

Pedagogika

UDC 371.13

ACADEMIC INDEPENDENCE AND PROBLEMS OF INTEGRATED PLANNING OF SCIENCE CLASS IN BIOLOGICAL DISCIPLINES

AKADEMIK MUSTAQILLIK VA BIOLOGIYA FANLARIDAN O'QUV MASHG'ULOTLARINI KOMPLEKS LOYIHALASHTIRISH MASALALARI

АКАДЕМИЧЕСКАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ КОМПЛЕКСНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО БИОЛОГИИ

Karshibayev Khazratkul Kilichiyevich, Sadullayeva Oydin Temur qizi

Guliston davlat universiteti. 120100. Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: hkarshibaev_53@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the problems of integrated planning of educational classes in biological disciplines with the academic independence of a higher educational institution. The issues of developing curricula for bachelor's degree courses, drawing up curricula for compulsory disciplines, complex planning of training sessions on the example of a botany course are examined. It is recommended to allocate modules by parts of botany (structural botany, lower plants and higher plants) based on a conceptual approach to the design of teaching technology. This conceptual approach was developed by scientists of Gulistan State University on the basis of large-scale experimental work carried out over the period 2005-2016. The article presents the structure of educational electronic resources developed by the authors of this work and recommended for use on the created platform of the electronic library of the Republic. It is indicated that the creation of an electronic library platform serves to improve the quality and efficiency of education in universities, as well as contributes to the formation of independence and the necessary competencies of future biologists.

Keywords: Concept, academic independence, biology, botany, curriculum, integrated planning, discipline, conceptual approach, electronic library.

Аннотация. Данная статья посвящена к проблемам комплексного планирования учебных занятий по биологическим дисциплинам при академической самостоятельности высшего учебного заведения. Рассматриваются вопросы разработки учебных планов по направлениям бакалавриата, составления учебных программ по обязательным дисциплинам, комплексное планирование учебных занятий на примере курса ботаники. Рекомендуются выделить модули по частям ботаники (структурная ботаника, низшие растения и высшие растения) на основе концептуального подхода по проектированию технологии обучения. Данный концептуальный подход был разработан учеными Гулистанского государственного университета на основе проведенных широкомасштабных опытно-экспериментальной работы за период 2005-2016 годы. В статье приводится структура учебных электронных ресурсов, разработанный авторами данной работы, которые будет размещены на создаваемой платформе электронной библиотеки Республики. Указано, что создание платформы электронной библиотеки служит повышению качества и эффективности обучения в вузах, способствует формированию самостоятельности и необходимых компетенций у будущих биологов.

Ключевые слова: Концепция, академическая самостоятельность, биология, ботаника, учебная программа, комплексное планирование, дисциплина, концептуальный подход, электронная библиотека.

Kirish. Hozirgi vaqtda oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, oliy ta'lim muassasa (OTM) larida zamonaviy ta'limni tashkil etish hamda yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish ishlari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish Kontsepsiyasi asosida amalga oshirilmoqda [1]. Mazkur Kontsepsiyada OTMlarining akademik va moliyaviy mustaqilligini ta'minlash oliy ta'limdagi asosiy yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Yuqoridagi Kontsepsiyada belgilangan vazifalarni o'z vaqtida ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2021 yil 24 dekabrdagi PQ-60-son qarori qabul qilindi [2]. Qarorga muvofiq 2022-2023 o'quv yilidan boshlab moliyaviy mustaqillik berilgan OTMlarining akademik va moliyaviy mustaqilligi yanada kengaytirilmoqda. Jumladan, o'quv rejalari hamda o'quv dasturlarini, malaka talablarini kasbiy standartlar asosida tasdiqlashni mustaqil ravishda amalga oshirish vakolati berilmoqda. Bu esa ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarning o'quv rejalari va dasturlarini OTM tamonidan mustaqil belgilanishi, unda asosiy e'tiborni talabalarni kreativ fikrlashga o'rgatishga, ularda kasbiy kompetentlikni shakllantirishga, kadrlar buyurtmachilari

ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta'lim berishni tashkil etilishiga qaratish mo'ljallangan. Ayniqsa qisqa muddatda davlat OTMLarining xalqaro ilmiy-texnikaviy ma'lumotlar bazalariga doimiy a'zolicini ta'minlash hamda ulardan talaba, tadqiqotchi va o'qituvchilarning bepul foydalanishini yo'lga qo'yish, 2022 yil yakuniga qadar barcha oliygoxlar kutubxona fondidagi o'quv adabiyotlarining to'liq elektron shaklga o'tkazilishini ta'minlash hamda Vazirlik huzurida yagona «Elektron kutubxona» platformasini ishga tushirish masalasini alohida vazifa sifatida Qarorda qayd etilishi hozirgi shiddat bilan o'zgarayotgan davrda Respublikamiz OTMLari professor-o'qituvchilari, ilmiy soha vakillari, tadqiqotchi va doktorantlari hamda talabalarni tegishli axborot resurslari bilan ta'minlash imkoniyatini yaratadi.

Ma'lumki Oliy ta'lim tizimida o'qitilayotgan fanlarining maqsadi talabalarda bilim, ko'nikma va malakalar tizimini tarkib toptirish va mutaxassislik buyicha kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan. Ushbu vazifani bajarish uchun ta'lim jarayoniga o'qitishning zamonaviy texnologiyalari va metodlarini, texnik va axborot vositalarini hamda elektron ta'lim resurslarini keng jalb qilishni taqazo etadi [3-6]. Oliy ta'lim tizimida biologiya fanlarni o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarni qo'llashning o'ziga xos tomonlaridan biri o'quv mashg'ulotlarini kompleks loyihalashtirish hisoblanadi, chunki bu qo'yilgan o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan ta'lim berishni tashkil etishning asoslaridan biri sanaladi [7].

Mazkur maqolaning maqsadi 60510100 – biologiya (turlar buyicha) ta'lim yo'nalishi majburiy fanlardan biri bo'lgan BOTB114 - botanika fanini o'qitishda ta'lim jarayonini kompleks loyihalashtirishda qo'llanilayotgan asosiy kontseptual yondashuvlarni tahlil qilish asosida elektron kutubxona platformasida joylashtirish uchun elektron resurslar tuzilmasi buyicha takliflar berishdir.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot ishlari Guliston davlat universitetida 2018-2021 yillar davomida olib borildi. Tadqiqot ob'ekti sifatida universitetda botanika fani o'qitishda qo'llanilayotgan shaxsga yunaltirilgan ta'lim tamoyillariga suyanan holda amalga oshirilayotgan loyihalashtirish va mavjud elektron ta'lim resurslaridan (ETR) foydalanish jarayoni olindi. O'quv mashg'ulotlarini kompleks loyihalashtirishda 60510100 - biologiya ta'lim yo'nalishi buyicha mavjud bo'lgan kasbiy DTS, o'quv reja hamda botanika faninig na'munaviy dasturlari (Guliston, 2021) da keltirilgan, talaba egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar asos qilib olindi [8]. Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat, to'plangan tajribava ma'lumotlarni taqqoslash, ilmiy-metodik tahlil va umumlashtirish metodlaridan keng foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

O'quv mashg'ulotlarini kompleks loyihalashtirish o'quv fani dasturida keltirilgan fan mazmuni va vazifalaridan kelib chiqqan holda o'quv materiallarni modullarga ajratishni talab qiladi. O'quv materiallarini modullar asosida loyihalash quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- Ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarish tartibini o'zgarishiga olib keladi. Talabalarga mashg'ulotlardan avval o'quv maqsadlari tushuntiriladi hamda o'quv materiallari bilan tanishish imkoniyati beriladi;
- Talabalarga individual yondashish, har bir talaba tarafidan qobiliyati va imkoniyatiga yarasha bilimlarni o'zlashtirishiga zamin yaratiladi;
- Modul oxirida xulosa chiqarishda talabalarining ishtirokini ta'minlanishi mashg'ulotlarni qiziqarli bo'lishini, talabalarni tegishli bilim va ko'nikmalarni faol o'zlashtirishiga olib keladi;
- Modul dasturidagi ayrim o'quv materiallarini mustaqil holda o'zlashtirishi talabada asosiy tushincha va atamalarni ajrata olish, taxlil qilish, umumlashtirish va xulosa kilish kabi ko'nikmalarni shakllanishiga sabab bo'ladi;
- Modul bo'yicha har bir talaba bilimini baholab borilishi ularning bilim egallashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Har bir modul o'zaro bog'langan va tugallangan mazmun hosil qiluvchi mavzulardan tashkil topadi.

Ma'lumki, Guliston davlat universitetida 2005-2016 yillar davomida o'quv mashg'ulotlarini kompleks loyihalashtirish ustidan olib borilgan keng qamrovdi tajriba-sinov ishlari natijasida umumkasbiy fanlarni o'qitishning maqsadi va ta'lim berish texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy kontseptual yondashuvlar quyidagilardan iborat ekanligi aniqlangan [9]:

- *Ta'limning shaxsga yo'naltirilganligi* o'z mohiyatiga ta'limning markaziga bilim oluvchi qo'yiladi, ya'ni ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshishga e'tibor qaratishni amalga oshiradi.

- *Tizimli yondoshuv*. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyiligi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi bilim olish va kasb egallashning mukammal bo'lishiga hissa qo'shadi.

- *Faoliyatga yo'naltirilgan yondoshuv*. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatini jadallashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida barcha qobiliyat va imkoniyatlarni, tashabbuskorlikni

ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi. Egallangan bilimlarning ko'nikma va malakaga aylanishi, amaliyotda tatbiq etilishiga sharoit yaratadi.

- *Dialogik yondoshuv.* Bu yondoshuv o'quv jarayoni ishtirokchilarining psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi. O'qituvchi va talabaning hamkorlikdagi ta'limiy faoliyat yuritishiga zamin yaratadi.

- *Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish.* Demokratlik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi. Ta'lim jarayonida "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlari tarkib topadi.

- *Muammoli ta'lim.* Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchini faollashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni ob'ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni ta'minlaydi. Muammoli savol, vazifa, topshiriq va vaziyatlar yaratish va ularga echim topish jarayonida onglik, ijodiy, mustaqil fikrlashga o'rgatiladi.

- *Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash* - hozirgi axborot kommunikatsiya texnologiya vositalari kuchli rivojlangan sharoitda ulardan to'g'ri va samarali foydalanish, axborotlarni tanlash, saralash, saqlash, qayta ifodalash ko'nikmalari hosil qilinadi. Bu jarayonda kompyuter savodxonligi alohida ahamiyat kasb etadi.

- *O'qitishning usullari va texnikasi.* Ma'ruza, muammoviy topshiriq, keys-stadi, loyiha va amaliy ishlash usullari. Interfaol usullarni mavzuning mazmuniga mos holda tanlash va ulardan samarali foydalanishga o'rgatadi.

- *O'qitish vositalari:* o'qitishning an'anaviy vositalari (darslik, ma'ruza matni, ko'rgazmali qurollar, xarita va boshqalar) bilan bir qatorda ETRLar keng ko'lamda tatbiq etiladi.

- *Kommunikatsiya usullari:* tinglovchilar bilan operativ ikki yoqlama (teskari) aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlarning yo'lga qo'yilishi.

- *Teskari aloqa usullari va vositalari:* kuzatish, blits-so'rov, joriy, oraliq va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida kafolatlangan natijaga erishish ta'minlanadi.

- *Boshqarish usullari va tartibi:* o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik xarita ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati ham tartibli yo'lga qo'yiladi.

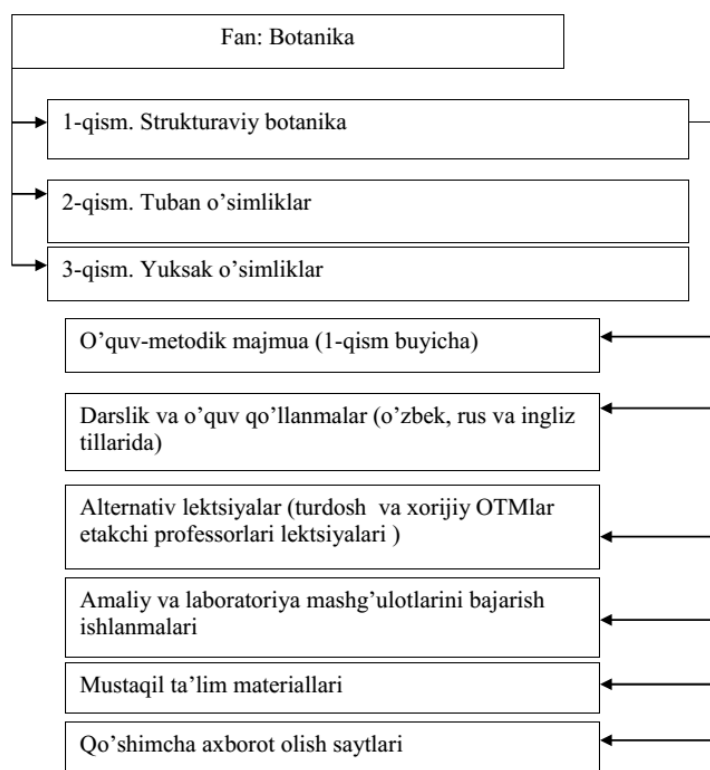
- *Monitoring va baholash:* Butun kurs davomida o'qitilayotgan fanning natijalari reja asosida nazorat va tahlil qilib boriladi. Kurs oxirida yozma, og'zaki yoki test topshiriqlari yordamida tinglovchilarning bilimlari aniqlanadi. Natijalarning haqqoniy bo'lishiga, oshkoraligiga alohida e'tibor qaratiladi.

Botanika fanidan o'quv mashg'ulotlarini kompleks loyixalashtirish yuqorida qayd etilgan kontseptual yondashuvlarga to'liq rioya qilish, o'qitilayotgan fanlar bo'yicha o'quv adabiyotlari va elektron ta'lim resurslarining etarli bo'lishi ta'minlash, talaba tomonidan bajarilgan mustaqil ishning sifatini muntazam nazorat qilib borish tizimini yaratish, talabalarga sillabuslar va tarqatma materiallarni to'liq va o'z vaqtida etkazib berish, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlari, kurs ishi va loyihalari bajarish buyicha uslubiy ishlanmalar talab darajasida bo'lishini ta'minlan, zamonaviy o'qitish texnologiyalarni qo'llash, malakaviy va o'quv amaliyotlarni ishlab chiqish muassasalarda belgilangan vaqtlarda o'tishlari ta'minlash amalga oshirishni taqazo etadi. Ushbu ishlarni amalga oshirish OTMLar mutaxassislik kafedralarining professor-o'qituvchilaridan katta mehnat talab qiladi.

Yuqorida ta'kidlangandk, o'quv rejasida fanga ajratilgan o'quv yuklamalari lektsiya va amaliy mashg'ulotlari, laboratoriya ishlari va mustaqil ravishda o'rganishi lozim bo'lgan materiallar hajmiga va bajarish qiyinchiligini hisobga olgan holda modullar bo'yicha taqsimlanib chiqiladi. Masalan, botanika fanidan keyingi yillarda tayanch hisoblangan O'zMU tamonidan ishlab chiqilgan dasturda 2-4 tamodullarga ajratib kelinmoqda (O'simliklar anatomiyasi va morfologiyasi, tuban va yuksak o'simliklar, geobotanika asoslari).

Mazkur yilda berilgan akademik mustaqillikdan foydalangan xolda oldingi yillarda O'zbekiston Milliy uiversiteti tomonidan ishlab chiqilgan na'munaviy o'quv reja va fan dasturida yo'l qo'yilgan ayrim kamchiliklar hisobga olib botanika fani bu o'quv yilida uch semestr (1-3 smestrlar) davomida o'qitish rejalashtirilgan (jami o'quv yuklama - 420 soat, auditoriya -180, mustaqil ta'lim-240 soat, 14 kredit). Botanika fani semestrlar sonidan kelib chiqqan holda 3 ta qismga ajratiladi (strukturaviy botanika, tuban o'simliklar, yuksak o'simliklar). Fanning 1-qismi "Strukturaviy botanika" deb nomlanib, u 4 ta modulga ajratilib o'rganish maqsadga muvofiqdir (o'simlik hujayrasi va to'qimalari, vegetativ organlar, generativ organlar, o'simliklar ekologik guruhleri va hayotiy shakllari). Sababi o'simliklar ekologik guruhleri va hayotiy shakllariga oid ma'lumotlarni oldingi yillardagi na'munaviy o'quv dasturlarida kurs oxirida berilishi talabalarni o'simlikni tashqi va ichki strukturaviy tuzilishini o'rganishda qator qiyinchiliklarni keltirib chiqardi hamda ushbu mavzularni to'liq o'zlashtirmasligiga olib keldi.

Professor-o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladigan zarur ishlardan biri fanlardan elektron biblioteka platformasiga joylashtiriladigan elektron ta'lim resurslari tanlab olish va etishmaganlaridan yangilarini yaratishdir. Buning uchun esa majburiy fanlardan ETRLar tashkiliy tuzilmasini ishlab chiqish talab etiladi. Biz bu sohada qilingan ishlar taxlili va o'zimizning tajribalarimizga suyangen xolda botanika fani misolida quyidagi tuzilmani taklif qilamiz (1-rasm).

1-rasm. Botanika fanidan “Elektron biblioteka” platformasida joylashtirilagan elektron ta’lim resurslar tarkibiy tuzilmasi

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, botanika fanini o’qitishda kompleks loyihalashtirish masalasida yuqorida qayd etilgan kontseptual yondashuvlarga to’liq rioya qilish, o’qitilayotgan fanlar bo’yicha o’quv adabiyotlari va elektron ta’lim resurslarining yetarli bo’lishi ta’minlash, undan professor-o’qituvchilar va talabalarni erkin foydalanishlari uchun keng imkoniyatlarini yaratish OTMlarda ta’lim sifati va samaradorligini keskin oshishiga, talabaning mustaqil fikrlash qobiliyatini o’sishiga hamda unda tegishli kompetensiyalarni shakllanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябр “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизimini 2030 йилгача ривожлантириш Концепцияси тўғрисида” ПФ–5847-сон Фармони.- www.lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 24 декабр “Давлат олий таълим муассасаларининг академик ва ташкилий-бошқарув мустақиллигини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ–60-сон қарори. - www.lex.uz.
3. Абдукаримов Х., Суванов О. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Тошкент, 2010.- 76 б.
4. Каршибаев Х.К., Аллаяров С. Электрон таълим – билим эгаллашдаги янги давр// Олий ва ўрта махсус, касб-хунара таълими тизимида мустақил таълим: муаммо ва ечимлар /Республика илмий-амалий анжумани материаллари. - Гулистон, 2012. – Б. 135-137.
5. Каршибаев Х.К., Тожиев М. Малакали мутахассислар тайёрлашда электрон таълим ресурсларнинг роли// Университет ахборотномаси, 2016. № 3.- Б. 58-60.
6. Каршибаев Х.К., Тагаева Д. Биология ўқитувчилари компетентлигини оширишда мустақил таълим ва электрон таълим ресурсларидан самарали фойдаланиш// Университет ахборотномаси, 2019. № 1.-Б. 54 -57.
7. Каршибаев Х., Самадов Ф., Курбонов Б.Қ. Замонавий педагогик ва ахборот технологияларига асосланган таълим тизимида фанлардан ўқув машғулотларини комплекс лойиҳалаштириш масалалари. -Гулистон, 2005.-16 б.
8. Ботаника фанидан ўқув дасури.- Гулистон, 2021.-16 б.
9. Суванов О.С., Каршибаев Х.К. Таълим технологияларини ишлаб чиқишнинг концептуал асослари бўйича айрим ёндашувлар // Университет ахборотномаси, 2017.- № 1.- Б. 46-49.

Referencens

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasi tug'risida” PF–5847-son Farmoni. - www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 24 dekabr “Davlat oliy ta'lim muassasalarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ–60-son qarori. - www.lex.uz.
3. Abdukarimov H., Suvanov O. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2010.- 76 b.

4. Karshibaev Kh.K., Allayarov S. Elektron ta'lim – bilim egallashdagi yangi davr// Oliy va o'rta maxsus, kasb-xunar ta'limi tizimida mustaqil ta'lim: muammo va echimlar /Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. - Guliston, 2012. – B. 135-137.
5. Karshibaev Kh.K.,Tojiev M.Malakali mutaxassislar tayyorlashda elektron ta'lim resuslarning roli // Universitet axborotnomasi, 2016. № 3.- B. 58-60.
6. Karshibaev Kh. K., Tagaeva D. Biologiya o'qituvchilari kompetentligini oshirishda mustaqil ta'lim va elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish G'G' Universitet axborotnomasi, 2019. № 1.-B. 54 -57.
7. Karshibaev Kh. K., Samadov G'., Qurbonov B.Q. Zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalariga asoslangan ta'lim tizimida fanlardan o'quv mashg'ulotlarini kompleks loyihalashtirish masalalari. – Guliston, 2005.- 16 b.
8. Botanika fanidan o'quv dasuri.- Guliston, 2021.-16 b.
9. Suvanov O.S., Karshibaev Kh. K. Ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqishning kontseptual asoslari buyicha ayrim yondashuvlar // Universitet axborotnomasi, 2017.- № 1. - B. 46-49.

Mualliflar:

Karshibaev Khazratkul Kilichievich -GulDU,biologiya fanlari doktori, professor. E-mail:hkarshibaev_53@mail.ru
Sadullayeva Oydin Temur qizi - GulDU, tadqiqotchi.

UDK 681.142.37:373.6

OUTSOURCE IN EDUCATION AS A PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MECHANISM

TA'LIMDA AUTSORSING DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEXANIZMI SIFATIDA

АУТСОРС В ОБРАЗОВАНИИ КАК МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Mamatov Dilmurad Narmuratovich

Toshkent shahridagi ADJU universiteti, 100204. Toshkent shahri, Yashnobod tumani, Asalobod ko'chasi, 103 A

E-mail: mamatovdil@gmail.com

Abstract: This article provides for the use of outsourcing services in higher education institutions as a public-private partnership mechanism, cooperation with non-state private enterprises, the purpose and results of cooperation in achieving this goal, examples of public-private partnerships and vouchers, strategic approaches and special tools, the main the purpose of outsourcing is to introduce a competitive environment in the provision of services to increase the effectiveness of training between the outgoing enterprise, the main problems associated with outsourcing, vocational training programs through outsourcing, the advantages and disadvantages of the public-private partnership model are highlighted. It was noted that non-profit associations should continue the collective income-generating activities learned in the training course and are therefore a means to support training and income-generating activities in the communities.

Keywords: Outsourcproviders, higher education institutions, vocational training, education, manufacturing enterprises.

Аннотация: В данной статье предусмотрено использование аутсорсинговых услуг в высших учебных заведениях как механизма государственно-частного партнерства, сотрудничество с негосударственными частными предприятиями, цель и результаты сотрудничества в достижении этой цели, примеры государственно-частного партнерства и ваучеры, стратегические подходы и специальные инструменты, основной целью аутсорсинга является внедрение конкурентной среды при оказании услуг повышение эффективности обучения между уходящим предприятием, основные проблемы, связанные с аутсорсингом, программы профессионального обучения за счет аутсорсинга, преимущества и выделены недостатки модели государственно-частного партнерства. Было отмечено, что некоммерческие ассоциации должны продолжать коллективную приносящую доход деятельность, изученную в ходе курса профессиональной подготовки, и поэтому они являются средством поддержки профессиональной подготовки и приносящей доход деятельности в общинах.

Ключевые слова: аутсорс, провайдеры, высшие учебные заведения, грамотность, образование, производственные предприятия.

Kirish. Hozirgi kunda har bir bitiruvchi o'zi tahsil olayotgan oily ta'lim muassasasi tugatar ekan uning oldiga katta muammo bo'lib, ish toppish va yaxshi maoshli joyga ishga joylashish turadi. Shunday muammolarga duch kelmaslik aksincha bitiruvchilarga ishlab chiqarish korxonalarini o'zidan yuqori maoshli yaxshi lavozim taklifi bo'lishi uchun ham hozirgi kunda raqobatbardosh ayni vaqtda ham o'qib tahsil oladigan hamda fanlarga tegishli amaliy mashg'ulotlarni ishlab chiqarish korxonalarida o'tkazish bilan birga o'zlariga mos ish o'rinlari bilan ta'minlanishi har bir talaba uchun foydadan holi emas desak mubolag'a bo'lmaydi.

Yana shuni aytish mumkinki talaba bilimi, malakasi va ko'nikmasidan kelib chiqqan holda bu bilimlarini ko'rsata olsa nafaqat amaliy mashg'ulotlarni ishlab chiqarish korxonasida o'tashi yoki oliy ta'lim muassasasini bitkazganidan keyin shu ishlab chiqarish korxonasiga ishga joylashishi balki tahsil olish davrida ham o'qib ham shu korxonalarda ishlab o'zini va oilasiga iqtisodiy tomondan ko'makchi bo'lishi ham ehtimoldan holi emas. [4,5]

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqotda mavzuga oid ilmiy manbalar, falsafiy, sotsiologik, pedagogik-psixologik, didaktik materiallar, o'quv-me'yoriy hujjatlar, o'quv-metodik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish; suhbat, kuzatish, ekspert baholash metodlaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Lo'ndalning hisoboti Parijda joylashgan Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda, asosiy e'tibor davlat xizmatlarini ko'rsatishda qo'llaniladigan bozor tipidagi uchta asosiy mexanizm masalalariga qaratilgan. Bular quyidagilar:

- 1) autsorsing;
- 2) davlat-xususiy sheriklik;
- 3) vaucherlarni loyihalash va amalga oshirish.

Blöndalning so'zlariga ko'ra, autsorsing davlat xizmatlarining keng doirasiga taalluqli ekanligi ko'rsatilgan, davlat-xususiy sheriklikdan foydalanish darajasi kamroq va vaucher miqdoridan foydalanish vaucherlar qanday aniqlanganiga bog'liq. U bozor iqtisodiyotining keskin sur'atlarda rivojlanishida mexanizmlardan foydalanishda hukumatlar oldida turgan muhim boshqaruv muammolarini, ta'limda autsorsing davlat-xususiy sheriklik mexanizmini belgilaydi.

Ushbu hisobotlardan bozor tipidagi mexanizmlar bilan bog'liq samaradorlik sezilarli darajada oshishi mumkin. Bu xarajatlarni kamaytirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash yoki iqtisodiyot bo'ylab resurslarni taqsimlashni yaxshilash shaklida bo'lishi mumkin. Hisobotda, shuningdek, hukumatlar yaxshi siyosat yuritish va tarqoq muhitda xizmatlar ko'rsatish imkoniyatlarini tanlash va o'zgartirish, shuningdek, raqobatbardosh kadrlar yetkazib beruvchi oliy ta'lim tizimlarini faol ravishda ilgari surish uchun operatsion bilimlarga ega bo'lishlarini ta'minlash zarurligiga ham ishora qiladi [3].

Autsorsing davlat xizmatlarining keng doirasiga taalluqli ekanligi isbotlangan. Shaxsiy manfaatlarining buzilishi yoki hukumatning tanish profilining o'zgarishi bilan bog'liq o'tish davri tashvishlaridan tashqari, xizmat ko'rsatishning uzoq masofalarda kuzatilishi mumkin bo'lgan darajaga, hozirda hukumatning asosiy salohiyatini saqlab qolish zarurligiga bog'liq va kelajak uchun va boshqa asosiy boshqaruv tamoyillarini himoya qiladi. Samaradorlikni oshirish nuqtai nazaridan autsorsingning afzalliklari sezilarli bo'lishi mumkin va autsorsingdan olingan xizmatlar kamdan-kam hollarda davlat ta'minotiga qaytadi. Kelgusi yillarda autsorsing davlat-xususiy sheriklik mexanizmi sezilarli darajada oshishini kutish mumkin.

Qanday qilib autsorsing, davlat-xususiy sheriklik va vaucherlar bozorga asoslangan vositalarning keng doirasiga mos keladi. Jon Kamenskiy tomonidan bozor iqtisodiyotining keskin rivojlanishida oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalarining hamkorligiga asoslangan vositalar davlat xizmatlarini ko'rsatishning kengayib borayotgan alternatividir deyish mumkin. Ushbu vositalar xizmatlar narxini yoki istalgan samaradorlik darajasini belgilash uchun qoidalar emas, balki rag'batlardan foydalangan holda xususiy sektor bozorida yaratilgan dinamikani tadqiq qilishga harakat qiladi. Ushbu vositalardan foydalanish mamlakatga va siyosat sohalariga, masalan, atrof-muhit yoki ijtimoiy xizmatlarga qarab farq qiladi. Quyidagi jadvalda olimlar tomonidan ko'rib chiqiladigan strategik yondashuvlarning xilma-xilligi va ular uchta yondashuvning har birida foydalanishi mumkin bo'lgan bozorga asoslangan vositalarning kengroq konteksti berilgan.

Strategik yondashuv	Maxsus vositalarga misollar
Davlat xizmatlarini ko'rsatishda bozorga asoslangan yondashuvlar	➤ Raqobatli manbalar ➤ Davlat-xususiy sheriklik ➤ Vaucherlar ➤ Autsorsing ➤ Birgalikda manbalar ➤ Shartnoma tuzish ➤ Xususiylashtirish ➤ Ajralish yoki aktivlarni sotish
Ichki davlat xizmatlarini taqdim etishda bozorga asoslangan yondashuvlar	✓ Hukumat tomonidan boshqariladigan franchayzing yoki aylanma fondlar (masalan, umumiy xizmatlar) ✓ Samaradorlikka asoslangan tashkilotlar ✓ Ishlash uchun to'lov ✓ Raqobatli grantlar, kreditlar, kredit kafolatlari
Sozlashda bozorga asoslangan yondashuvlar, tartibga	✓ Savdo uchun ruxsatnomalar

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 1 ***

soluvchi standartlar yoki narxlar	✓ Auktsionlar ✓ Taklif ✓ Foydalanuvchi to'lovlari ✓ Ayirboshlash ✓ Xavfga asoslangan huquqni muhofaza qilish ✓ Depozit to'lovlari qaytarish tizimlari ✓ Soliq imtiyozlari ✓ Subsidialar ✓ Soliqlar
-----------------------------------	--

Hukumatlar uchun bozor tipidagi mexanizm modeliga o'tishda, ayniqsa, davlatning xizmatlarni xaridor (Ishlab chiqarish korxonalari) va yetkazib beruvchi (oliy ta'lim muassasalari) rolini ajratishda muhim boshqaruv muammolari mavjud. [2,3]

Autsorsing - bu hukumatlar tomonidan qo'llaniladigan bozor tipidagi eng keng tarqalgan mexanizm. Turli mamlakatlarda turli atamalardan foydalaniladi, jumladan, raqobatbardosh tender, kontrakt va shartnoma tuzish.

Autsorsing - bu hukumatlarning davlat vazirliklari va idoralariga yoki bevosita fuqarolarga xizmat ko'rsatish uchun xususiy sektor provayderlari (bu erda provayderlash ishlab chiqarish korxonalari sifatida ko'zda tutiladi) bilan shartnoma tuzish amaliyotidir.

Autsorsingni rag'batlantirish yoki hukumatning o'z xizmat ko'rsatuvchi provayderlariga raqobatbardosh bosim o'tkazish uchun ba'zi hukumatlar bozorni sinovdan o'tkazish yoki raqobatbardosh manbalardan foydalanishning majburiy siyosatini o'rnatdilar.

Autsorsingning asosiy maqsadi xizmatlar ko'rsatishda raqobat muhitini joriy etish orqali OTM va ishlab chiqarish korxonasi o'rtasidagi ta'lim samaradorligini oshirishdan iborat. Autsorsing uchun maxsus "biznes holatlari" odatda quyidagi fikrlardan birini yoki bir nechtasini keltirib chiqaradi: [1]

- Xarajatlarni kamaytirish uchun.
- Bir martalik ehtiyojlarni qondirish uchun o'zida mavjud bo'lmagan ekspertizadan foydalanish.
- Vaqt o'tishi bilan uning miqdorini o'zgartirish va aralashtirish imkoniyatiga ega bo'lish uchun uzoq muddatli asosda ekspertizadan foydalanish.
- Ta'minlash qoniqarsiz bo'lgan ekstremal holatlarda joriy hukumat operatsiyalarini almashtirish, masalan oliy ta'limdagi o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarni ishlab chiqarish korxonalarida o'tkazish.

Axborot texnologiyalari va boshqa back-ofis funktsiyalari. Bu o'tgan yillardagi asosiy tendentsiya bo'lib, xususiy provayderlar davlat vazirliklari va idoralarida axborot texnologiyalari infratuzilmasining tobora kengayib borayotgan qismlarini o'z zimmalariga olishmoqda. Bu ko'pincha tegishli back-ofis operatsiyalarini autsorsing qilishni talab qiladi. Boshqa keng tarqalgan misollar orasida yuridik, inson resurslarini boshqarish, bank va moliyaviy xizmatlarning autsorsing kiradi. Bular odatda agentlikning asosiy missiyasiga yordamchi bo'lgan, lekin shunga qaramay uning faoliyati uchun muhim bo'lgan yuqori qiymatli xizmatlardir. Ushbu guruhning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, autsorsingga topshiriladigan funktsiyalar ko'pincha murakkab xususiyatga ega va ularning operatsion muhitida tez o'zgarishlarni o'z ichiga oladi.

Autsorsing bilan bog'liq asosiy muammolar:

- Hisobdorlik bilan bog'liq boshqaruv;
- Hukumatning vaqt o'tishi bilan samarali autsorsing qilish imkoniyatlari haqida xavotirlar
- Shartnomaning o'ziga xoslik darajasi
- Pudratchiga moslashuvchanlik (ixtiyoriylik) va muntazamlik tushunchasi (teng muomala) o'rtasidagi kelishuv
- Muvaffaqiyatli autsorsing uchun zarur bo'lgan raqobatbardosh yetkazib beruvchilar bozorining mavjudligi
- Tegishli ko'rsatkichlar bilan bir qatorda ko'rsatiladigan xizmatlarning spetsifikatsiyasi bo'yicha shaffoflik zarurati
- Fuqarolarni qoplash vositalariga ehtiyoj.

Bu muammolarga innovatsion yechim oliy ta'lim muassasalarining ikki bosqichli tender jarayoniga kirishishidir. Birinchidan, oliy ta'lim muassasasi rasmiy ravishda OTM va ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlik taklifini chiqaradi, lekin uning ehtiyojlarini faqat umumiy ma'noda belgilaydi. Talabalar ushbu ehtiyojlarni qondirishda ijodiy bo'lishga taklif qilinadi. Ushbu birinchi bosqichda to'plangan ma'lumotlarga asoslanib, OTM ikkinchi bosqichda batafsilroq taklifini taqdim etadi. Bu bilan OTM lar samaradorlik (moslashuvchanlik) va o'ziga xoslik o'rtasidagi muvozanatga erishishga intiladi.

Umuman olganda, talabalarning moslashuvchanligi (ixtiyoriyligi) davlat sektorining o'ziga xos belgisi bo'lgan muntazamlik tushunchasi - teng munosabatda bo'lishi kerak. Talabalarning moslashuvchanligi (ixtiyoriyligi) xizmat ko'rsatuvchi provayderga ma'lum xizmatlarga muvofiqlik darajasini aniqlashda "davlat vakolati" berilganda muammoga aylanishi mumkin (masalan, ijtimoiy xizmatlarda ishlarni boshqarish.)

OTM lar tomonidan raqobatbardosh kadrlarni etkazib beruvchi bozorlari muvaffaqiyatli autsorsing uchun zaruriy shartdir. Hukumat bunday bozorlarni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashda aniq rol o'ynashi kerak. Hukumat autsorsing qilayotgan xizmatga qarab - natijaga o'xshash xizmatlar va yuqori ixtisoslashgan xizmatlar - hukumat autsorsingga

kirishganda, bunday bozorlar mavjud bo'lmashligi mumkin. Hukumat o'z hajmini sotib olish orqali bunday bozorlarni yaratishi mumkin. Natijada, autsorsing orqali erishilgan to'liq samaradorlik vaqt o'tishi bilan amalga oshishi mumkin. Hukumat, shuningdek, autsorsing siyosati yagona yetkazib beruvchiga haddan tashqari qaram bo'lishdan qochib, barqaror raqobatbardosh bozorlarni qo'llab-quvvatlashini ta'minlashi kerak. Xuddi shunday, individual shartnomalarning uzunligi va hajmi potentsial yetkazib beruvchilar soniga ta'sir qilishi mumkin. Muxtasar qilib aytganda, hukumat alohida autsorsing qarorlarining yetkazib beruvchilar bozoriga ta'siriga e'tibor qaratishi kerak. [2]

Autorsing orqali kasbga o'rgatish dasturlari ko'pincha ikkita asosiy turdagi dasturlarga bo'linadi: maktabga bormagan bolalar va maktabdan tashqari yoshlarga qaratilgan dasturlar va kattalarga qaratilgan. Birinchi toifa ko'pincha boshlang'ich maktabga teng ta'lim berishga intiladi va hatto o'quvchini o'rta darajadagi rasmiy maktabga qayta integratsiya qilish imkoniyatini taklif qilishi mumkin. Kattalar kasbga o'rgatish darslari asosan 15-40 yoshdagi odamlar uchun mo'ljallangan, garchi katta yoshdagilar ham o'qish va yozishni xohlashlari va o'rganishlari kerakligi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Kasbga o'rgatish mashg'ulotlari odatda qisqa davom etishi va cheklangan vaqt ichida maksimal kasbga o'rgatish va asosiy ko'nikmalarni o'rgatish urinishi bilan ajralib turishi mumkin. Kattalarni kasbga o'rgatish dasturlari odatda uchta asosiy strategiya turidan birini qo'llaydi, masalan:

- Ommaviy kasbga o'rgatish kompaniyalari
- Hukumat, davlat yoki nodavlat tomonidan moliyalashtirilgan va amalga oshirilgan loyihalar
- Xizmat ko'rsatuvchi provayderlar tomonidan amalga oshiriladigan hukumat, XO yoki NNT tomonidan moliyalashtirilgan loyihalar. [3]

Tanqidiy nazariyotchilarning ta'kidlashicha, hamkorlik xususiy provayder tashkilotlari past sifatli xizmatlarni taklif qiladigan samarasiz xarajatlarni kamaytirish amaliyotiga olib kelishi mumkin. [4]

Bundan tashqari, bunday usullar ijtimoiy xizmatlar mas'uliyatini kambag'allarga topshirishga urinish va shu bilan kambag'allik aybini ham kambag'allarga o'tkazishga qaratilganligi ta'kidlanadi. Tanqidiy nazariyotchining ta'kidlashicha, PPP (public-private partnerships- davlat-xususiy sheriklik) natijalari ko'p hollarda kambag'al odamlarga yomon xizmatlarni taklif qilishdir. Sifat yetishmasligi ba'zi hollarda quyidagi choralar orqali hal qilinishi mumkin:

1. O'quvchilarga kasbga o'rgatish xizmatlarini yetkazib beruvchilarni almashtirish imkoniyatini yaratish.
2. Bu provayderlarning tegishli jamoalarda monopolistik tarzda harakat qilishiga to'sqinlik qiladi.
3. Provayderlar orasida obro'-e'tiborni oshirish. Misol uchun, agar tanlov qisman o'tmishdagi yutuqlarga asoslangan bo'lsa, provayderlar yaxshi natijalarga erishishga va yuqori sifatli xizmatlar yetkazib beruvchisi sifatida obro'sini oshirishga intiladi.
4. Notijorat tashkilotlaridan provayder sifatida foydalanish. Odatda, notijorat tashkilotlar o'zlarining ortiqcha mablag'larini tashkilot xodimlarining hayotini yaxshilash uchun, ba'zan esa tashkilot ijtimoiy motivatsiya bo'lganda, hatto kasbga o'rgatish kurslari sifatini oshirish uchun foydalanadilar (Schleifer, 1998). [5]

Davlat-xususiy sheriklik modelining afzalliklari va kamchiliklari.

1. Ruxsat etilgan tranzaksiya xarajatlari past, lekin qisman yuqori o'zgaruvchan tranzaksiya xarajatlari bilan qoplanadi;
2. Provayderlarni tanlash va amalga oshirishda assimetrik ma'lumotlar osongina ma'naviy xavfga olib kelishi mumkin;
3. Davlat-xususiy sheriklikdan foydalanish kasbga o'rgatish sifatini pasaytirishi va kapitalning zaruriy me'yorlarini buzishi mumkin;
4. Kasbga o'rgatishning bozor tamoyillari asosida ta'minlanishi fuqarolik jamiyatining tabiatini o'zgartirishi va adolatli jamiyatni shakllantirishda uning samaradorligini pasaytirishi mumkin. [6]

Davlat-xususiy sheriklikdan foydalanish kasbga o'rgatish mazmuniga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksariyat davlat-xususiy sheriklik dasturlarida kasbga o'rgatish o'qituvchilarini tayyorlash provayderlarning mas'uliyati hisoblanadi. Kasbga o'rgatishni bu qismi muhim ahamiyatga ega, chunki kasbga o'rgatish kursining sifati ko'p jihatdan o'qitish sifatiga bog'liq. Aksariyat provayderlar o'qituvchilarni yaxshi o'qituvchi bo'lishlari uchun o'qitish uchun yetarli darajada sarmoya kiritmaydilar yoki salohiyatga ega emaslar (Nordtveit, 2005). Sifat bilan bog'liq boshqa bir qator muammolar provayderlarning pulni tejash uchun xarajatlarni qisqartirishi va davlatning sektorni nazorat qila olmasligi (ba'zi hollarda, istamasligi) bilan bog'liq edi. [7]

Tadqiqotlar tahlili natijalari shuni ko'rsatadiki, hamkorlikdan foydalanadigan loyihalarda daromad keltiradigan faoliyat darslari kasbga o'rgatish qaraganda yaxshiroq natijalarga erishgan. Aksariyat hollarda provayderlar asosiy ko'nikmalar va daromad keltiruvchi kurslarni mahalliy vaziyatga moslashtira oldi, bu hukumat uchun qiyin bo'lishi mumkin edi.

Bunday notijorat uyushmasi ba'zan kasbga o'rgatish kursi davomida o'rganilgan jamoaviy daromad keltiruvchi faoliyatni davom ettiradi va shuning uchun jamiyatlarda kasbga o'rgatish va daromad keltiruvchi faoliyatni qo'llab-quvvatlash vositasi hisoblanadi. Ushbu notijorat uyushmalarining ba'zilar o'z-o'zidan kasbga o'rgatuvchilariga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abadzi, H. (2003). Improving adult literacy outcomes: lessons from cognitive research for developing countries. Washington, D.C.: World Bank. - P 140.
2. Easton, P. (2004). Enhancing the Contributions of Adult and Non-formal Education to Achievement of Education for All and Millennium Development Goals: Volume I Finding Improved Means of Service Provision in Adult and Non-formal Education. World Bank report. – P 144.

3. Furubotn, E. G. & Richter, R. (2003). Institutions and Economic Theory: The Contributions of the New Institutional Economics. The University of Michigan Press. – P 180.
4. Harper, M. (2000). Public Services through Private Enterprise: Micro-Privatisation for Improved Delivery. Intermediate Technology Publications. – P 160.
5. IMF/Fiscal Affairs Dept. (2004). Public-Private Partnerships. – P 35-41.
6. Kasper, W. & Streit, M.E. (1998). Institutional economics: social order and public policy. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar. – P 204.
7. MOE/DAEB/PAPF. (2000). Manuel de Procédures pour l'Expérimentation des Programmes Intégrés d'Education des Adultes, 2000-2002. Dakar: Groupe SIFNI. – P 180.

Muallif:

Mamatov Dilmurad Narmuratovich - PhD, dotsent, Toshkent shahridagi ADJU universiteti, o'quv-uslubiy bo'lim boshlig'i.

УДК 372.854

THE USE OF BRAINSTORMING IN MEDICAL CHEMISTRY CLASSES

ТИББИЙ КИМЁ ДАРСЛАРИДА АҚЛИЙ ҲУЖУМ УСУЛИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА МОЗГОВОГО ШТУРМА НА ЗАНЯТИЯХ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ

Сафарова Нафиса Сулаймоновна

Бухоро давлат тиббиёт институти, 200118. Бухоро вилояти, Бухоро шаҳри, Навоий шоҳ кўчаси, 1

E.mail:safarovan41982@gmail.com

Abstract. In recent years, with a great emphasis on increasing the value of human dignity, the development of the medical field has also become important. Improving the professional skills of future doctors, teaching them how to apply the acquired knowledge in practice has become a priority for teachers. One of the first solutions to this problem is the development of teaching methods and the effective use of various interactive methods. Brainstorming, one of the ways to develop students' critical thinking, is effectively used in many areas. This article deals with the use of interactive methods, namely the brainstorming method in teaching medical chemistry, a science that deeply studies the chemical composition of the human body and the chemical processes occurring in it. The purpose of the study is to explore the potential of the brainstorming method, which is used less frequently than other methods in chemistry instruction. The literature on the use of the brainstorming method has been thoroughly reviewed. The article details the history of the method, its founder, and several different techniques of the method. It also talks about the effectiveness of the method when applied in terms of the type and stages of learning. The advantages and disadvantages of the method are listed. At the end of the article the necessary recommendations on the application of the method are given.

Keywords: brainstorming method, technique "Generation of ideas", method "635", application of the method "Brainstorming" in different types and stages of the lesson, application of the method "Brainstorming" in extracurricular activities.

Аннотация. Инсон қадри қиймати оширилишига жуда катта эътибор қаратилаётган сўнгги йилларда тиббиёт соҳасини ривожлантириш ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Айниқса бўлажак тиббиёт ходимларининг касбий маҳоратини ошириш, олган билимларини амалда қўллай олишни ўргата билиш педагоглар олдидаги биринчи даражали мақсад бўлиб қолди. Бунинг биринчи ечимларидан бири ўқитиш методикасини ривожлантириш ва турли интерфаол усуллардан самарали фойдаланишдир. Талабаларда танқидий фикрлашни ривожлантириш усулларидан бири бўлган “Ақлий ҳужум” усули жуда кўп соҳаларда самарали қўлланилган. Ушбу мақолада инсон организмнинг кимёвий таркиби ва унда кечадиган кимёвий жараёнларни чуқур ўрганадиган фан – Тиббий кимё фанини ўқитишда интерфаол усулларни, аниқроғи “Ақлий ҳужум” усулини қўллаш ҳақида сўз боради. Тадқиқотнинг мақсади кимё фанини ўқитишда бошқа усулларга нисбатан камроқ қўлланиладиган “Ақлий ҳужум” усулининг имкониятларини ўрганиб чиқишдир. “Ақлий ҳужум” усулининг қўлланилиши ҳақидаги адабиётлар синчковлик билан ўрганиб чиқилган. Унда бу усулнинг қўлланилиш тарихи, асосчиси ва бир неча хил ўтказилиш техникаси ҳақида батафсил маълумот бериб ўтилади. Шунингдек, усулнинг машғулотнинг тури ва босқичлари кесимида қўлланилганда самарадорлиги ҳақида сўз боради. Усулнинг афзалликлари ва камчиликлари санаб ўтилган. Мақола сўнгида усулнинг қўлланилишига доир керакли тавсиялар бериб ўтилган.

Таянч сўзлар: “Ақлий ҳужум” усули, “Ғоялар генерацияси” техникаси, “635” техникаси, “Ақлий ҳужум” усулини дарснинг турлари ва босқичлари кесимида қўллаш, “Ақлий ҳужум” усулини дарсдан ташқари машғулотларда қўллаш.

Введение. С каждым днем информационный век ставит перед современным педагогом ряд сложных вопросов. Одним из них является то - чтобы очень большой объем информации становился понятным и

практичным для учащихся. И одним из решений этого является использование интерактивных методов в процессе обучения. Ниже мы высказали свои взгляды на использование метода «Мозговой штурм».

Цель: изучить возможности применения техники мозгового штурма в разрезе типов уроков и исследовать пути ее эффективного применения во внеурочной деятельности.

Объект и методы исследования

Объем и состав дисциплины медицинская химия, являющейся одной из доклинических дисциплин в медицинских университетах, немного отличается от объема и состава химических наук, изучаемых в университетах, готовящих специалистов химиков. При этом общая сущность и принципы науки не меняются, но студенту-медику нужна химия, которая может дать ему навыки, которые понадобятся ему в будущей профессиональной деятельности. Поэтому в области медицинской химии, которая рассчитана на изучение за один год, студентам предстоит изучить очень большой объем материала за короткий промежуток времени. Поэтому целесообразно использовать возможности не только аудиторных уроков, но и внеклассных занятий и мероприятий для более глубокого изучения и понимания данного предмета. В работе использовались следующие методы исследования: описательный метод и тематический метод.

Полученные результаты и их анализ

Внеклассная деятельность является неотъемлемой частью учебного процесса и одной из форм организации свободного времени студентов. Химические кружки – это процесс, который организуется во время внеклассной работы для удовлетворения потребности учащихся в содержательном проведении свободного времени.

Одной из важнейших составляющих современного образования является воспитание, которое осуществляется в интересах человека, общества и государства [2]. Чтобы организовать эффективную и правильную систему внеурочной деятельности, педагог должен стараться воспитывать свободу личности, стремиться создать эффективные условия для успешного развития познавательных потребностей и способностей каждого учащегося. Очень эффективны в этом плане внеклассные мероприятия, такие как химические кружки, викторины, конференции, интеллектуальные конкурсы.

Внеклассная деятельность должна не только служить учащемуся интересному проведению свободного времени, но и направлена на развитие в нем творческих и интеллектуальных способностей. Всем этим требованиям может полностью удовлетворить технология мозгового штурма.

Этот метод и термин предложил американский ученый и предприниматель, директор известного рекламного агентства А. Ф. Осборн. Он начал использовать этот метод еще в 1930-х годах, а в 1953 году подробно описал его эффективность в своей книге «Контролируемое воображение: принципы и процедуры творческого мышления».

Однако этот метод как педагогический метод начал применяться и развиваться только в 1960-е годы. На это есть конкретные причины. Поскольку воспитатель сообщает ученику новые знания, его главная цель состоит в том, чтобы закрепить их в сознании ученика, развить его умения и компетенции. Это потребует снятия психологических, социальных и педагогических барьеров, мешающих свободному мышлению учащегося. Потому что такие препятствия, как жесткость в управлении, боязнь ошибки и критики, очень серьезный подход к проблеме, боязнь давления со стороны сверстников, являются врагами свободного и творческого мышления. Для борьбы с этим в педагогику стал входить метод «мозговой атаки». Когда он пришел, то оказался настолько успешным, что его стали успешно использовать на разных этапах учебного процесса, в разных формах.

В последние годы реформа образования в высшей школе в нашей стране привела к частому внедрению многих инновационных методов. Потому что образовательные инструменты и технологии, используемые в высших учебных заведениях, поставили перед собой цель подготовить выпускников с высоким уровнем теоретических знаний, способных критически мыслить, умеющих учиться самостоятельно. Мозговой штурм является одним из наиболее эффективных методов обучения, используемых в высшей школе. В последние годы проведен ряд исследований по применению метода мозгового штурма в высшей школе. В том числе по мнению Е.А. Измайлова, Ю.А. Кузнецовой [3], метод мозгового штурма имеет большое значение в системе образования, поскольку не только помогает совместно находить оптимальные решения задач, но и развивает творческие способности учащихся. Этот метод развивает эффективные навыки аудирования и говорения и позволяет рассматривать широкий круг проблем, любые проблемы в сфере деятельности человека [1].

Ю.А. Филонова рассматривает мозговой штурм как эффективный способ изучения литературных произведений. Она подчеркивает, что данный метод развивает ряд навыков учащихся, таких как отстаивать своего мнения, продвижение и обоснование своей точки зрения [4]. Э.Н. Дронова считает, что одним из наиболее эффективных методов обучения, способствующих развитию у учащихся способности к чтению, является метод мозгового штурма [5]. Другая группа исследователей считает, что преподавателю медицинского вуза сложнее выбрать один и тот же метод обучения, который является наиболее эффективным. Специфика системы медицинского вуза и необходимость овладения очень большим объемом учебного материала в сжатые сроки затрудняет это. Поэтому был сделан вывод, что эффективность обучения можно значительно повысить, если комплексно использовать несколько методов, например, метод мозгового штурма с кейс-методом [6].

Метод «мозгового штурма» — это метод генерирования новых идей. Технология мозгового штурма отличается от других методов своей простотой и удобством использования. Развивает нестандартное мышление учащихся. Напоминая консилиумный процесс (*Чаще всего консилиум подразумевает участие врачей нескольких специальностей. Как правило, консилиум созывается в сложных случаях по инициативе лечащего врача, либо по просьбе пациента или его родственников.*) врачей, эта технология учит принимать быстрые и правильные решения в сжатые сроки. Технология мозгового штурма также имеет огромное образовательное значение.

Известно, что существует несколько приемов мозгового штурма: «Генерация идей», «635», «Обратный мозговой штурм», «Теневой мозговой штурм» и другие. Хотя общий смысл этих техник взаимно одинаково, каждая из них имеет свою эффективность и уникальность. К примеру: Если сравнивать приемы «генерация идей» и «теневой мозговой штурм», то в первом методе среди студентов, которые могут смело предложить свои идеи, могут быть студенты, которые не могут высказать своё мнение боявшийся подвергнуться критике и оставаясь все же «в тени». А в втором методе наблюдательный педагог прикрепляет таких учащихся к группе «теней» и вовлекает их отвечать письменно. В итоге, будут предлагаться все больше и больше новых идей.

В зависимости от формы передачи мозговой штурм может быть офлайн (в аудитории) и онлайн (социальные сети, программа Zoom).

Однако в процессе анализа многих литератур практически отсутствуют сведения о применении и апробации технологии мозгового штурма на уроках химии вузов. Он лишь частично упоминается в статьях об использовании интерактивных методов на занятиях [5]. Это можно объяснить своеобразной структурой науки химии. Потому что знания, изучаемые в химии, в основном находятся на основе неизменных законов природы. А технология мозгового штурма — это способ генерировать новые идеи. Поэтому перед педагогами стоит ответственная задача, разработать технологии применения этого метода на уроках химии. Для этого было бы целесообразно, если бы коллектив педагогов работал вместе и разрабатывал его концепцию.

Проблемы и препятствия, рассмотренные выше, не должны ограничивать применение мозгового штурма на занятиях. Поскольку этот метод имеет очень много важных аспектов, помимо формирования новых идей в сознании учащихся, мы подробно обсудим их ниже.

Мозговой штурм — метод решения проблемы или задачи, основанный на поиске новых идей и стимулировании творчества. В ходе мозгового штурма студенты выдвигают большое количество идей, затем выбирают из них наиболее перспективные, успешные и имеющие практическое значение [2; 4; 5]. Метод мозгового штурма приобрел несколько новых техник на этапах своего развития. В основном это тип изучаемой проблемы (теоретическая, научная, деловая, экономическая и т. д.), состав аудитории (детсадовская, школьная, вузовская и разновозрастная), комплексность применения того или иного метода на занятиях, виды уроков (лекции, семинары, внеклассные занятия), этапы урока (вводная часть, основная часть, закрепляющая часть).

Эти техники — генерация идей, техника «635», обратная ментальная атака, расстановка.

Вне зависимости от техники, времени и аудитории этапы метода «мозгового штурма» являются общими:

1. Этап подготовки к мозговому штурму. На этом этапе будет объявлена тема. Объясняются условия проведения мозгового штурма. Студентам будут задаваться вопросы для сбора идей, преодоления барьеров, а также будут проводиться различные игры.

2. Этап деления учащихся на группы. В этом случае учащиеся делятся на группы в зависимости от выбранного приема мозгового штурма. Например, в методике «635» делится на 6 групп, в методике генерации идей делится на группы «генерирования идей», «аналитиков», «экспертов» и т. д.

3. Основной этап. Этот этап состоит из 3 основных разделов:

3.1. Создание банка идей. Время перевода 10-15 минут. При этом каждый может выражает свои мысли и идеи, какими бы невероятными или фантастическими они ни были. Чем больше, тем лучше. Критика или комментарии не допускаются. Только при отклонении от темы исправляется учителем, а в зависимости от ситуации или при задержках в выражении мыслей учащиеся поддерживаются. Потому что каждый студент должен верить, что он может внести свой вклад в банк идей.

3.2. Анализ идей. Это основная часть урока. Идеи анализируются и критикуются в коллективном обсуждении. Желательно искать положительные стороны каждой идеи, исправлять и дополнять ее.

3.3. Обработка идей. На этом этапе отбираются самые интересные и практичные идеи. Авторы идеи оцениваются и поощряются.

Следует отметить, что для применения этого метода в курсе медицинской химии педагоги должны учитывать специфику дисциплины:

- Этот метод следует применить к таким темам дисциплины медицинской химии в которой существуют проблемы и вопросы ожидающих решения. (чтобы предложить новые идеи).
- Учитывать, что курс медицинской химии преподаётся в первом курсе который является периодом адаптации в вузе для студентов.
- При выборе проблем надо уметь предвидеть ситуации которые могут возникнуть при их обсуждении и быть психологически готовым к разрешению любых разногласий. Для этого над этим должны работать команда учителей.

Метод мозгового штурма имеет ряд преимуществ которые приводят к развитию следующих показателей:

- Креативное и аналитическое мышление;
- Навыки межличностного взаимодействия. Учащиеся должны не только уметь четко и бегло формулировать свои мысли, но и слушать мнение сверстников (не перебивая их) и наблюдать за их смыслом.
- Воображение и фантазия.
- Позитивные, адекватные навыки критического мышления – способность выражать свое мнение и слушать других и принимать их мнение.

• Еще одним важным моментом является то, что студенческой команде не нужно готовиться заранее.

Недостатки метода:

- Его невозможно применить в очень сложных дискуссиях. Это также требует от воспитателя большой бдительности в управлении процессом, так как часто тема и проблема остаются в стороне и направление может пойти совершенно в другом направлении.
- Иногда могут возникнуть трудности с выбором лучших идей.
- Иногда 1-2 активных студента группы могут показать свое превосходство, на фоне других пассивных учащихся.

Вывод: «Мозговой штурм» как интерактивный метод обучения используется во многих областях (иностраный язык, информатика, биология, история, литература) и доказал свою эффективность[7; 8; 9; 10]. Поэтому важно применять его в учебном процессе на занятиях медицинской химии студентов-медиков .

Литература:

1. Панфилова, А. П. Мозговые штурмы в коллективном принятии решений: учеб. пособие / А. П. Панфилова .— 3-е изд., стер. — Москва: ФЛИНТА, 2012. — 318 с.
2. Niyazov L.N., Nikolayev Y.L., Safarova N.S. “Oliy tibbiyot ta’limida kimyo fanlarini o’qitishda keys usulini qo’llash masalalari” (monografiya). “Durdona” nashriyoti. Buxoro - 2020
- 3.Измаилова Э. А., Кузнецова Ю. А. Метод мозгового штурма //Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. – 2013. – №. 2 (6). – С. 32-35.
4. Филонова Ю. А. «Мозговой штурм» как метод изучения литературного произведения //Ярославский педагогический вестник. – 2018. – №. 6. – С. 108-114.
- 5.Дронова Е. Н. Мозговой штурм как эффективный интерактивный метод обучения студентов в педагогическом вузе //Вестник Алтайского государственного педагогического университета. – 2018. – №. 36. – С. 27-30.
- 6.Коваленко И. В., Колесниченко П. Д., Лаптева В. И. Использование методов case-study и «мозгового штурма» при обучении в высших медицинских учебных заведениях //Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. – 2014. – №. 39-1.
7. Safarova N. S., G’afurov U. U., Omonov X. T. Venn grafik uslubidan kimyo darslarida foydalanish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 134-138.
8. Ниязов Л.Н., Джураева Л.Р., Сафарова Н.С.Аналитик кимё фанидан мустақил таълимни ташкил этишда лойиҳа усули //Педагогик маҳорат. – 2019. – № 3. – 143-145 б.
9. Nafisa SAFAROVA, Laziz NIYAZOV, Evgeni NIKOLAEV and Svetlana PETUNOVA “Application of Interactive Methods in Medical Education: Clustering Technique in Teaching of Heterocyclic Compounds” Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA), 30-31 May 2021, Cordoba, Spain, ISBN: 978-0-9998551-6-4, ISSN: 2767-9640
10. Ниязов Л.Н., Сафарова Н.С., Джураева Л.Р. Метод кейсов в обучении предмета медицинская химия / III international scientific conference of young researches Proceedings 1 book. – Baku, Azerbaijan: 2019. P. 182-184

References:

1. Panfilova, A. P. Mozgovyye shturmy v kollektivnom prinyatii resheniy: ucheb. posobiye / A. P. Panfilova. — 3-e izd., ster. — Moskva : FLINTA, 2012. — 318 s.
2. Niyazov L.N., Nikolayev Y.L., Safarova N.S. “Oliy tibbiyot ta’limida kimyo fanlarini o’qitishda keys usulini qo’llash masalalari” (monografiya). “Durdona” nashriyoti. Buxoro - 2020
3. Izmailova E. A., Kuznetsova Yu. A. Metod mozgovogo shturma //Modeli, sistemy, seti v ekonomike, texnike, prirode i obshchestve. – 2013. – №. 2 (6). – S. 32-35.
4. Filonova Yu. A. «Mozgovoy shturm» kak metod izucheniya literaturnogo proizvedeniya //Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik. – 2018. – №. 6. – S. 108-114.
- 5.Dronova Ye. N. Mozgovoy shturm kak effektivnyy interaktivnyy metod obucheniya studentov v pedagogicheskom vuze //Vestnik Altayskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. – 2018. – №. 36. – S. 27-30.
6. Kovalenko I. V., Kolesnichenko P. D., Lapteva V. I. Ispol’zovaniye metodov case-study i «mozgovogo shturma» pri obuchenii v vysshix meditsinskix uchebnykh zavedeniyax //Lichnost’, sem’ya i obshchestvo: voprosy pedagogiki i psixologii. – 2014. – №. 39-1.
7. Safarova N. S., G’afurov U. U., Omonov X. T. Venn grafik uslubidan kimyo darslarida foydalanish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – S. 134-138.

8. Niyazov L.N., Djurayeva L.R., Safarova N.S. Analitik kimyo fanidan mustaqil ta'limni tashkil etishda loyiha usuli // Pedagogik mahorat. – 2019. – № 3. – 143-145 b.
9. Nafisa SAFAROVA, Laziz NIYAZOV, Evgeni NIKOLAEV and Svetlana PETUNOVA “Application of Interactive Methods in Medical Education: Clustering Technique in Teaching of Heterocyclic Compounds” Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA), 30-31 May 2021, Cordoba, Spain, ISBN: 978-0-9998551-6-4, ISSN: 2767-9640
10. Niyazov L.N., Safarova N.S., Djurayeva L.R. Metod keysov v obuchenii predmeta meditsinskaya ximiya / III international scientific conference of young researches Proceedings 1 book. – Baku, Azerbaijan: 2019. R. 182-184

Муаллиф:

Сафарова Нафиса Сулаймоновна – Бухоро давлат тиббиёт институти, Тиббий кимё кафедраси ассистенти.

UDK 372.815.99

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF GOOD HABITS IN THE CHILDREN OF PARENTS IN THE FAMILY

OILADA OTA-ONALAR FARZANDLARIDA YAXSHI ODATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK SHART SHAROITLARI

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ХОРОШИХ ПРИВЫЧЕК У ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ

Abduqodirov Akmalxo'ja Muzaffaro'g'li, Usmonova Hulkar Shavkat qizi
Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shaxri, 4-mavze.
Email: akmalxojaabduqodirov701@gmail.com

Annotation. This article focuses on parenting, one of the most pressing issues facing families today, and discusses future successes that parents, community, and educational institutions can work together to develop small habits in children. the word goes. Nowadays, science-based recommendations are given on how children can overcome the crisis during adolescence and the problems they face with their parents and how to solve them. The experience of developing small habits, which has been established by leading countries, and the result are explained by examples. During the psychophysiological changes, the necessary recommendations for working with the child are given. Harmful habits that are common among young people today, their causes, and the problems of Internet and video game addiction have been studied and analyzed in detail. In general, the current problems faced by young people and their solutions, the possible negative consequences in the future are analyzed using scientific hypotheses. Recommendations have been made to study and diagnose these problems.

Keywords. Time, habit, child, society, school, upbringing, value, success.

Аннотация. В этой статье основное внимание уделяется воспитанию детей, одной из самых больших проблем, стоящих сегодня перед семьями, и обсуждаются будущие успехи, которые родители, сообщество и образовательные учреждения могут объединить для развития маленьких привычек у детей. В настоящее время даются научно обоснованные рекомендации о том, как дети могут преодолеть кризис в подростковом возрасте и проблемы, с которыми они сталкиваются с родителями, и как их решить. Опыт выработки малых привычек, заложенный ведущими странами, и результат поясняются примерами. В ходе психофизиологических изменений даются необходимые рекомендации по работе с ребенком. Подробно изучены и проанализированы вредные привычки, распространенные среди современной молодежи, их причины, проблемы зависимости от Интернета и видеоигр. В целом с помощью научных гипотез анализируются современные проблемы, с которыми сталкивается молодежь, и пути их решения, возможные негативные последствия в будущем. Даны рекомендации по изучению и диагностике этих проблем.

Ключевые слова. Время, привычка, ребенок, общество, школа, воспитание, ценность, успех.

Kirish. Zamon shiddat bilan rivojlanib bormoqda. Kundan kun yangi kashfiyotlar, yangilanishlar inson qo'li bilan yaratilayotgan ajoyibotlar farovon umr kechirish uchun zamin yaratmoqda. Futurologlar kelajakda yaratiladigan “sun'iy intellekt” inson ongi bilan bimalol raqobtlasha oladi, hatto uni ortda ham qoldirishi mumkin degan tahminlarni ilgari surishmoqda.

G'arb olimlari tomonidan o'rganilgan inson psixikasi va miyaning fiziologik xususiyatlari hozirgi kunda bolalarda kichik odatlarni shakllantirib borish orqali kelajakda ulkan muvoffaqiyatga erishish mumkinligini isbot qilmoqda. Muvaffaqiyatga erishish ham sabrni talab qiladi. AQSH milliy basketbol assotsiyasining (NBA) eng muvoffaqiyatli jamoalaridan biri – “San Antonio Spurs” jamoasining kiyinish xonasiga Yakob Rilsning quyidagi so'zlari keltirilgan ekan: “O'zimni chorasiz qolgandek his qilganimda sangtarosh ustalarini ko'rgani boraman. Usta toshga bolg'a bilan yuz marta uradi. Harsangda aqalli bitta yoriq paydo bo'lgan bo'lsa ham mayli edi. Ammo bir yuz birinchi zarbadan

keyin tosh oʻrtasidan ikkiga boʻlinadi. Biroq bu oxirgi zarbaning taʼsiri emas, balki undan oldingi zarbalarning mahsulidir” [2].

Tadqiqot obʼyekti va qoʻllanilgan metodlar

Tadqiqot obyekti sifatida Guliston shahridagi oilalar va maktabgacha taʼlim muassasasi tarbiyalanuvchilari olindi va oʻrganildi. Tadqiqot davomida kuzatish, taqqoslash, eksperimental va funksional metodlardan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Barcha buyuk ishlar kichik qadamlardan boshlanadi. Hech kim mukammal aql, kashfiyotchi yoki mashhur sport ustasi boʻlib tugʻilmagan. Natijalar insonda sekin astalik bilan kurtak yozadi, gullaydi va oʻz mevasini beradi.

Zamonaviy psixologiya kashf qilayotgan psixik jarayonlar shuni koʻrsatmoqdaki, inson rivojlanib muvoffaqiyatga erishish omili ikki jarayon bilan uzviy bogʻliq. Bularning birinchisi shaxsiyat, ikkinchisi professionalizm. Shaxsiyat yillar mobaynida insonda hosil boʻladigan qadriyatlar tizimi. Homila paytidan rivojlanuvchi jarayon hisoblanadi. Professionalizm esa insonning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda maʼlum davr oraligʻida (aytatlik 3-7 yil) egallanadigan kasb yoki hunar.

Yashash tarzimizga eʼtibor bilan nazar tashlasak vaqtning naqadar shiddat bilan oʻtib borayotganiga guvoh boʻlamiz. Kechagina atak – chekak qilib yurgan farzandingiz bugun maktabga bormoqda yoki oʻsmirlik yoshiga yetdi. Oʻzingizga savol berib koʻring shu vaqt oraligʻida farzandingizga qancha vaqt ajratdingiz? Nimalarni oʻrgatdingiz? Uning muammolariga yechim topdingizmi? U bilan doʻst boʻla oldingizmi? Qachon oxirgi marta farzandingiz bilan hech boʻlmasa 1 soat oʻtirib dildan suhbatlashdingiz? Uni qaysi rangni yoqtirishini bilasizmi? Telefonini bemalol nazorat qila olasizmi? Agar savollarning barchasiga ijobiy javob bera olsangiz ishonib siz farzand tarbiyasiga yaxshigina masʼuliyat bilan qarayapsiz va agar buning aksi boʻlsa tez orada sizni farzandingiz bilan muammolar qiynashni boshlaydi [6].

Farzand ota-onaga Alloh tomonidan berilgan eng buyuk neʼmatdir. Darhaqiqat dunyoda tirnoqqa zorlar qancha. Hayotiy tajribam u qadar koʻp bolmasa ham oʻrta maktabda uch yil davomida amaliyotchi psixolog vazifasida faoliyat yuritdim va koʻp oilalar bilan ishlashga muvoffaq boʻldim. Kuzatishlarimdan shunga amin boʻldimki bolada yaxshi odatlarni shakllantirish va uning yaxshi tarbiya topishida muqaddas dinimiz Islomni oʻzgacha oʻrni bor. Farzandga yoshligidan diniy va dunyoviy bilimlar baravar berib borilsa kelajakda bu bolalar ota-onasi uchun qaygʻuradigan, vatanparvar, har tomonlama mukammal shaxs boʻlib yetishishiga ishonchim komil. Farzand tarbiyasiga birinchi oʻrinda ota-ona javobgardir. Alloh tomonidan ota-ona zimmasiga farzand tarbiyasi vojib qilib yuklangan. Oʻqituvchilar bola hayotining maʼlum qismida bola tarbiyasiga yollangan murabbiylar hisoblanadi. Farzand tarbiyasida ustozni aybdor qilish hech mantiqqa toʻgʻri kelmaydi. Mazhabboshimiz Abu Hanifaning bir oʻgli bor edi. Ustozlari Hammod bin Sharaf nomlariga atab oʻgʻliga Hammod deb ism qoʻygandilar. Imom hazratlari juda katta savdogar boʻlgan va vaqti tigʻizligi sababli farzandiga Qurʼon taʼlimini oʻqitish uchun ustoz tayladilar. Oradan biroz fursat oʻtgach ustoz Hammodga surai Fotihani yodlatadi. Ustozni huzurida otasiga Hammod Fotiha surasini chiroyli qilib tilovat qilib beradi. Shunda Imom Hanifa choʻntaklaridagi 500 dinorni ustozning oldiga qoʻydilar. 1 dinor tanga 5gramm oltindan boʻladi 1dinorga oʻsha mahalda 1ta katta qoʻy berilgan. Shunda ustoz biroz hijolat boʻldi. Hazratga juda koʻp pul berganligi, bitta dinor ham koʻplik qilishini aytganida, Imom Hanifa shunday deydi: “Ustoz, hizmatigizni yengil sanamang. Bu hali yonimda boʻlganidir. Agar yonimda butun molim boʻlganida poyingizga qoʻygan boʻlardim. Oʻgʻlimga Fotihani, Qurʼonning onasi boʻlgan surani oʻrgatganingiz uchun deb javob bergan ekan” [1]. Vaqtining tigʻizligiga qaramay Imom Aʼzam (r.a.) farzand tarbiyasi bilan shaxsan oʻzlari shugʻullangani tarixdan maʼlum. Farzand tarbiyasida albatta buyuklardan oʻrnak olmogʻimiz lozim, ularning yurgan yoʻllari va qilgan ishlari biz uchun dasturil amal boʻlmogʻi lozim.

XXI asr turli soha vakillari tomonidan turli xil nomlar bilan taʼriflanadi. Masalan IT sohasi vakillari kompyuter asri, biologlar miyyani tadqiq qilish asri, psixologlar “stress vabosi” asri deb taʼrif berishadi. Darhaqiqat XXI asrda odamlarni qiynayotgan eng katta muammolardan biri bu stressdir. Hozirgi kunda har qadamda, har sohada biz turli xil stresslarni qabul qilamiz. Albatta biz qabul qilayotgan bu stresslar farzandlarimizga ham oʻz taʼsirini oʻtkazmay qolmaydi. Har kuni biz ishxonada, koʻchada, turli xil vaziyatlarga tushib stresslarni qabul qilarkanmiz, kechqurun uyga kelib ulardan qutilishga harakat qilamiz. Psixolog va psixofiziolog olimlar tomonidan stressni yechuvchi eng samarali mashgʻulotlar bu jismoniy mashqlar deb tan olingan, lekin kundalik hayotingizga qarasangiz aksar insonlar stressni uyda televizor qarshisida yoki telefon oʻyinlarini oʻynab yoki boʻlmasa ijtimoiy tarmoqlarga kirgan holda yechishga harakat qiladi. Bu xato ish. Buni xato ekanligini oʻzingiz ham juda yaxshi anglaysiz faqat tan olishga kelganda jasorat topa olmaysiz. Mutaxassis sifatida sizga berdigan tavsiyalarim quyidagilardan iborat: Har kuni ertaga oʻzgaraman, haftani boshidan oʻzgaraman, shu oyning boshidan oʻzgarishni boshlayman deb oʻzingizni aldashni bas qiling. Harakatni shu bugundan kichik – kichik oʻzgarishlardan boshlang. Avvalo oʻzingizni tarbiyalang! Farzandingiz yosh boʻlsa iloji boricha ishdan soʻng u bilan vaqtigizni koʻproq oʻtkazing, turli xil jismoniy oʻyinlarni birgalikda oʻynang. Birgalikda uy yumushlarini bajaring uni oʻz holiga tashlab qoʻymang. Agar berilayotgan tavsiyalarga amal qilsangiz farzandlaringiz siz orzu qilganday inson boʻlishiga hech qanday shubxa yoʻq zero, dunyoda farzandga ota-onadanda yaqinroq inson boʻlmaydi.

Farzand tarbiyasi oʻta mashaqqatli jarayon. Tasavvur qiling oldingizda bir boʻlak muz turibdi. Xona esa sovuq, nafas olganingizda hovur koʻrinadi, xonadagi harorat -4 sovuq. Asta-sekin xona haroratini koʻtaramiz minus 3.5 daraja. Minus 3daraja. Minus 2.5daraja. muz boʻlagi hali ham oʻzgarimasdan turibdi. Minus 2daraja. Minus 1.5daraja. minus 1daraja. Hali ham hech qanday oʻzgarish yoʻq. va nihoy xona harorati 0 darajaga yetganda muz boʻlagi eriy boshlaydi. Haroratning avvalgiga nisbatan sezilsiz oʻsishi ulkan oʻzgarishga sabab boʻldi. Hal qiluvchi voqealar odatda undan oldin

qilingan ko'plab harakatlarning mahsuli bo'ladi [4]. Ular katta o'zgarishlar uchun poydevor yasaydi ushbu qonuniyatga har qadamda duch kelish mumkin. Saraton paydo bo'lgach sakson foiz vaqt o'zini sezdirmay turadi. Keyin atiga bir necha oy ichida butun tanaga tarqaladi. Bambuk daraxtini olaylik hayotining dastlabki besh yilida deyarli b o'y ko'rsatmaydi. Shu vaqt davomida u zo'r berib ildizlarini rivojlantirayotgan bo'ladi. Oltinchi yilda esa u ko'kka bo'y cho'zib, olti hafta ichida o'ttiz metrgacha o'sadi. Biz bu qonuniyatlarni farzandni tarbiyalash jarayoniga tadbqiq etadigan bo'lsak, yillar mobaynida farzandingizda bergan tarbiyangiz o'zini mevasini bermay qolmaydi, xox u ijobiy bo'lsin, xox salbiy buni hech qachon yodingizdan chiqarmang! [3].

Nima sababdan ishini aynan kichik odatlarni shakllantirishdan boshlash lozim? 1. Yillar davomida shakllangan odatlar inson shaxsiyatining asosini tashkil etadi. 2. Bolalarda shakllantirilgan ijobiy odatlar kelajakda aniq maqsad qo'yish imkoniyatini beradi. 3. Bolani qobiliyatlaridan kelib chiqib o'zi xoxlagan sohaga yo'naltirish jarayoni oson kichadi. 4. Bolada kognitiv jarayonlar mustahkamlanib boradi. 5. Bolaning yosh davrlari krizislaridan oson chiqib ketish uchun imkon yaratadi.

Keling endi farzandlarimizni hozirgi kunda ongini nimalar band qilayotgani, umr deb atalmish bu qimmatli vaqlarini nimalarga sarf qilayotganligi haqida biroz fikr yuritaylik. Bu savolga hammamiz to'g'ri javobni bilamiz, lekin nima sababdan indamay farzandimizni o'sha botqoqqa kirib ketishiga yo'l qo'yib beramiz? Nima sababdan farzandlarimizda yaxshi odatlar o'rniga yomon va zararli odatlar shakllanishiga yo'l qo'yib beramiz? Hozirgi kunda yoshlarimiz kelajak haqida deyarli fikr yuritishmaydi, faqat bugungi kun o'tishi uchun yashayotganday taasurot qoldiradi. Buning barchasiga biz ota-onalar, pedagoglar aybdormiz. Bolalarimiz internet, video oyinlar bilan band bo'lib bir kunda 24 soatning deyarli 7-8 soatini aynan bekorch "vine"lar va yengil hayotni targ'ib qilayotgan bloggerlarning bloglarini kuzatish bilan o'tib ketayotganini ko'rib ham bunga ko'z yumamiz. Davlat ravnaqi shu yoshlarning qo'lida emasmi? Biz "Jahon standart"lari haqida tinmay gapiramiz lekin shunga yarasha yoshlarni katta hayotga to'g'ri yo'naltira olayapmizmi deb hech qizib ko'rdingizmi? Ha muammolar juda ko'p biz avvalo o'zgarishni o'zimizdan o'z oilamizdan boshlashimiz lozim.

Xulosa qilib aytganda bola tarbiyasi va unda yaxshi odatlarni shakllantirib borishga ota-onalar befarq qaramasliklari lozim. Zero kelajakda biz tarbiyalayotgan yoshlar dunyoning eng yuqori minbarlaridan nutq so'zlasin, shohsupaning doim oldingi qatoridan o'rin egallasin!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tohir M. Odamiylik mulki. – T., Tohir malik nomidagi nashriyot uyi. 2021. - 952 b.
2. Klir J. Atom odatlar. – T., Nihol nashr. 2021. - 300 b.
3. Kiyosaki R. Boy ota, kambag'al ota. T., Donish chirog'i nashriyoti. 2018. -205 b.
4. Shayx Muhammad Sodiqli Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila. T., HILOL NASHR. 2019. -504b.
5. V.G.Negacheva, T.A.Markova. Bolalar bog'chasida ahloqiy tarbiya. T. O'qituvchi, 1990. – 180 b.
6. Malcolm Gladwel. Zukkolar va Landavurlar. Nihol nashri. 2019. - 240 b.

References

1. Tohir M. Odamiylik mulki. – T., Tohir malik nomidagi nashriyot uyi. 2021. - 952 b.
2. Klir J. Atom odatlar. – T., Nihol nashr. 2021. - 300 b.
3. Kiyosaki R. Boy ota, kambag'al ota. T., Donish chirog'i nashriyoti. 2018. -205 b.
4. Shayx Muhammad Sodiqli Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila. T., HILOL NASHR. 2019. -504b.
5. V.G.Negacheva, T.A.Markova. Bolalar bog'chasida ahloqiy tarbiya. T. O'qituvchi, 1990. – 180 b.
6. Malcolm Gladwel. Zukkolar va Landavurlar. Nihol nashri. 2019. - 240 b.

Mualliflar:

Abduqodirov Akmalxo'ja Muzaffar o'g'li - Guliston davlat universiteti, Pedagogika kafedrasida o'qituvchisi.

Usmonova Hulkar Shavkat qizi - Guliston davlat universiteti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi 1-bosqich magistranti.

UDC: 42:681;142.37

CONTINUED PROFESSIONAL EDUCATION: CLUSTER APPROACH IN THE INSTITUTE OF EDUCATIONAL PROCESSES

UZLUKSIZ KASBIY TA'LIM: TA'LIM JARAYONLARI INSTITUTIDA KLASSTER YONDASHUVI

НЕПРЕРЫВНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД В ИНСТИТУТЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ

Kushieva Nodira Khabibjanovna

Uzbekistan State World Language University, 100138. Tashkent city, Kichik Xalqa Yo'li street, quarter G-9a, house 21-a.

E-mail: nodira.kushieva@mail.ru

Abstract. The article substantiates the priority of the development of educational clusters in the field of continuing professional education (CPE) as a form of networking. Classification characteristics of CPEs are given, approaches to the

mechanism of interaction of educational structures within the cluster, ways of updating based on the continuity of the content of educational programs are studied; forms, methods and pedagogical technologies are determined at all levels and stages of the CPE.

Key words: educational cluster, continuous professional education, formal education, non-formal education, informal education, pedagogical technologies.

Аннотация. В статье обоснована приоритетность развития образовательных кластеров в сфере непрерывного профессионального образования (НПО) как формы сетевого взаимодействия. Даны классификационные характеристики НПО, изучены подходы к механизму взаимодействия образовательных структур в рамках кластера, способы актуализации на основе преемственности содержания образовательных программ; формы, методы и педагогические технологии определяются на всех уровнях и стадиях деятельности НПО. Уделяется внимание как зарубежному опыту, так и отечественным реалиям исследуемой проблемы.

Ключевые слова: образовательный кластер, непрерывное профессиональное образование, формальное образование, неформальное образование, информальное образование, педагогические технологии.

Annotatsiya. Maqolada uzluksiz kasbiy ta'lim (UKT) sohasida ta'lim klasterlarini tarmoq shakli sifatida rivojlantirish ustuvorligi asoslanadi. UKTlarning tasnifiy tavsiflari berilgan, klaster doirasidagi ta'lim tuzilmalarining o'zaro ta'siri mexanizmiga yondashuvlar, ta'lim dasturlari mazmunining uzluksizligi asosida yangilash usullari o'rganilgan; shakllari, usullari va pedagogik texnologiyalari UKT faoliyatining barcha darajalari va bosqichlarida belgilanadi.

Kalit so'zlar: ta'lim klasteri, uzluksiz kasbiy ta'lim, rasmiy ta'lim, norasmiy ta'lim, pedagogik texnologiyalar.

Introduction. The need of modern society is manifested in the need to prepare flexible, adaptive education systems that provide for the possibility of fairly rapid professional reorientation, advanced training, and self-development at any stage of life. From inertia and dogmatism, a transition is being made to the constant improvement of the content of education and its orientation towards meeting the individual needs of a person. The cluster approach testifies to a qualitatively new approach to training specialists. In the conceptual field of modern pedagogy, the term "educational cluster" is considered as a single system of continuous education from school to production; as the interaction of educational, scientific, industrial and other organizations and the implementation on their basis of various forms of educational activities within the framework of a continuous process, taking into account the continuity of modules and programs at different levels of pre-university, university and postgraduate education; as social partnership and education quality management [3].

Objects and research methods

The term "continuing education" from the moment when it was first used in the materials of UNESCO as a form of learning at all stages of a person's life, has been significantly expanded. There are a number of classifications of continuing education, in which the education received in preschool, primary, general education, secondary and higher educational institutions (bachelor's, master's, training of scientific and pedagogical personnel in postgraduate and doctoral studies) is called: formal (F. Coombs), regular (ISCED), basic (O.V. Kuptsov), and what is carried out later: informal, self-education, for adults, additional, postgraduate, advanced training, retraining, etc. The lifelong learning model with the "Long life learning" setting ("learning throughout life"), according to UNESCO terminology, is classified as formal, non-formal and informal and is carried out both in the system of educational and other educational institutions on the basis of curricula, and individually. Obtaining knowledge based on the results of formal and non-formal education ends with the issuance of a state-recognized diploma in the first format and in the second - a certificate, certificate, advanced training diploma, certificate, etc. In Germany, for example, a model of a national lifelong education passport has been developed, where competencies are confirmed and evaluated, received in the conditions of non-formal education [2].

In the UK, France, Finland, the Netherlands, validation (confirmation) of qualifications acquired through non-formal education is carried out [4].

In practice, an educational institution can, in addition to training specialists in a multilevel system, carry out advanced training or retraining of personnel, i.e. engage in activities related to both basic vocational and additional education. In addition, the scope of qualifications is expanding, which is caused by the influence of the labor market and its changing requirements for learning outcomes throughout life and the professional standards developed on their basis.

The formation of a continuous education system involves ensuring the continuity of education levels, the introduction of new educational technologies, and networking. Network interaction is considered by us as a cluster form that combines new ideas and technologies in the system of continuing professional education [5].

The introduction of a cluster form of organization of continuous professional education should contribute to: harmonization of the situation in the educational services market and the labor market within the framework of the practical orientation of training programs; promotion of new ideas and technologies; improving the quality of training and qualification of personnel. The training of a specialist is a complex multifaceted process, which involves not only universities, but also industrial institutions, research organizations, and administrative structures. By interacting, the partners form an "educational cluster", which can grow in size, complicate its structure through additional partners or content components. Abroad, educational clusters have already found wide application, and the cluster policy in these countries is aimed primarily at maintaining and developing existing clusters and expanding their activities. For example, in

the UK, at the initiative of employers, a new qualification has been issued, called the “Basic Degree”. Its programs are implemented by joint consortiums, which include employers, universities and professional public administration bodies [10].

In Uzbekistan, the number of operating clusters in education is much smaller, and their activities are aimed at developing organizational forms. At the same time, it should be noted that international clusters are widespread abroad, while in Uzbekistan they are predominantly regional in nature. However, the cluster development policy is considered as a key innovation initiative, which is determined by two global processes: diversification and integration of education [1].

Integration ensures close interaction between vocational education institutions and industry enterprises, which should help to harmonize the needs of the labor market with the provision of educational services and create a system of continuous professional education, improve the quality of training and qualification of personnel in accordance with federal educational standards.

In modern conditions of solving the problems of the Bologna process and Russia's entry into a single educational space, there is a great need for international cooperation in the context of partnerships between educational organizations agreed on a contractual basis. The internationalization of education acts as one of the tools for adapting the academic scientific and educational space to the realities of our time, at the same time representing a phenomenon, process and trend in the development of education, and networking becomes the principle of developing cooperation between regional partners of different countries [6].

The activities of modern educational institutions of higher professional education, which not only train specialists at all levels, but also carry out international research and development, should contribute to the integration of the domestic higher education system into the global higher education system. In the process of international clustering of the educational process, research and educational activities are subject to revision, the introduction of new methods and technologies of education is activated, and there is a general philosophical and methodological modernization of the educational and administrative processes of the university [2].

Results and discussion

The organization of an educational cluster involves the development of a mechanism for the interaction of several organizations to solve educational and research problems.

To this end, we have identified three directions for the development of continuous professional education of a formal type, based on the categories of dialectics "content" and "form".

1. The mechanism for the creation and operation of new forms of organizational educational structures. The cluster model provides for the implementation of educational programs with the participation of organizations that do not carry out educational activities, employers and other social partners. They are involved in solving the problems of vocational education, developing professional and educational standards, forming orders for the training of specialists, present their material and technical base and other resources for the implementation, first of all, of the practical part of the educational process, including for conducting educational and industrial practice with the purpose of immersion in the real topic of professional activity, the development of modern scientific approaches to the optimization of technological processes, to design, modeling and construction [10].

Priority in the cluster belongs to accredited universities as "integrators of professional education, science and culture of specific regions, as the most important social institutions" [8]. The main goal of universities is to create a new competitive educational product that can influence the formation of the innovative infrastructure of the regions. Research institutes and production organizations that are part of the cluster are the bases of practice and "get the opportunity to participate in the formation of a specialist on their own scientific and educational base, in accordance with their needs and development prospects."

The resource and target approaches should become the methodological basis for modeling the process of continuing professional education. According to the first approach, one of the universities is the initiator of interaction with other educational, research and production organizations in order to optimize the use of partners' resources. With the resource approach, "recipient organizations" and "donor organizations" are involved in the cluster [9]. The recipient organization, initiating interaction with other organizations, gets access to their resources (network, technical, intellectual, etc.) and through this goes to a higher level of educational services. The donor organization, in turn, acquires some additional opportunities for the implementation of its tasks.

The target approach involves the interaction of educational, research and production organizations with similar or similar goals and objectives. It is the consistency of goals when combining the potentials of these organizations that creates a synergy effect, i.e. provides higher quality performance. Further training should also be facilitated by the creation by partner universities of a unified information environment in which best practices can be exchanged, consulted, etc. In the case of participation in the cluster of general educational organizations, employees of primary, general, additional education are also involved in this environment. In this regard, the provision of educational services to improve the skills of employees of partner organizations is of great importance. The implementation of the interaction "school - educational institution" creates "conditions for scientific, scientific-methodical and psychological-pedagogical support of pre-profile training, profile training and vocational education, as well as for advanced training of teaching staff in accordance with their informational and professional needs [6].

In accordance with the indicated approaches, the nature of participation, the place and role of certain organizations in the cluster on a long-term basis are determined. Network interaction also implies joint planning, agreement on goals and objectives, development of a clear calendar plan for interaction, as well as the availability of the necessary resources. A promising form of cooperation is the development of educational projects. The rapid development of information and communication technologies stimulates the integration of various means of communication in hypermedia systems, and the high cost of developing training programs and the technological complexity of their translation to consumers creates a need to pool the resources of various interested organizations. For example, the creation of a consortium, which usually consists of two or more educational institutions or non-educational organizations that come together to develop and distribute training courses [8].

2. Updating based on the continuity of the content of educational programs within the framework of the cluster approach is the development of an integrated curriculum in accordance with the requirements of the standard of professional activity; calendar training schedule; work programs of disciplines (modules); practice programs and other components of the educational process, ensured by the participation of educational, research and production organizations in order to optimize the use of partners' resources, as well as to determine evaluation and methodological materials aimed at modernizing organizational and pedagogical conditions, forms of quality control of implemented programs and certification of students in system of continuing professional education. At the same time, the learning outcomes should be based on the following principles: individualization of education; continuity of the content of educational programs; integration of educational structures; organizational flexibility. An important role in the design of programs is played by the strategic position of the educational institution, scientific schools and subject areas, the qualifications of teachers, financial resources, the effectiveness of the mechanisms for its interaction with partners in developing the current strategy and representatives of the professional community, and the motivation of designers. Involvement of employers and researchers of partner organizations in the educational process in the form of participation in practical seminars, webinars, lectures, etc. can also be considered as a component of the development of joint educational programs [8]. Education under advanced training programs can be carried out in full-time, part-time and part-time forms using e-learning and distance learning technologies. The content of advanced training courses in the Russian language is based on activity and practice-oriented approaches and includes issues of linguo-methodical training, the use of modern technologies in teaching the humanities, the formation of a culture of business communication, the use of technologies for creating tests and test tasks for certification control and intensification of the educational process, etc. ., recommended for specialists with a philological education, managers and employees of educational organizations. Distance programs for advanced training and professional training of teachers and specialists in the field of Russian as a foreign language are mainly offered to teachers of Russian studies from foreign countries. An individual approach is combined with the organization of collective classes, each student is given the opportunity to choose an individual curriculum with options for the content and pace of learning. The training is based on a modular principle, which implies the division of the selected course into logically closed blocks, within which both the study of the material and control measures to verify its assimilation take place. Depending on the number of credits, learning outcomes are assessed, and multi-level programs provide an opportunity to fulfill their educational needs in different periods (from 1 to 3 years). Thus, the portal provides every teacher of the Russian language or teaching in Russian with the necessary professional support, the opportunity to continuously learn, acquire new competencies and improve professional skills in the field of theory and practice of teaching the Russian language [7].

3. Improvement of educational technologies at all levels and levels. The Uzbek "road map" in the field of lifelong learning considers the transfer of educational institutions to new educational technologies based on the use of online courses a priority. In practice, this system is implemented using network and case technologies, which are based on the ideology of open educational resources in combination with the network organization of interaction between participants and social partnership [7].

Pedagogical technologies used in continuing professional education under the conditions of the cluster approach are of an activity nature and are represented by well-known methods of formal education: trainings, a system of professional games, project activities, independent work based on computer telecommunications, various types of professional practices. Technologies that are used in the informal form of continuous education can also be used: workshops, master classes, intra-corporate conferences, webinars, networking, video conferences, seminars, info-tours, clubs and other educational activities that provide intensive activities for all participants motivated for professional growth. As part of interactive learning, business coaches, coaches, facilitator consultants, expert lecturers and other professionals in the field of adult education can be involved. Thus, the implementation of an educational cluster in the conditions of continuing professional education can contribute to the solution of the following tasks: integration of education and science; updating internship programs, including scientific ones; development of all forms of education; organization of interaction with employers, etc. In other words, network interaction allows universities to take shape as innovative scientific and educational organizations and raise the quality of education to a new level due to a number of optimizing factors (resource consolidation, information transfer, advanced training, academic mobility, etc.).

Conclusion. Recent studies on the subject make it possible to identify problems that need to be addressed at various levels: the development of a regulatory framework, the provision of advanced training and improving the quality

of education, the development of infrastructure, as well as the activation of employers' participation and the provision of grant support for continuing education, etc.

References

1. Decree of the President: List of professional educational institutions recommended by non-state educational organizations for the creation of "Educational clusters" on the basis of public-private partnership.
2. Andreeva S.L., Andreev P.K. Educational clusters: problems of development // Competitiveness of territories: Proceedings of the XV forum of young scientists: At 9 o'clock. Yekaterinburg, 2012. Part 2. P. 5–7.
3. Bartosh D.K., Kabakhidze E.L. On the stimulating factors for the implementation of double/joint degree programs in Russian universities // Pedagogika and educational psychology. 2016. No. 4. S. 29–36.
4. Bezrukov A.N., Sukhrstina A.S., Ziyatdinova Yu.N. Model development network interaction of regional universities // Modern problems science and education. 2016. No. 4. P. 153–161.
5. Gavrilova I.V., Zaprudnova L.A. Formal, informal and informal models of education // Young scientist. 2016. No. 10. S. 1197–1200.
6. Krasnorutskaya N.G. Cluster approach in the formation of innovative infrastructure of the regional system of vocational education // Innovations in education: ways and means of implementation: Materials of scientific and practical. conferences. 2015. URL: <http://100-bal.ru/pravo> (date of access: 12/15/2021).
7. Levan T.N. Network interaction of educational organizations on the formation of a culture of health among students: the theoretical and methodological aspect of the professional training of pedagogical staff. Obrazovanie i nauka. 2015. No. 9 (128). pp. 83–106.
8. Oleinikova O.N. Learning outcomes as the basis of a new paradigm of higher education // Technologies for building education systems with desired properties: Proceedings of the III International Scientific and Practical. conferences. M., 2013. S. 24–31.
9. On methodological recommendations: Letter of the Ministry of Education and Science of Russia dated August 28, 2015 No. AK-2563/05 (together with "Methodological recommendations for organizing educational activities using network forms for the implementation of educational programs"). URL: <http://legalacts.ru/doc/pismo-minobrnauki-rossii-ot-28082015-n-ak-256305/> (date of access: 11/17/2021).
10. Network learning. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (date of access: 10/25/2021).

Autors:

Kushieva Nodira Khabibjanovna - Doctor of Philosophy in pedagogical sciences, PhD, UzSWLU.

UDC 370.153

THE IMPORTANCE OF INFORMATION AND PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF YOUNG GENERATIONS IN AN INFORMED SOCIETY

АХБОРТЛАШГАН ЖАМИЯТДА ЁШ АВЛОДНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА АХБОРот ВА ПЕДАГОГИК
ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МОЛОДЫХ
ПОКОЛЕНИЙ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Fayzieva Shoira Ayubovna

Gulistan State University, 120100. Sirdarin region, Gulistan city, 4th microdistrict,

E-mail: Fayzieva-Sh@gmail.com

Abstract: The achievement of the state independence of the Republic of Uzbekistan and the choice of a specific path of economic and social development made it an urgent task to reorganize the structure and content of education. In the modern information society, the study of pedagogical sciences is a national problem. This article discusses the importance of information and new pedagogical technologies in the education system of an informed society in the development of the independent Republic of Uzbekistan and what needs to be done in the education system in this area today.

Keywords: action strategy, national curriculum, information technology, teachers, higher education, spirituality and morality, scientific and intellectual heritage, modern knowledge, self-improvement, education.

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligiga erishilishi va iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lining tanlanishi ta'limning tuzilishi va mazmunini qayta tashkil etishni dolzarb vazifa qilib qo'ydi. Zamonaviy axborot jamiyatida pedagogika fanlarini o'rganish dolzarb muammodir. Ushbu maqolada axborot va yangi pedagogik texnologiyalarning mustaqil O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotida axborotlagan jamiyat ta'lim tizimidagi ahamiyati va bugungi kunda bu sohada nimalar qilish kerakligi haqida so'z boradi.

Калит so‘zlar: harakatlar strategiyasi, milliy o‘quv dasturi, axborot texnologiyalari, o‘qituvchilar, oliy ta’lim, ma’naviyat va axloq, ilmiy-intellektual meros, zamonaviy bilim, o‘z-o‘zini takomillashtirish, ta’lim.

Аннотация: Достижение государственной независимости Республики Узбекистан и выбор определенного пути экономического и социального развития сделали актуальной задачу реорганизации структуры и содержания образования. В современном информационном обществе изучение педагогических наук является общенациональной проблемой. В данной статье рассматривается значение информационных и новых педагогических технологий в системе образования информированного общества в развитии независимой Республики Узбекистан и что необходимо сделать в системе образования в этой сфере на сегодняшний день.

Ключевые слова: стратегия действий, национальная учебная программа, информационные технологии, педагоги, высшее образование, духовность и нравственность, научное и интеллектуальное наследие, современные знания, самосовершенствование, образование.

Introduction. At the present stage of development of the Republic of Uzbekistan, the issues of educating a harmoniously developed generation have become a priority policy of our country, following the path of building an independent, legal and democratic civil society. The achievement of state independence of the Republic of Uzbekistan and the choice of a specific path of economic and social development made it an urgent task to reorganize the structure and content of education. Living in an informed society, the works of President Shavkat Mirziyoyev in all areas of the country's lifelong education, including the "Action Strategy" in five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021, the works of the first President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov, "National Personnel Training Program" and the reforms provided for by the Laws of the Republic of Uzbekistan "On Education" have successfully passed the test of life. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" and the "National Personnel Training Program" provide for the development of higher and secondary specialized, vocational education as a new type of educational institution, special attention is paid to teacher training and issues, for example, improving their skills. When addressing these issues, the organization of industrial education in the system of higher and secondary specialized, vocational education, the choice of teaching methods and the development of new ones remain the requirements of the time. These policy documents were supported not only in our country, but also by the leaders of many developed countries, scientists, specialists and educators.

Objects and research methods. This is because these documents are based on the noble goal of educating a versatile person. As the first President Islam Karimov said: "If the tasks of reforming the education system are successfully solved, the socio-political climate will change dramatically, and democratic values will be established in the minds of people. A person consciously determines his place in society" [1]. In educating the younger generation as a harmoniously developed person, the use of the rich centuries-old spiritual, scientific and practical heritage of our people, life values, customs, traditions and beliefs is of decisive importance. These are two things that appeal to us today. The entire world community recognizes that the spiritual, moral, scientific and intellectual heritage of our republic, following the path of independence, is being sincerely studied. As an expression of this, Imam Muhammad ibn Ismail Bukhari, Al-Fargani, Burkhaniddin Margilani, Al-Moturudi, Prophet David, Bahauddin Naqshbandi, Amir Temur, Mirzo Ulugbek, Babur Mirzo, Alisher Navoi, Ibn Sino in celebrating the birthdays of the people in our country and in everything world, the restoration of majestic shrines dedicated to them, and the attention of the state to the publication of their spiritual and scientific heritage and works have become a great incentive for the study of our national heritage.

Results and its discussion. In this regard, President Shavkat Mirziyoyev, in his book "Together we will build a free and prosperous democratic state of Uzbekistan", said: We are immensely proud of our teachers, educators and contemporaries, who in practice showed an unshakable example of will, determination and courage, devoting their lives to comprehensive development our dear Motherland" [2]. Obviously, the main reason for the spread of the Naqshbandi theory among the masses is that it corresponds to the interests of ordinary people and their way of life and is based on self-esteem" [6]. The liberalization of the economy in our country and the further deepening of reforms in this area will increase the demand for choosing a profession, education, learning the secrets of the economy, and the need for a deep study of science. This, in turn, requires the training of engineers and teachers who are well versed in professional laws, able to compare different situations, teach students and know the secrets of their profession. This is an educational institution that provides higher and secondary specialized, vocational education within the framework of state educational standards of higher education and professional colleges, which gives students professional orientation and knowledge. And the deep development of skills, the need to give one or more specializations in the chosen profession has become an urgent problem of our time. At the present stage of development of education in our country, the disciplines "Information Technology", "Information Technology in Education", "Pedagogical Technologies", "Pedagogy" and "Professional Pedagogy" allow us to adapt our economy to the level of excellent condition should be focused on outstanding tasks, such as at the higher education level.

Education in the field of information and new pedagogical technologies is a relatively young and developing area in many areas, which develops in parallel with the development of universities and professional colleges and lyceums. The main goal of training is the development of the intellectual abilities of students, as well as the ability to make independent

choices and decisions, along with the acquisition of the necessary knowledge. Information and new pedagogical technologies are enriched with the most advanced methods and trends recognized all over the world. Today, new concepts and theories developed in connection with other fields of science are being developed in this field, which are waiting for their wide application.

In the modern information society, the study of the pedagogical aspects of the priceless and vast spiritual, cultural, scientific and practical heritage created by our ancestors over many centuries is a national problem. This huge treasure is an effective tool for shaping the spiritual, educational, socio-historical, economic, political, innovative and pedagogical commitment to independence among the younger generation. Self-improvement of a person is a complex concept, and his self-development occurs at all stages of a person's life and in all areas of activity, that is, from birth to the end of his life. Education should be carried out on the basis of certain laws up to the formation of personality. It is important that human self-development is of decisive importance in all spheres of social life, which contributes to self-improvement and creates an environment of general maturity. When a person's self-development becomes a public matter, when people positively influence each other, set an example for each other and pay special attention to each other, their acquisition of positive social qualities will be successful. This is done in the form of an example, and in some cases an imitation. People who do not show themselves in life do not find their place in society; active influence and a positive example of others are important. That is why it is important to know the time, the people around and, if necessary, lend a helping hand in time to prevent some trouble.

To do this, we must pay enough attention to the education of the younger generation. In this regard, President Shavkat Mirziyoyev in his book "Building a great future together with our brave and noble people" said: "Of course, we do a lot to educate the young generation who think independently, have modern knowledge and skills, and have a strong life position. But objectively, given the fierce struggle for the minds and hearts of the population, especially young people, and the growing threats of religious extremism, terrorism, drug addiction and "mass culture" around the world, for the sake of our children, we must not weaken in the field of education, spirituality and enlightenment for a moment, works and raise it to a new level" [3]. Information and new pedagogical technologies reveal the regularities of the processes of self-expression and discovery of a person in the civilization of Uzbekistan. In this, the maturity of the individual is reflected in his rational attitude towards himself and others, nature and society. In the information society, with the help of information technologies, it is easy to see that the disciplines "Pedagogical Technology", "Pedagogy" and "Psychology" show that a person develops in practice and acquires professional skills. The success of education depends on the knowledge of the individual.

In each type of activity (study, play, work, etc.), a person experiences different emotional experiences and shows different skills. In this regard, it is advisable to use in the educational process methods and techniques that form skills that require vision, hearing, perception and various mental processes: memory, imagination, thinking, human ingenuity, etc. Based on this, the student participates in the educational process and develops ethical concepts - knowledge and skills, as a result of which he becomes an active participant in the educational process, and not an observer. The use of narration, narrative methods, as well as examples from the classical pedagogical heritage, in addition to words, when influencing the personality, has a positive effect on students. Therefore, our scientists-teachers put forward the foundations of training in the disciplines "Information Technology", "Information Technology in Education", "Pedagogical Technologies", "Pedagogy" and the teaching of this doctrine in the information society and pedagogical thought, consciousness, information communication technology (ICT) is not accidental the impact on mental development in terms of literacy requires a separate study.

It should also be noted that in "Pedagogical science in the XXI century" [7] and "The concept of pedagogical sciences" [4] and "Integrated organization of spiritual and moral education of university students", "Theoretical and practical foundations" in it: "The study of the educational data of thinkers living and working in East and Central Asia, as well as the application of these views in schools and preschool institutions, families, communities, etc. Using them in the educational process in public organizations, allows us to determine the laws of the comprehensive development of a person" [5], - not by chance. These works have not yet been fully studied in pedagogical research from the modern point of view of the rich educational and cultural heritage of the Uzbek people, their experience in the field of education, their views on the theory of education, that the scientific theory is not fully substantiated.

Today, one of the main tasks of the Ministry of Higher and Secondary Specialized Vocational Education at the national level is the development of modern education in the information system of the information society, recognizing the importance of information and new pedagogical technologies in the development of the younger generation. The goal is to educate young people about a profession, choose a profession according to their desires and form a sense of devotion to their profession throughout their lives. Therefore, the organization of a high and effective educational process based on the above program of disciplines and the training of qualified and competitive specialists is a key issue in the development of civilization in Uzbekistan. It includes the state educational standard of higher and secondary specialized vocational education, teaching aids in the educational process, modern pedagogical and innovative technologies, education of students in the spirit of spiritual and moral values, personnel in the modern information society.

A wide range of conditions are being created in our country for realizing the potential of our young generation on the path to building an independent legal state and a free civil society. This, in turn, gives rise to the desire of our youth to

master the wealth of science, technology and culture created by our people and all of humanity, to acquire knowledge and study their profession in depth. In fulfilling this important task, the works of President Shavkat Mirziyoyev, the works of the first President of the Republic Islam Karimov, the “National Personnel Training Program” and reforms in the Laws of the Republic of Uzbekistan “On Education” and “Information Technologies” [9], “Information Technologies in Education”, “Pedagogical technologies”, “Pedagogy”, “Psychology”, in turn, play an important role in educating our future youth as full-fledged and competitive personnel, and their deep knowledge. To do this, a specialist teacher must set an example with his complex qualities (as morality and conscience, humanity and patriotism, awareness of world news, the ability to use them wisely, a qualified teacher of his profession, his appearance and inner world) serves as the basis for the formation of personnel, which helps to perform formation tasks. To do this, “Information technology”, “Information technology in education” [10], “Pedagogical technology”, “Pedagogy” and “Psychology” should become one of the priority subjects that rightfully teach the basics of the specialty [8]. This requires significant changes in the organizational forms of education.

The President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev said that the younger generation should be interested in their chosen profession, acquire modern knowledge and know their profession as a competitive professional, form a spiritual consciousness based on the ideology of national independence, which is an integral part of our main activity, goals today, and its vital necessity. President Shavkat Mirziyoyev said: “We will continue the path of social reforms, improving the level and quality of life of our people, based on the principle “Reforms are not for reforms, but for people.” In other words, we will adhere to the principle of a strong social policy, which is one of the five popular principles of the “Uzbek model” of development” [3].

These tasks are primarily aimed at ensuring that the younger generation, the builders of the future, become highly qualified personnel, work hard for their country and people, work honestly for the benefit of the development and happiness of a free country [11]. So, when we analyze the problem of the importance of information and new pedagogical technologies in the development of the younger generation in the education system of an informed society in the development of the civilization of Uzbekistan, we use “Information Technologies”, “Information Technologies in Education”, “Pedagogical Technologies” and pedagogy. It is important to take into account not only the unique classical heritage of our country, but also the best practices accumulated in foreign countries in the teaching of “Information Technology”, “Information Technology in Education”, “Pedagogical Technologies” and “Psychology”.

References:

1. Karimov I.A. Mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimizning hayot darajasini yuksaltirish – barcha demokratik yangilanish va iqtisodiy islohotlarimizning pirovard maqsadidir. // Toshkent: “O‘zbekiston”. NMIU, 2007. 200 b. 184 bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” // – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017 yil. 491 bet. 17-21 bet.
3. Jo‘rayev R.H., Safarova R.G‘. va boshq. Pedagogika fanlari konsepsiyasi // Toshkent: “Xalq ta‘limi”, 2004. № 5. 8-32 b.
4. Zaripov K.Z., Norova Sh.U. Oliy o‘quv yurti talabalarini ma‘naviy-axloqiy tarbiyalashni kompleks tashkil qilishning nazariy va amaliy asoslari. // “BDU”. Buxoro, 2005. 124 bet.
5. Zaripova G.K. Naqshbandiya tariqatida ta‘lim-tarbiyaning o‘ziga xos usullari. Toshkent: Fan., 2008. 116 bet.
6. Zaripova G.K., Sayidova N.S., Takhirov B.N., Hayitov U.Kh. Pedagogical cooperation between teacher and students in the credit-modular system of higher education // Science, Education and Culture. № 8 (52), 2020.
7. Zaripova G.K., Baxronova Sh.Sh., Muxammedova M.M. The role of theory and application of information systems in the field of information technology SCOPE ACADEMIC HOUSE. 11th International Conference. «SCIENCE AND PRACTICE: A NEW LEVEL OF INTEGRATION. IN THE MODERN WORLD». November 30, 2020. Sheffield, UK. B. 101-102.// DOI: http://doi.org/10.15350/UK_6/11.47
8. Зарипова Г.К., Сайидова Н.С., Абдурахмонов А.А., Журакулов Ж.Ж. Использование электронных ресурсов в историческом образовании и его защита. Научный электронный журнал “АКАДЕМИЧЕСКАЯ ПУБЛИКАЦИЯ”. № 2, 2020. С. 123-131.
9. Зарипова Г.К., Сайидова Н.С., Жураев И.И., Журакулов Ж.Ж. Теория и практика системной организации духовно-просветительского воспитания учащихся профессиональных колледжей / Монография. Москва: «Проблемынауки», 2021. 48 с.
10. Zaripova G.K., Norova F.F., To‘rayev F.M. Education of youth in the conditions of national independence using the works of our great scientists // Проблемынауки. № 4 (63), 2021. С. 47-49.
11. Зарипова Г.К., Намозова Н.Ш., Кобулова Э.Л. Роль теоретичности и применения информационных систем в области информационных технологий // Academy. № 4 (67), 2021. С. 48-50.
12. Сайидова Н.С., Зарипова Г.К., Абдурахмонов А.А., Журакулов Ж.Ж. Использование электронных ресурсов в историческом образовании и его защита// «АКАДЕМИЧЕСКАЯ ПУБЛИКАЦИЯ». № 2, 2020. С. 123–131.
13. Зарипова Г.К., Сайидова Н.С., Тахиров Б.Н., Хайитов У.Х. Педагогическое сотрудничество преподавателя и студентов в кредитно-модульной системе высшего образования // «Наука, образование и культура», 2020. № 8 (52). С. 23–26.

Authors:

Fayzieva Shoirayubovna - Senior Lecturer, Department of Psychology, Gulistan State University.

УДК 370.153

THE IMPACT OF THE INTERNET AND SOCIAL NETWORKS ON MODERN YOUTH

INTERNET VA IJTIMOY TARMOQLARNING ZAMONAVIY YOSHLARGA TA'SIRI

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА И СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА СОВРЕМЕННУЮ МОЛОДЕЖЬ

Mirzaev DjamshidTurdialiyevich

Gulistan State University, 120100. Sirdarin region, Gulistan city, 4th microdistrict,

Email: mirzjamshid.003@gmail.com

Abstract: the article examines the influence of Internet social networks on modern society. It is noted that the penetration of Internet social networks into the life of society presupposes their influence on socialization, education of young people, integrates them into the socio-normative system. Internet addiction as a concept has three different meanings. The article presents the results of the study of Internet addiction as a dependent behavior within the framework of deviant behavior. That is why the dysfunctions of the social networks of the Internet can be considered as a potential space of deviation, especially in relation to the younger generation.

Keywords: Internet influence, communication, socialization, modern youth, informational vampirism.

Аннотация. В статье рассматривается влияние социальных сетей Интернета на современное общество. Отмечается, что проникновение социальных сетей Интернета в жизнь общества предполагает их влияние на социализацию, воспитание молодежи, интегрирует их в социально-нормативную систему. Интернет-зависимость как понятие имеет три разных значения. В статье представлены результаты исследования интернет-зависимости как зависимого поведения в рамках девиантного поведения. Вот почему дисфункции социальных сетей Интернета можно рассматривать как потенциальное пространство девиации, особенно по отношению к молодому поколению.

Ключевые слова: интернет-влияние, коммуникация, социализация, современная молодежь, информационный вампиризм.

Annotatsiya. Maqolada Internetning ijtimoiy tarmoqlarining zamonaviy jamiyatga ta'siri ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy tarmoqlarning jamiyat hayotiga kirib borishi ularning ijtimoiylashuv, yoshlarni tarbiyalashga ta'siri, ularni ijtimoiy-me'yoriy tizimga integratsiyalashuvini nazarda tutadi. Internet tushunchasi sifatida qaramlik uch xil ma'noga ega. Maqolada deviant xatti-harakatlarning bir qismi sifatida internetga qaramlikni o'rganish natijalari keltirilgan. Shuning uchun Internetning ijtimoiy tarmoqlaridagi disfunktsiyani, ayniqsa, yosh avlodga nisbatan potentsial deviatziya maydoni deb hisoblash mumkin.

Kalit so'zlar: Internet ta'siri, aloqa, ijtimoiylashuv, zamonaviy yoshlar, axborot vampirizmi.

Introduction. In modern society, the key point is the development of information technology. Under the influence of the Internet, changes are taking place in the structure of society - this is a very interesting topic for scientists. The reason for this is the ambiguous influence of the Internet on people and society as a whole, which has both negative and positive consequences.

Objects and research methods. One of the first is the phenomenon of Internet addiction, which is discussed by foreign sociologists. First of all, Internet addiction manifests itself in the fact that people spend a lot of time online and forget about their responsibilities and real problems. Unlimited use of computers and the Internet is especially dangerous for children. Spending a lot of time in front of computer monitors leads to excessive visual effort and, consequently, to the development of myopia. There are also digestive problems, headaches and difficulty concentrating. When we talk about the latter, we see that almost every Internet resource is based on the principle of "read and see what else is available".

Most sites show bright graphic ads that attract the attention of people even with an iron mind. As a result, attention is distracted more than before. One of the most dangerous consequences is a decrease in emotional contact and contact with family and friends in real life, which leads to a number of psychological problems. Of course, the Internet also has a positive character. For example, he promotes education, there are various websites for parents that contain valuable material for the upbringing and education of children (online games, online lessons, drawing courses, English, etc.).

Many sociologists look at the problem of Internet addiction from the point of view of its impact on the socialization of young people. Thanks to the Internet, all conditions have been created for premature human participation in public activities. With the help of a computer, he can participate in all spheres of society. However, this phenomenon has two aspects. Not all scientists agree that premature participation in all spheres of public life (politics, business, culture, etc.) has a positive effect on personal development. It was found that each stage of development should take place at a certain period of adult life and that the child often does not really want to give an appropriate assessment of what is happening. It should be emphasized that the possibility of free access to resources and freedom of expression leads to the creation of a certain type of culture on the Internet. Users come to online communities based on their interests, similar opinions and worldviews, communication and exchange of information on forums and websites. In such a community, the user receives

a status that is determined by his application or his authority in this community. People who have a high status in real life usually get it in virtual reality. However, there are exceptions when a user with a low status gradually gains authority on the Internet. An example of this is Pavel Durov, who created one of the most popular social networks VKontakte, which has become famous in Russia and abroad.

Results and its discussion. A number of communication functions are available on the Internet:

1. In online communication, nonverbal communication loses its relevance.

2. Anonymous communication. Thanks to anonymity, you can not only imagine a teenager based on his psychological properties, but also create a different picture, significantly different from the real one.

About the positive aspects of expanding social circles, raising awareness in some areas and overcoming the lack of communication. An equally important aspect is that the use of a computer affects a person's social, psychological and interpersonal status.

People with depression who have difficulty communicating or with social adaptation often use the Internet to overcome the difficulties of human interaction in reality.

It is also noted that the Internet as a means of "getting out" of reality offers such opportunities for anonymous social communication (a sense of security during implementation is especially important here). The ability to generate imagination and achievements (including the ability to create new images of oneself that cannot be realized in real life (for example, full access to information, informational vampirism) the key point is that the main threat is people who cannot imagine life without the Internet and cannot build relationships in real life; extensive skill of finding an interlocutor based on a number of criteria, which is often impossible in real life (it is important to remember that you do not need to pay attention to any interlocutor, since you can communicate with several at once). It is also worth noting that the Internet provides huge opportunities not only in the field of communication, but also in access to resources with information. One of the features of the Internet is the absence of restrictions on obtaining any information. However, uncontrolled access to Internet resources is fraught with serious potential threats to people. The global network contains a large number of resources demonstrating various forms of violence and encouragement, various methods of spiritual manipulation, mysticism, racism, etc.

Summing up, we can say that the Internet plays a very important role in the lives of modern people. To determine the degree of influence of the Internet, a survey was conducted, the results of which are given below.

In order to determine the frequency of Internet use and determine the most common reasons for visiting websites, young people were diagnosed. The study included respondents aged 20 to 22 years, in the number of 40 people. The survey was used as a research method. The study showed that 97.5% of respondents (39 people) use the Internet for more than 12 hours a day, and only 2.5% (1 person) use it for less than 4 hours a day. The most popular reason for using the Internet is communication. This option was chosen in 38 cases out of 40 (95%), of which 5 respondents (12.5%) consider communication to be the only purpose of visiting the Internet. For only 2 out of 40 (5%) respondents, this goal is not a priority, but rather insignificant. The second most popular information search goal (70% - 28 out of 40), followed by downloading music, movies, books, games, etc.: 20 out of 40 respondents (50%). Online stores owned by 12 out of 40 respondents (30%) are in fourth place. And in the last (fifth) place, the survey participants placed online games that can be found only in 10 out of 40 respondents (4%). According to the survey, the questions that the most visited social networking sites, forums, chats, etc. 40 out of 40 people (100%) determined this parameter in the first place. The second place is taken by Internet resources with music, movies and TV shows (60% - 24 out of 40). And, finally, in third place - political, humorous sites, sites of various companies and online stores. (35% - 14 out of 40). The fact that the most popular sites in terms of traffic are social networks, various chat rooms and forums confirms the primacy of the purpose of communication on the Internet. But, on the other hand, even respondents who have not identified communication as the main goal very often visit sites designed for this purpose. Equally important are the results that answer the question "to get into a difficult situation in which you are looking for a possible solution or advice?". The most popular answer is the Google/Yandex search engine or forums (100% of respondents). In second place are relatives and friends in real life (80% - 32 out of 40).

Conclusion

The answers of this survey show us that finding a way out of difficult situations on the Internet is a priority rather than the advice of close people. Summing up the results of this survey, we see that the communication of modern young people takes place mainly on the Internet.

References

1. Voiskunsky A.E. Actual problems of dependence on the Internet // Psychological Journal, 2004. No. 1.
2. Kimberly S.Yang. Diagnosis - Internet addiction // NarCom [website]. [electronic resource]. Access mode: <http://www.narcom.ru/ideas/common/15.html> / (accessed: 10.06.2020).
3. Sidorov N.A., Grafov A.A. Globalization and its impact on the development of the consumer services market // Bulletin of the Samara State University of Economics. Samara, 2012. No. 5 (91).

Authors:

Mirzaev Djamshid Turdialievich- Gulistan State University, teacher of the Department of Psychology of the Faculty of pedagogy and the same direction "190005" - doctorate education **Email:** mirzjamshid.003@gmail.com

UDK: 373.167.1:51

**USE OF PARTNERSHIP PEDAGOGY TO ACHIEVE THE EFFECTIVENESS OF MATHEMATICAL
EDUCATION IN PRIMARY SYSTEM**

**BOSHLANG'ICH SINFLAR MATEMATIKA TA'LIMI SAMARADORLIGIGA ERISHISHDA HAMKORLIK
PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISH**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПАРТНЕРСКОЙ ПЕДАГОГИКИ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ
МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ**

Xo'jaboyeva Zilola Solijon qizi

Gulistondavlatuniversiteti, 120100. Sirdaryoviloyati, Gulistonshahri, 4-mavze.

E-mail: xujaboyeva-zilola@mail.ru

Annotation. In this article, it is necessary to teach students in mathematics from simple to complex, most importantly, all the knowledge is based on the pedagogy of cooperation, the teacher can communicate with the student, to love children as their own, students can seek knowledge and act on their own, not in a state of readiness. In collaborative pedagogy, it is argued that the teacher should not impart ready-made knowledge to the student, but should direct the child towards that knowledge. Each teacher seeks effective ways to influence students, allowing them to move forward in developing the student's mind, will, and emotions. One of the most effective ways to work with children to advance their minds, wills, and emotions is through well-organized collaboration between students and the teacher. This is exactly the demand of today. Today, we are learning and teaching on the basis of this kind of collaborative pedagogy. Most importantly, collaborative learning gives children freedom and independence.

Keywords: primary education, education, mathematics, lesson, teacher, student, collaborative pedagogy.

Annotatsiya. Mazkur maqolada matematika o'qitishda o'quvchilarga mavzularni oddiydan murakkabga qarab olib borish lozimligi, eng muhimi, bilimlarning barchasi hamkorlik pedagogikasi asosida berilishi, o'qituvchi o'quvchi bilan tillasha olishi, buning uchun bolalarni o'z bolasidek sevisi, o'quvchilar bilimlarni tayyor holda emas, balki, o'zlari izlanib, harakat qilib olishlari. hamkorlik pedagogikasi asosida o'qitishda o'qituvchi o'quvchiga tayyor bilimlarni bermasligi, balki ushbu bilimlarga qarata bolani yo'naltirishi haqida fikrlar yuritilgan. Har bir o'qituvchi o'quvchilarga ta'sir o'tkazishning samarali usullarini izlaydi, bu o'quvchining ongi, irodasi va hissiyotlarini rivojlantirishda oldinga siljishga imkon beradi. Bolalar bilan ishlashning ong, iroda va hissiyotlarini rivojlantirishda oldinga siljishlariga hissa qo'shadigan eng samarali shakllaridan biri bu o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida to'g'ri tashkil etilgan hamkorlikdir. Bugungi kunning talabi ham aynan shudir. Hozirda biz ham aynan mana shunday hamkorlik pedagogikasi asosida ta'lim olmoqdamiz va bermoqdamiz. Eng muhimi hamkorlikda o'qitish bolalarga erkinlik va mustaqillik beradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ta'lim, matematika, dars, o'qituvchi, o'quvchi, hamkorlik pedagogikasi.

KIRISH. Bugun ta'lim-tarbiya jarayonini davr talablariga mos ravishda amalga oshirishning eng zarur omili bo'lgan zamonaviy darsning har biri o'quvchi-yoshlar uchun o'ziga xos quvonch doirasiga, har bir ta'lim dargohi esa shodlik maskaniga aylanishi lozim. Darsga ishonch bilan kelib, o'z o'qituvchisini alohida hurmat va e'zoz bilan kutib olish tuyg'usini shakllantirish bugungi kun ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy mezonlaridandir. O'qituvchi dars paytida o'quvchilarga to'g'ri yo'l-yo'riq berib tursa, o'zlashtirishi qiyin bo'lgan bolalar faol ishtirokchiga aylanganini o'zlari bilmay qoladilar. Kutilayotgan natijalarga mos bo'lgan pedagogik texnologiyalarni tanlash, ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirish va muntazam takomillashtirib borish orqali erishiladi [1].

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Boshlang'ich sinfda olingan bilimlar kelajakda juda katta ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinfda matematika o'qitishda o'quvchilarga mavzularni oddiydan murakkabga qarab olib borish lozimligini barchamiz juda yahshi bilamiz, eng muhimi, bilimlarning barchasi hamkorlik pedagogikasi asosida berilishi shart. Chunki, bizga yaxshi ma'lumki, tarbiya jarayoni uzoq muddatli, murakkab, uzluksiz bo'lib, zamonaviy ta'lim texnologiyasi o'quvchining ta'lim jarayonidagi yetakchilik rolini bajarib qoladi. Tadqiqotda kuzatish, taqqoslashva matematik statistik metodlaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Boshlang'ich sinfda matematika o'qitishda o'quvchilarga mavzularni hamkorlik pedagogikasi asosida olib borilsa, darslar yanada tushunarli, qiziqarli va samarali bo'lib tadqiqotlar davomida aniqlandi. Biz hozirgi kunda hamkorlikda tashkil etiladigan darslarning horij tajribalari va olimlarning fikrlari bilan tanishmoqdamiz. Darslarni bu ko'rinishda tashkil etish chet davlatlarda bizdan ancha oldin takomillashganining guvohi bo'ldik, bu tartibda o'tilgan darslarda bilimlarning o'zlashtirilishi bolalarga birmuncha yengilliklarni berar ekan. Xususan, bola mustaqil harakat qiladi, fikrini erkin bayon qila oladi, ya'ni o'qituvchi buyurmaydi, yo'naltiradi. Bolada o'qituvchiga nisbatan qo'rquv hissi bo'lmaydi, ya'ni hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etilgan darslarda avvalgi darslardan farqli o'laroq topshiriqni bolalarning o'zlari bajaradilar, fikrlar xato bo'lsa ham bolalar hech qachon tanqid ostida qolmaydilar. O'qituvchi avvalgi darslar kabi misol va masalalarning 80% ini bolalarga yetkazib bermaydi, 20-30% ma'lumot beriladi qolganini bolalarning o'zlari izlanib mustaqil ravishda bajaradilar, o'qituvchi esa faqatgina ularning yo'nalishlarini to'g'irlab boradi xolos. Bunday darslarda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida do'stona munosabat o'rnatiladi [2], [3].

Masala: “Mashinist poyezdni bir shahardan ikkinchi shaharga haydab bormoqda. U 4 soatu 45 minut yurganidan keyin yana 2 soatu 35 minut ortiqroq yuradigan yo‘l qoladi. Mashinist poyezdni bir shahardan ikkinchi shaharga qancha vaqtda haydab kelishi zarur?” Masala shartini o‘quvchilarga savollar bilan murojaat qilgan holda qisqacha bunday yozish mumkin [4]:

Yurdi – 4 soatu 45 minut

Qoldi – ? Yurganidan 2 soat 35 minut ortiq.

Yechilishi: 4 soat 45 minut + 2soat 35 minut

6 soat 80 minut = 7 soat 20 minut.

7 soat 20 minut + 4 soat 45 minut

11 soat 65 minut = 12 soat 5 minut

Bu yerda boshlang‘ich sinflar (1,2,3,4-sinflar) matematika darslarida o‘tiladigan masalalarning biriga to‘xtalib o‘tdik. O‘quvchilar o‘zlashtirishlari lozim bo‘lgan darslikdagi misol va masalalarni hamkorlik asosida yechish texnologiyasini ko‘rsatib berdik. Misol va masalalar yechimini topishda o‘quvchilar yetakchilik qilishdi, o‘qituvchi esa yo‘naltiruvchi vazifasini bajardi.

Hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etilgan darslarda avvalgi uslubdagi darslardan butkul voz kechilmaydi, albatta, shunchaki o‘qituvchi hukmronligiga chek qo‘yiladi, darslarda bolalarning rollari oshiriladi. Endi o‘quvchilar bilimlarni tayyor holda emas, balki, o‘zlari izlanib, harakat qilib olishadi. Bunday ta‘lim berish asosida o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, og‘zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtirish, bolalarning erkinligiga erishish ko‘zlanmoqda.

Hozirgi kunda respublikamizda barcha sohalarida bo‘lgani kabi ta‘lim sohasida ham bir qator o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Chet davlatlarning ta‘lim sohasidagi yutuqlari o‘ganilib, innovatsiyalar joriy qilinmoqda. Ayniqsa, o‘quvchilarning matematik savodxonligini oshirishga jiddiy e‘tibor berilmoqda. 2022-yilda O‘zbekistonning 15 yoshli o‘quvchilari ilk bor ishtirok etadigan PISA – xalqaro tadqiqotlarida ham matematik savodxonlik sinovdan o‘tkaziladi. Bu esa, respublikamiz ta‘lim tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan matematika o‘quv fani o‘qituvchilari va o‘quvchilar uchun ulkan mas‘uliyat yuklaydi. Fanlarning shohi atalmish matematika, albatta, bir toifa odamlar uchun zerikarli va mushkul fan hisoblanadi. Bu zerikarlilik va mushkullikni echish, albatta, o‘qituvchining vazifasi. Dorskada mashq ishlash, uy vazifasini bajarish bilan cheklanish, matematikaning sirlarini yashirish gunoh ish bilan barobardir. O‘z fanini puxta bilimdoni bo‘lgan ustoz murakkab misol va masalalarni oddiy yo‘l bilan oson va tez ishlanishiga erishadi. O‘quvchilarni mantiqiy fikrlash, hozirjavoblikka o‘rgata oladi. Har bir o‘quv fani sirlarini o‘quvchiga etkazib berishdagi bir xillik, o‘quvchilarni zerikishga olib keladi. Ammo shunday qiziqarli ta‘limiy o‘yinlar borki, ular orqali o‘quvchilarda matematika darslariga nisbatan qiziqish, mehr-muhabbat tuyg‘ularini o‘rtirish mumkin.

Bola ilk saboqni uni tushunadigan, u bilan tillasha oladigan o‘qituvchidan olsa, darslarni tez o‘zlashtiradi. Buni bilgan ayrim ota-onalar bolasining birinchi o‘qituvchisi bilimli va o‘quvchilarni yaxshi ko‘radigan bo‘lishini istaydi. Sababi, maktabga ilk qadam qo‘ygan bolaning bilimi mustahkam poydevorga ega bo‘lishi lozim.

Endigina bog‘chadan maktabga, bilim olishga kelgan o‘quvchiga o‘qituvchi qanday muomala qilishi va bolalar bilan hamkorlikni qanday yo‘lga qo‘yishi kerak? Uning beg‘ubor dunyosiga ilm nurini yetkazib bera olishi uchun o‘qituvchidan nimalar talab etiladi? Sinfda qoloq o‘quvchi bo‘lmasligi uchun muallim qanday yo‘l tutishi lozim?

O‘qituvchi o‘quvchi bilan tillasha olishi, buning uchun bolalarni o‘z bolasidek sevishi kerak. To‘g‘ri, hamma bola ham darslarni to‘liq o‘zlashtira olmaydi. Bunday o‘quvchilar bilan dars tugagandan so‘ng alohida shug‘ullanish lozim. Ba‘zi o‘quvchilar boshqalar oldida bilganini ayta olmaydi, tortinadi. Shuning uchun ular bilan ko‘proq shug‘ullanish zarur. Ammo ayrim o‘qituvchilar bunga hafsala qilmaydi. Natijada tortinchoq o‘quvchi bilganini ham aytolmasdan, qoloq bo‘lib qoladi. Bunday holatlar ayniqsa matematika darslarida juda ko‘p kuzatiladi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlikka ehtiyoj ham aynan mana shunday holatlarda seziladi. Poydevori mustahkam uy qulamaydi, bilim ham xuddi shunday, bolaga ilk matematikaga oid bilimni yetkazib berish boshlang‘ich sinf o‘qituvchisidan katta mahorat talab etadi. U kasbini astoydil sevishi, izlanishi kerak. O‘quvchi bilan do‘stona aloqa o‘rnata olishi, bolalarning tilini topa bilishi zarur. Shu sababli bugungi kun o‘qituvchilari har tomonlama bilimdon va benuqson bo‘lishlari talab qilinmoqda.

Matematika darslarida o‘qituvchi bolalar tushunmagan misol va masalalarga ularning yoshi va qiziqishlarini inobatga olgan holda yondashishi kerak bo‘ladi. Aytaylik, bola metr mavzusini tushunmayapti, bola futbol o‘ynashni yoqtiradi. Darslikda berilgan masala matnini bolaning qiziqishiga moslab o‘zgartirish mumkin. Masalan: Maydonda koptok turipti. Anvar unga yetish uchun 5 metr masofa bosishi kerak. Koptok bilan darvoza o‘rtasida 3 metr masofa bor. Anvar koptokni olib darvozaga borishi uchun necha metr masofa bosishi kerak?

Aslida ta‘lim o‘qituvchi va o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo‘lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma‘lumoti va tarbiyasi rivojlanib, shakllanib boradi. Darslarda o‘qituvchi o‘z bilimi, ko‘nikma va malakalarini mashg‘ulotlar vositasida o‘quvchilarga yetkazadi, o‘quvchilar esa uni o‘zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Hamkorlikda o‘rganish jarayonida o‘quvchilar o‘zlashtirishning turli ko‘rinishlaridan foydalanishadi, ya‘ni o‘zlashtirilayotgan ma‘lumotlarni izlab topish, qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etish. Ta‘lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o‘quvchilarning mustaqil ishlashlariga olib keladi va bilimlarning ko‘r-ko‘rona o‘qituvchidan qo‘rqqani uchungina yodlash holatlariga chek qo‘yadi.

Masalan, kesma uzunligi tushunchasini o'rganish ustida ish olib borilganda an'anaviy ta'limda o'qituvchi predmetlarni uzunligi bo'yicha taqqoslashni bolalarga ikki bo'lak lentani yoki ixtiyoriy uzunlikdagi ikkita qog'oz kesimi va hokazolarni ustma-ust qo'yib ularni taqqoslashni (qaysi lenta uzun, qaysinisi qisqa ekanini) taklif qilishi mumkin. Amaliy ishlar bunda ularning so'zlar yordamidagi ifodalari bilan kuzatiladi. "Uzunliklari bo'yicha teng", "Uzunliklari bo'yicha teng emas" so'zlarining mazmunlari "bir xil", "uzunroq", "qisqaroq" kabi tushunarliroq so'zlar orqali aniqlanishini ko'rgazmalar orqali tushuntirib beradi.

Zamonaviy davrda an'anaviylardan farqli o'laroq fanni o'qitishning boshqa modellarini izlash kerak. Gumanizatsiya va demokratiya masalalari pedagogik jarayon markaziga aylandi. Har bir o'qituvchi o'quvchilarga ta'sir o'tkazishning samarali usullarini izlaydi, bu o'quvchining ongi, irodasi va hissiyotlarini rivojlantirishda oldinga siljishga imkon beradi. Bolalar bilan ishlashning ong, iroda va hissiyotlarini rivojlantirishda oldinga siljishlariga hissa qo'shadigan eng samarali shakllaridan biri bu o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida to'g'ri tashkil etilgan hamkorlikdir. Ushbu ish uslubi o'quv jarayonining muhim masalalarini hal qilishda foydalanish uchun o'rta darajadagi o'quvchilarning ta'lim sohasidagi hamkorligini o'rganishga bag'ishlangan: bolalarga insonparvarlik munosabati, o'quv faoliyatining yuqori mahsuldorligiga erishish, o'quvchilarning bilim sifatini oshirish. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak:

- ish yo'nalishini tanlashni asoslash;
- hamkorlik pedagogikasining dolzarbligini ochib berish;
- o'quv jarayonidagi hamkorlikni tashkil etish metodikasini tavsiflash;
- kooperatsiya pedagogikasining natijalarini sanab o'tish;
- ushbu uslubning amalda bajarilishini ko'rsatish.

Hamkorlik pedagogikasida esa o'qituvchi o'quvchilarini shu haqiqatlarni ma'lum vazifalarni bajarish asnosida o'zlari anglashlariga yo'naltiradi. Ya'ni, o'qituvchi har xil uzunlikdagi lentalar, qog'oz kesmalari, bir qator suratlarni taqdim etadi o'quvchilarga bularning ichidan istaganini tanlab olishni taklif qiladi. O'quvchilarning barchasi istagan ikkita bir xil narsani tanlab oladi va ularni o'zlari taqqoslashadi. O'qituvchi o'quvchilariga savollar bilan murojaat qiladi: «Qani, kimda qanday holat paydo bo'ldi?» O'quvchilar qo'llaridagi lenta, qog'oz kesmalari va suratlar orasidagi farqni o'zlari aytib beradilar: bittasi uzun, bittasi kalta, ikkalasi ham teng va h.k. Kimning javobida «uzun», «qisqa» yoki «teng» so'zlari ishtirok etgan bo'lsa, ularni rag'batlantiradi va bu so'zlar fikrni qisqa va lo'nda ifodalash na'munasi ekanini aytib o'tadi.

Hamkorlik pedagogikasi asosida o'qitish o'qituvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham qulayliklarni yaratadi. O'qituvchi hukmronlikni saqlab qolaman deb ortiqcha asab buzarlardan holi bo'ladi, o'quvchi esa bilimlarni o'z hohishiga ko'ra, ya'ni o'zgalarning qistovisiz o'zlashtiradi.

XULOSA. O'zbekiston Respublikasida jahonning rivojlangan mamlakatlari kabi ta'lim tizimini rivojlantirishga alohida katta e'tibor qaratilmoqda Respublikada ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'liq o'zgarishlar ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni milliy ruh bilan sug'orish, samarali an'anaviy uslublarni saqlab qolgan holda yangilarini yaratish va amaliyotda qo'llash borasida olib borilayotgan ishlarga bog'liq. Bu yo'nalish keng qamrovli bo'lib, mazmungan takomillashib bormoqda. Ta'limda hamkorlik pedagogikasi texnologiyasini qo'llash ta'limning butun jarayonini aniq reja asosida tashkil qilish hamda o'quv jarayonini maqsadga ko'ra individuallashtirishni nazarda tutadi. Shunday ekan, barcha fanlar bilan bir qatorda matematika o'qitish jarayonini ham hamkorlik pedagogikasi texnologiyasi asosida tashkil etish darsni nafaqat samarali, balki, qiziqarli qilishga xizmat qiladi.

Xulosa o'rniida shuni aytish mumkinki, o'qituvchining bilimi, madaniyati, yuksak intellekti, fazilatlarini hamisha boshqalarga, ayniqsa, o'quvchilarga o'rnatib bo'lishi kerak. Maktabda qanday predmetdan ta'lim berayotganidan qat'iy nazar, yoshlar uchun yuksak odob va ahloq me'yorlarini o'zida aks ettirgan shaxs, namunaviylik timsoli sifatida gavdalanmogi lozim. Bu nihoyatda og'ir vazifa bo'lib, o'qituvchidan o'ziga nisbatan juda katta mas'uliyat, talabchanlikni taqozo etadi. Shuning uchun darsga tayyorgarlik, o'quvchilar bilan individual ishlash, o'z saviyasi va bilimi ustida tinimsiz ishlash, ijod qilish o'qituvchi faoliyatining asosi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: 2020. 20–49-b.
2. Mavlonova R., To'raeva O., Xoliqberdiev K. Pedagogika. (Oliy o'quv yurtlarining boshlang'ich ta'lim metodikasi fakultetlarining talabalari, pedagogika litseylari va kollejlarning o'quvchilari uchun darslik). T.: O'qituvchi, 2001.–512b.
3. Matchonov S. va boshq. O'qish kitobi. 4-sinfi uchun darslik. – T.: Yangi yo'l poligraf servis, 2017. – 216 b.
4. N. U. Bikbayeva, E. Yangabayeva, K. M. Girfanova. Matematika. 4-sinfi uchun darslik. „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2017, - 208 b.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: 2020. 20–49-b.
2. Mavlonova R., To'raeva O., Xoliqberdiev K. Pedagogika. (Oliy o'quv yurtlarining boshlang'ich ta'lim metodikasi fakultetlarining talabalari, pedagogika litseylari va kollejlarning o'quvchilari uchun darslik). T.: O'qituvchi, 2001.–512b.
3. Matchonov S. va boshq. O'qish kitobi. 4-sinfi uchun darslik. – T.: Yangi yo'l poligraf servis, 2017. – 216 b.
4. N. U. Bikbayeva, E. Yangabayeva, K. M. Girfanova. Matematika. 4-sinfi uchun darslik. „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2017, - 208 b.

Muallif:

Xo'jaboyeva Zilola Solijon qizi - Guliston Davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida o'qituvchisi.

UDK 372.815.99

**PRIMARY EDUCATION THROUGH CONTINUOUS TRAININGFORMATION OF TEACHERS 'CREATIVE
ACTIVITY**

UZLUKSIZ MALAKA OSHIRISH ORAQALI BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINI KREATIV
FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH

НАЧАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ЧЕРЕЗ НЕПРЕРЫВНОЕ ОБУЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ

Nuraliyeva Nargiza Bozorboyevna

Guliston davlat universiteti, 120100, Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

Email: nargiza.nuralieva.1983@mail.ru

Abstract. This article is about primary education through continuous professional development formation of creative activity of teachers, criteria and requirements to the teacher's personality, professional knowledge in the educational process, teacher-student cooperation in ensuring the effectiveness of education, pedagogical skills in modern teachers, pedagogical delicacy requirements, criteria, opinions and comments on such qualities are given.

It analyzes the importance of developing the professional competence of primary school teachers, especially through professional development, the concept of professional development, its basic motivational needs, the process of formation of cognitive, emotional and volitional components. The article deals with the professional needs of teachers through continuous training, the use of internal resources in finding optimal solutions to specific problematic pedagogical situations, self-motivation and motivation, self-development strategies, activation of creative abilities, ways to improve skills and competencies in innovation processes, in short, to create favorable conditions for scientific and methodological cooperation. In the process of in-service training of primary school teachers, their creative activity will be further developed through continuous, traditional, distance, mobile training.

Keywords: competence, education, upbringing, teacher, student, professional development, continuity, skill, onalyn, distance, creativity, image, professional activity, internet, innovation, interactive, system, adaptation, responsibility, self-management, situation, process, cooperation, qualification.

Аннотация. Эта статья о начальном образовании через непрерывное профессиональное развитие. Формирование творческой деятельности учителя, критерии и требования к личности учителя, профессиональные знания в образовательном процессе, сотрудничество учителя и ученика в обеспечении эффективности образования, педагогическое мастерство у современных учителей, требования педагогической деликатности, критерии, мнения и комментарии к таким даны качества.

Анализируется значение развития профессиональной компетентности учителя начальных классов, особенно через повышение квалификации, концепция профессионального развития, его основные мотивационные потребности, процесс формирования познавательного, эмоционального и волевого компонентов. В статье рассматриваются профессиональные потребности педагогов через непрерывное повышение квалификации, использование внутренних ресурсов при поиске оптимальных решений конкретных проблемных педагогических ситуаций, самомотивация и мотивация, стратегии саморазвития, активизация творческих способностей, пути совершенствования навыков и компетенций. в инновационных процессах, короче говоря, создавать благоприятные условия для научно-методического сотрудничества. В процессе повышения квалификации учителей начальных классов их творческая деятельность получит дальнейшее развитие посредством непрерывного, традиционного, дистанционного, мобильного обучения.

Ключевые слова: компетентность, образование, воспитание, учитель, ученик, профессиональное развитие, преемственность, мастерство, оналын, дистанция, творчество, образ, профессиональная деятельность, интернет, инновация, интерактив, система, адаптация, ответственность, самоуправление, ситуация, процесс, сотрудничество, квалификация.

Kirish. Bugungi rivojlanish darvrida O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" 2020-yil 23-sentabrda Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi to'g'risida" 2017-yil 7-fevraldagi PF 4947-son Farmoni, "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 5-sentabrdagi PQ-393-son qarori, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rtamaksus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarorlari bo'yicha, xalq ta'limi sohalari rivojlanib boryapti. O'zbekistondagi xalq ta'limi xodimlarini malakasini oshirish kurslari tashkil etish jarayoniga e'tibor qaratadigan bo'lsak, unda turli shakllarni va ularning o'ziga xos tarixini ko'rishimiz mumkin. Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirishdan maqsad - o'qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini shakllantirish va oshirish, ularning ilmiy saviyasini takomillashtirish, dunyoqarashini kengaytirish hamda shaxsiyatini rivojlantirishdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasini isloh qilishdagi sa'y harakatlaridan biri – bu pedagog kadrlarning zamon talablariga xamnafas tarzda faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chuqur bilim, ko'nikma,

malaka va madaniyatga ega bo'lishlari ayniqsa boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini yanada faolroq, ma'suliyatliroq bo'lish talab etilmoqda. Bu esa o'z-o'zidan, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini kreativ faoliyatini rivojlantirishda ualuksiz malaka oshirishlarni tashkil etishlar kiradi. Ayniqsa ilmiy bilimning bugungi kundagi rivojlanishi, kreativlikning shaxsni, jamiyatni va davlatni rivojlantirishga ta'siri ilmiy pedagogik nuqtai nazardan chuqur o'rganish zarurligini talab etmoqda.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqotning ob'ekti sifatida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini uzluksiz malakasini oshirish orqali kreativ faoliyatini rivojlantirish jarayoni belgilanib, tajriba – sinov ishlari Sirdaryo viloyati XTXQMOH markazi, Jizzax viloyati XTXQMOH markazi hamda, Samarqand viloyati XTXQMOH markazlaridan jami 450 nafar tinglovchi ishtirok etdi. Tadqiqot maboytida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini malaka oshirish jarayonida tajribalarni o'rganish uchun, sotsiometrik metodlar, TRIZ texnologiyasi pedagogik tajriba- sinov, natijalarni matematik va statistik tahlil etish usullaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Bugungi zamon talabi asosida malaka oshirish hududiy markazlarining oldidagi asosiy vazifalari, ta'lim va tarbiya sohasidagi davlat siyosati, pedagogning kasbiy kompetentligi va mahorati, fanini o'qitishda AKT dan samarali foydalanish, internet tarmoqlari, multimediya vositalaridan samarali foydalanish, imlo savodxonligi va hujjatlarni rasmiylashtirish, mutaxassislik fanini o'qitish nazariyasi va metodikasi, ta'lim sifatini baholash xalqaro dasturlari va innovatsion texnologiyalar, umumiy o'rta ta'limda STEAM, PIRLS, yondashuvi, amaliy mashg'ulot va laboratoriya ishlarini o'tkazish metodikasi, amaliy xorijiy til, milliy o'quv dasturi va fanga oid me'yoriy hujjatlar murakkab mavzular asosida ishlash bo'yicha o'quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy usullarini o'z ichiga oladi va ular bo'yicha tegishli yangi bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarni shakllantirishga yo'naltirishdan iborat. [3].

Bugungi zamonaviy ta'limda, Xalq ta'lim xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazlarining oldiga qo'ygan asosiy maqsad ham, zamon talabiga javob bera oladigan, yuksak kasbiy bilimga ega, kreativ, kasbiy kompetentligi yuqori, har bir darsni ijodiy namoyish qilaoladigan, hamda, axborot kommunikatsiyon texnologiyalaridan mukammal foydalana oladigan tajribali pedagog darajasiga yetishishda, o'z hissasini qo'shishdan iboratdir. Bizning fikrimizcha malaka oshirish orqali ayniqsa bizning poydevorimiz bo'lgan, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini kasbiy faoliyatini rivojlantirishda, axborot kommunikatsiyon texnologiyalaridan samarali foydalanishning ahamiyati kattadir. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarni axborot texnologiyalarini bilishdan eng asosiy maqsad, kompyuterda ishlashga o'rganish, malaka oshirish maboytida har bir modullarni o'rganish jarayonida, yangi ish uslublarini rejalashtirish va uni amalga oshirishda, kasbiy faoliyati va o'quvchilar uchun zarur bo'lgan multimediya vositalarini mukammal o'rganishi hamda, o'z mutaxassisligi bo'yicha test savollarini tuzib, foydalana olish ko'nikmalarini yanada shakllantirishdan iboratdir. Rivojlanayotgan ta'lim jarayonida axborot kommunikatsiyon texnologiyalari bir dars jarayonida, o'quv mavzusini yoritib berish mazmunini, ta'lim maqsadlarini amalga oshirish holatini, darsdagi turli noan'anaviy metodlarni samarali qo'llashning o'ziga xos xususiyatlarini, o'quvchilarni diqqat e'tiborini qaratish, uyga vazifalarni misollar asosida aniq tushutirish hamda, o'quvchilarni natijali nazorat qilish va baholash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi qarorida O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-6108-son farmoni va mazkur farmon ijrosini ta'minlash maqsadida 2020 yil 6 noyabrda qabul qilingan "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son qarorda mamlakatimiz ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini takomillashtirish, jamiyatimizda o'qituvchi va pedagog xodimlar, ilmiy va ijodkor ziyolilarga bo'lgan hurmat e'tiborni yanada oshirish, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish, tizimda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish maqsadida O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari belgilab berildi.

Xalq ta'limi sohasida uzluksiz kasbiy rivojlantirish joriy etiladi. Prezidentning 25.01.2021 yildagi «Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4963-son qarori qabul qilindi. 2021 yil 1 martdan boshlab:

a) tuman (shahar) xalq ta'limi bo'limlari tomonidan:

- xalq ta'limi xodimlarining malaka oshirish bo'yicha ehtiyojlari o'rganiladi hamda «Uzluksiz kasbiy ta'lim» maxsus elektron platformasi orqali ularning individual kasbiy rivojlanish traektoriyasi tuziladi;
- har bir xalq ta'limi xodimining elektron portfoliosi shakllantiriladi va unga xodimning individual traektoriyasi, kasbiy rivojlanish natijalari va o'zlashtirgan o'quv dasturlari to'g'risidagi ma'lumotlar kiritiladi;

b) Xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan xalq ta'limi xodimlarini ularning malaka darajasi, bilimi, ilmiy-pedagogik salohiyati, ish tajribasi, psixologik tayyorgarligi va individual kasbiy rivojlanish traektoriyasiga mos keladigan tabaqalashgan malaka oshirish dasturlari bo'yicha o'qitish amaliyoti yo'lga qo'yiladi;

v) Xalq ta'limi vazirligi va Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi tomonidan uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimida xalq ta'limi xodimlari tomonidan to'planishi lozim bo'lgan kreditlarning (akademik soatlarning) eng kam hajmi (miqdori) hamda xalq ta'limi xodimlari malakasini oshirishning muqobil shakllari ro'yxati tasdiqlanadi;

g) Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi, Xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan muntazam ravishda malaka oshirish dasturlari asosida ta'lim berishning samaradorligi baholanadi va dasturlarni takomillashtirish bo'yicha choralar ko'riladi. 2021- yil 1-sentyabrdan boshlab:

- malaka toifasini berish va saqlab qolish bo'yicha maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, professional va maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari pedagog kadrlarini (keyingi o'rinlarda – pedagogik kadrlar) attestatsiyadan o'tkazish yil davomida amalga oshirilishi nazarda tutilgan.

Po'latova D.T. "O'qituvchilar malakasini oshirishning samarali tizimini yaratish" mavzusidagi ilmiy maqolasida ko'rsatilishicha, malaka oshirish va qayta tayyorlash institutlari faoliyati davrlar o'tishi bilan takomillashib, zamon talabiga mos ravishda tashkil etib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Pedagog kadrlarni qaytatayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi qarori umumiy o'rta ta'lim maktablarizimmasiga: buyurtmachi sifatida ish ko'rish; o'quv-tarbiya jarayoni sifatining ichki nazorati va tahlilini amalga oshirish; reyting tizimi bo'yichaharbirpedagogkasbfaoliyatiningmonitoringini olib borish va baholash; qayta tayyorlash yoki malaka oshirishga ehtiyoj sezadigan o'qituvchilar kontingentinibelgilash; pedagog kadrlarning kasb malakasidarajasini o'rganish asosida ularni tabaqalashtirish;qaytatayyorlashvamalakaoshirishning tegishli turlari va shakllarini belgilash; pedagoglarni maqsadli qayta tayyorlash va ularmalkasinioshirishnitashkiletishning yakka tartibdagi topshiriqlarini yokianiq yo'naltirilgan dasturlarini tuzish vazifalari yuklandi. Malaka oshirish institutlari buyurtmachining yakka tartibdagi topshiriqlari yoki aniq yo'naltirilgan dasturlar asosida vazirliklar va idoralar bilan kelishgan holda tabaqalashtirilgan o'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqadilar hamda o'qitishning interaktiv metodlari, internetning global tarmog'idan foydalangan holda pedagoglarning tanqidiyvaijodiytafakkurinirag'batlantirishga, mustaqil ma'lumot olishga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik va axborottexnologiyalarini joriyetadilar.Bu vazifalarga e'tiboran o'qituvchilarning kasbiy bilimlari, mahoratlarini rivojlantirish va yangilashga undaydigan shaxs, davlat va jamiyat ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim xizmatlari bozorining shakllanishiga mos yangi malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimini yaratishga alohida e'tibor berilmoqda. Binobarin, shu o'rinda xulosa qilish mumkinki, o'qituvchilarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ular malakasini oshirish tizimining samaraliligi bu tizimni ehtiyojga asoslan- gan holda tashkil qilish yoki boshqacha qilib aytganda, malaka oshirish dasturlari ehtiyojidan kelib chiqib tuzilgan bo'lishi kerakligi bilan belgilanadi. [4].

Maqsad xalq ta'limi xodimlarining kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini «hayot davomida o'qish» tamoyili asosida takomillashtirishdan iborat. Loyihaga ko'ra xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayoniga ta'limning kredit-modul tizimini joriy qilishni nazarda tutuvchi «Xalq ta'limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishi to'g'risida»gi nizomni tasdiqlash belgilangan. Shuningdek, xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimining tuzilmasi, xalq ta'limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishi to'g'risida nizom xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirish bilan bog'liq xarajatlarini Davlat byudjeti hisobidan qoplab berish va Reestrini yuritish tartibini tasdiqlash ko'zda tutilgan Qaror loyihasining qabul qilinishi xalq ta'limi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlanishi tizimini yo'lga qo'yish, ularning «hayot davomida o'qish» tamoyili asosida doimiy ravishda o'z kasb saviyalarini takomillashtirib borish va sohada sog'lom raqobat muhitini yaratish imkoniyatini beradi

Abdulla Avloniy nomidagi xalq ta'limi muammolarini o'rganish va istiqbollarini belgilash ilmiy-tadqiqot instituti rektori Ayubxon Radjiyev o'z ilmiy maqolalarida va olib borgan tadqiqot ishlarida o'z fikrlarini bildirib o'tdi. Ta'lim sifatli bo'lishi o'qituvchilarning malakasiga bog'liq. Hozirgi tezkor zamonamizda ta'limda ham har kuni qandaydir yangiliklar yuz bermoqda, qaysi o'quv fanini olmaylik, uni o'qitishga doir ma'lumotlar oy sayin yangilab borilmoqda. Tabiiyki, bunday jadal o'zgarib borayotgan ta'limning asosiy sub'yekti – o'qituvchi ham o'z bilim, ko'nikma va malakalarini mos ravishda rivojlantirib borishi lozim.

Malaka oshirish sohasini tubdan yangilash bo'yicha davlat rahbarining «Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4963-son qarori bilan sohada yangi tartib joriy etilmoqda. Ya'ni amaldagi tartibga muvofiq, xalq ta'limi xodimlari, shu jumladan, o'qituvchilar har 5 yilda bir marta – bir oylik malaka oshirish kursiga jalb qilinadi. Endi ular 5 yilda bir marta emas, balki har yili, iloji bo'lsa – har kuni o'z malaka saviyasini takomillashtirib borishi mumkin bo'ladi.

Shuning uchun xalq ta'limi xodimlarining har yili malaka oshirishlarini nazarda tutuvchi «Hayot davomidagi uzluksiz kasbiy rivojlanish ta'limi» joriy etilmoqda. Avvalgi tartibga ko'ra har yili o'qituvchilarning faqat 20 foizi malaka oshirishga jalb qilingan bo'lsa, yangi tartibga ko'ra o'qituvchilar 100 foiz tarkibda har yili malaka oshiradi. Ilgari 5 yilda bir marta 144 soat malaka oshirish kurslarida o'qilsa, yangi tartibga ko'ra o'qituvchilar har yili, kamida 36 soatlik o'qishlarga jalb qilinadi.

Aytish joizki, endi xalq ta'limi xodimlari faqat Xalq ta'limi vazirligi tasarrufidagi malaka oshirish muassasalarida emas, balki o'z ixtiyorlariga ko'ra, hududlarda joylashgan istalgan oliy ta'lim muassasasi yoki nodavlat ta'lim tashkilotlarida o'z malakalarini oshirishi mumkin. Bu malaka oshirishlar mutlaqo bepul va elektron platforma orqali

amalga oshiriladi. Ya'ni o'qituvchi o'zi istagan vaqtda, istalgan hududda o'qish imkoniyati yaratiladi. Mana, joriy yilning 1 mart sanasidan boshlab, tuman xalq ta'limi bo'limlari fan metodistlarining Abdulla Avloniy nomidagi ilmiy-tadqiqot institutining «Uzluksiz kasbiy ta'lim» elektron platformasi orqali malaka oshirishi yo'lga qo'yildi. Yakuniy attestatsiya sinovlari avvalgi tartibda, ya'ni bir oylik kurslarda mavjud edi. Uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimiga bosqichma-bosqich o'tilishi nazarda tutilgani uchun ayrim kurslar bir oy davomiylikda tashkil etilmoqda. Biroq ularda mavjud bo'lgan yakuniy test sinovlarini topshirish borasidagi har qanday cheklovlar olib tashlandi. Endi tinglovchi sinovlarni ijobiy natijaga erishgunga qadar qancha kerak bo'lsa, shuncha topshirishi imkoniyatini berdi.

Ibragimov.A.A. «O'qituvchilar kasbiy rivojlanishiga ilmiy-metodik hamrohlik texnologiyasi» mavzusidagi ilmiy maqolasida yozilishicha yangi davlat ta'lim standartlarining joriy etilishi yana bir bor o'qituvchiga kasbiy faoliyatni sezilarli o'zgartiruvchi va yangi mazmun bilan to'ldiruvchi talablarni qo'ymoqda. Chunki mazkur standartlar kompetentli-faoliyatli yondashuvga asoslangan bo'lib, ular ajdodlaridan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish emas, balki uzluksiz ta'lim olish, ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirishga layoqatli shaxsni tarkib toptirishga yo'naltirilganligi bilan farqqiladi. Shunday ekan, o'qituvchi kasbiy mas'uliyatining oshishi va jamiyatdagi rolining o'zgarishi ularni ta'lim jarayonidagi jadal o'zgarishlarga tez moslashish, o'ta faollik, doimiy o'zini rivojlantirish va mustaqil bilim olishga tayyor bo'lish, o'qitishningzamonaviy yondashuvlari va texnologiyalaridan boxabar bo'lish hamda ularni samarali qo'llayolish sifatlariga ega bo'lishlarini taqozo qiladi. O'qituvchi faqatgina o'quv dasturlari, darsni tashkil qilish va baholash bilan chegaralanmasdan, o'quvchilarning alohida ehtiyojlari va imkoniyatlarini rivojlantirishi, ularni qiziqitirishi, ergashtira olishi vadoimo «bir qadam oldinda» yurishi lozim.

Malaka oshirish kurslari davomidagi kuzatishlar pedagog xodimlarning barchasi ham mustaqil ravishda kasbiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilash, faoliyatlarini qayta qurish, o'zaro ta'sir va kommunikativ munosabatlarga tez kirishish layoqatlariga etarlicha ega emasliklari va ko'p ikkilanishlarini ko'rsatdi. Ular zaruriy adabiyotlar, malaka oshirish shakllarini tanlash, kasbiy ehtiyojlari va qiyinchiliklarini anglash, o'zlarini namoyon qilish, pedagogic g'oyalarini amaliyotga tatbiq qilish, qanday hollarda ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi qaysi sub'ektlarga murojaat qilishlarini aniqlashlarida amaliy yordamga muhtojlik sezadilar. Shu sababdan pedagogxodimlarningkasbiyehtiyojlarini qondirish, muayyanmuammoli pedagogik vaziyatlarda maqbul echimlarni topishda ichki imkoniyatlardan foydalanish, o'zini-o'zimizotivlashtirishvarag'batlantirish, o'zini-o'zi rivojlantirish strategiyalarini belgilash, ijodiy qobiliyatlarini faollashtirish, innovatsion jarayonlarga doir ko'nikma va malakalarni takomillashtirish, muxtasar aytganda, uzluksiz kasbiy rivojlanishlariga ilmiy-metodik hamrohlik qilishga qulay sharoitlarni vujudga keltirishga asosiy e'tiborni qaratish zarur. «Bir tarafdan pedagog doimiy rivojlanish va o'z malakasini oshirishga tayyor bo'lishi, ikkinchi tarafdan jamiyat tomonidan pedagogning doimiy o'qishi va rivojlanishiga bo'lgan ehtiyojini ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratilishi lozim» deya o'z fikrlarini bildirib o'tadilar.

Nazariyotchi olimlarning tadqiqot ishlarini tahlil qilgan holda, bizning fikrimizcha, o'qituvchilarni malaka oshirish orqali kasbiy faoliyatini *rivojlantirishdan asosiy maqsad*, zamon talabi bilan hamnafas harakatlandigan pedagog bo'lishi uchun, XTXQTMOH markazlariga malaka oshirishga kelishdan oldin bir qancha ko'nikmalarga ega bo'lishlari lozim: fikrimizcha pedagogklar mustaqil izlanib natijaga erisha oladigan, o'z kasbiy faoliyatidagi bo'shliqlarni anilab uni toldirishga harakat qiladigan, zamonaviy interaktiv metodlarni o'rganish uchun salohiyati yetadigan, zamonaviy axborot texnologiyalarini o'zlashtirib, raqamli texnologiyalarni o'rganishga layoqat hosil qilib, o'z ustida doimiy ishlaydigan, hamda o'zini nazorat qiladigan, qat'iyatli va irodali singari ko'nikmalarni kasbiy faoliyatidagi kompetensiyalarini rivojlantirishlari lozim. O'zbekiston Respublikasida ta'lim rivojlanayotgan bir davrda, rivojlangan xorijiy davlatlar ta'lim tizimini qo'llagan holda, umumiy o'rta ta'lim pedagoglari uchun malaka oshirish kurslarining bir necha shakllari joriy etilmoqda:

- Ishlab chiqarishdan ajralgan holdagi kurslar:
- Turli kasbiy faoliyatga tegishli oylik kurslar:
- Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda yillik kurslar:
- Kunduzgi, sirtqi kurslar:
- Qisqa muddatli kurslar:
- Maqsadli kurslar:
- Masofali kurslar:
- Yosh o'qituvchilar maktabi qisqa muddatli kurslar:
- Mahorat maktabi qisqa muddatli kurslar:
- Metodistlar maktabi qisqa muddatli kurslar:
- Treninglar maktabi qisqa muddatli kurslar
- AKT ga mo'ljallangan “Yosh savodxonlar”
- Ilg'or pedagogk kurslari:
- Uzluksiz kasbiy ta'lim kabi shakllari mavjud. Zamonaviy pedagog kasbiy faoliyatini rivojlantirishi uchun albatta 144 soatlik o'quv kurslarida emas, balki o'z imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqib hohlagan birida malakasini

oshirishi mumkin.

Fikrimizcha bugungi kunda A.Avloniy nomidagi xalq ta'limi muammolarini o'rganish va istiqbollarini belgilash ilmiy-tadqiqot institutining "Uzluksiz kasbiy rivojlantirish" platformasida ham, o'qituvchilarning malakasini oshirish va kasbiy faoliyatini rivojlantirish kurslarida bir qancha afzalliklar mavjud. Uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslari: pedagog xodimlar ishdan ajramagan holda, masofali, yol haqqi va aloxida vaqt sarflamagan holda o'qishi, oldin o'qib organib keyin vazifani bajargan holda, o'z mutaxassisligiga tegishli ma'lumotlarga ega bo'lish bilan birgalikda, ko'chirib olish imkoniyatiga ham ega bo'lgan holda, turli zamonaviy metodlarni batafsil o'rgangan holda, o'z yo'nalishiga tegishli videokontent ko'rinishdagi videdarlarni ko'chirib olib hohlagan vaqtda qayta ko'rish imkoniyatiga ega bo'lgan holda, yo'nalishiga tegishli nazorat savollarini bajarishda yetarlicha balni to'play olmasa bir necha imkoniyatlarning mavjudligi, hamda platformani barcha topshiriqlarini bajarib bo'lgandan so'ng, bitirganlik sertifikatiga ega bo'lish, doimiy uzluksiz ta'lim o'lishi "Hayot davomida o'qish" qoidasiga amal qilgan holda o'z ustida ishlash kabi afzalliklari mavjud.

"Uzluksiz kasbiy rivojlantirish" platformasida ham, o'qituvchilarning malakasini oshirish va kasbiy faoliyatini rivojlantirish kurslarida bir qancha afzalliklar bilan birgalikda o'ziga yarasha kamchiliklar ham yoq emas. Ushbu kamchiliklar: pedagog xodimlarning axborot texnologiyalari bo'yicha savodxonlik darajalari yetarli emasligi, uzoq masofali (Viloyat, tuman, qishloqlardagi) umumiy o'rta ta'lim maktablarida internet tarmoqlarini yoqligi, bo'lsa ham yaxshi ishlamasligi, pedagog xodimlarning uzluksiz kasbiy rivojlantirish kursida o'qish tartibini bilmasligi, o'qib o'zlashtirmasdan turib tez fursatda sertifikatga ega bo'lishi, o'z mutaxassisligi bo'yicha jonli darslarda ishtirok etolmasligi va tushunmagan joylarida savollar bilan murojat eta olmasligi, interaktiv metodlarni o'zi jonli ravishda boshqa tinglovchilar bilan bajara olmasligi, ayniqsa yosh o'qituvchilar uchun kasbiy faoliyati to'liq rivojlanmasligi mumkin.

"Uzluksiz kasbiy rivojlantirish" platformasida ham, o'qituvchilarning malakasini oshirish va kasbiy faoliyatini rivojlantirish kurslarida bir qancha afzalliklar bilan birgalikda o'ziga yarasha kamchiliklar ham yoq emas. Ushbu kamchiliklar: pedagog xodimlarning axborot texnologiyalari bo'yicha savodxonlik darajalari yetarli emasligi, uzoq masofali (Viloyat, tuman, qishloqlardagi) umumiy o'rta ta'lim maktablarida internet tarmoqlarini yoqligi, bo'lsa ham yaxshi ishlamasligi, pedagog xodimlarning uzluksiz kasbiy rivojlantirish kursida o'qish tartibini bilmasligi, o'qib o'zlashtirmasdan turib tez fursatda sertifikatga ega bo'lishi, o'z mutaxassisligi bo'yicha jonli darslarda ishtirok etolmasligi va tushunmagan joylarida savollar bilan murojat eta olmasligi, interaktiv metodlarni o'zi jonli ravishda boshqa tinglovchilar bilan bajara olmasligi, ayniqsa yosh o'qituvchilar uchun kasbiy faoliyati to'liq rivojlanmasligi mumkin.

Yuqoridagilardan xulosa chiqargan holda, malaka oshirishning barcha shakllarida ham o'ziga yarasha qiyinchiliklar, afzalliklar va kamchiliklar mavjud. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etishda zamonaviy ta'limda o'qituvchilarning malaka oshirish orqali va malaka oshirgandan so'ng, kasbiy faoliyatini yanada rivojlantirishda bir qancha chora-tadbirlarni rejalashtirish, hamda ularni hamkorlikda amalga oshirish belgilanadi.

Bizning fikrimizcha tadqiqotchilarni ishlarini ko'rib chiqqan holda, kelajagimiz poydevori bo'lgan boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini malaka oshirish orqali kasbiy faoliyatini rivojlantirishda yuqoridagi maqsadlarga asoslanib, bir qancha chora-tadbirlarni rejalashtirish amalga oshiriladi. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi malaka oshirish orqali kasbiy faoliyatini rivojlantirishda quyidagi yo'nalishlar bo'yicha rejalarni amalga oshirishi lozim:

- hozirgi kunda maktablarda tashkil etilayotgan, mahorat maktablari o'qituvchilarning kasbiy mahoratini yanada oshirishda asosiy omil hisoblanadi;
- maktablarda tashkil etilayotgan o'quv-seminarlari hamda, seminar treninglar o'z ustlarida tinimsiz ishlashga, yangiliklardan boxabar bo'lishga sabab bo'lmoqda;
- boshlang'ich ta'lim yonalishi bo'yicha "Ustoz shogirt" tizimini yo'lga qoyish bo'yicha ishlarni amalga oshirish;
- boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini kasbiy faoliyatini rivojlantirishda AKT dan oqilona foydalanishni yo'lga qoyish;
- boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini kasbiy faoliyatini rivojlantirishda kreativlikka asoslangan holda ish jarayonini amalga oshirish;
- boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini kasbiy faoliyatini rivojlantirishda kasbiy kompetentlik sifatlarini shakllantirish;
- boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini kasbiy faoliyatini rivojlantirishda zamonaviy interaktiv va innovatsiyon texnologiyalarni samarali qo'llashni bilish;
- kasbiy faoliyati bo'yicha muntazam ravishda, me'yoriy va huquqiy hijjatlar bilan ishlashni yolga qoyish;
- boshlang'ich ta'lim o'qituvchisini kasbiy faoliyatini rivojlantirishda yuksak pedagogik mahoratga ega bo'lish kabi jarayonlarni amalga oshirish lozim.

Olib borilgan tadqiqot ishlarimizda malaka oshirish orqali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini shakllantirishning tizimli-funksiyonal modeli uchta vazifani hal etish lozimligi belgilab berildi: malaka oshirish jarayonining maqsad va vazifalarini aniqlashtirish: kasbiy faoliyatini rivojlantirishning tamoyillarini belgilash: kasbiy faoliyatini rivojlantirishning texnologiyalari, jarayoni va kutilgan natijani loyihalash.

Xulosa

Xulosa qilib boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini kasbiy faoliyatini rivojlantirishning sababli ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri yangi ta'lim texnologiyalarini joriy etish, ta'limni axborotlashtirish, xalqaro global aloqa tarmoqlariga kirish hisoblanadi.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 1 ***

Adabiyot ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil, 23-sentabr. O'RQ-637-son
2. Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi akademik litseylarda matematika o'qitish misolida): Dis.ped. fan. dokt. diss.– T., 2006. – 94 b.
3. Ismailov A.A. va boshqalar "Kreativ fikrlashni baholash" o'quv qo'llanma T.: 2021. – 14b.
4. Yuldashev M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati. Menejmentini takomillashtirish: ped.fan.dok. ...diss. –T.: 2016. -309 b.
5. Евгений П.И., Мотивация и мотивы.- Учебное пособие посвящено основным вопросам теории и методологии изучения мотивации и мотивов человека. Питер, - 2011. – 62 с.

References:

1. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil, 23-sentabr. O'RQ-637-son
2. Abdullaeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari (ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi akademik litseylarda matematika o'qitish misolida): Dis.ped. fan. dokt. diss.– T., 2006. – 94
3. Ismailov A.A. va boshqalar "Kreativ fikrlashni baholash" o'quv qo'llanma T.: 2021. . – 14b.
4. Yuldashev.M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati. Menejmentini takomillashtirish: ped.fan.dok. ...diss. –T.: 2016. -309 b.
5. Evgeniy P.I. Motivatsiya i motiv – Uchebnoye pasobiye posvyasheno osnovnim voprosam teorii I metodologii izucheniya motivatsii I motiviv chelovaka. Piter, -2011. – 62 c

Mualif:

Nuraliyeva Nargiza Bozorboyevna- Guliston davlat universiteti, Sirtqi bo'lim, Masofaviy ta'lim kafedrasida o'qituvchisi.

УДК 372.815.99

RELEVANCE AND CONTENT OF THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF PART-TIME STUDENTS IN MODERN EDUCATION

ZAMONAVIY TA'LIMDA SIRTQI BO'LIM TALABALARINING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHNING DOLZARBLIGI VA MAZMUNI

АКТУАЛЬНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ-ЗАОЧНИКОВ В СОВРЕМЕННОМ ОБУЧЕНИИ

Каримова Малика Абди-Хафизовна

Гулистанский государственный университет, 120100. Сырдарьинская область, город Гулистан.

E-mail:mk6122268@mail.com

Abstract: This article analyzes the current state of the problem of developing independence in the learning process, determining ways and means to increase learning activity, which has the greatest impact on learning efficiency, the use of information and communication technologies in independent activities, setting high requirements for the level of foreign language proficiency and rational organization of independent work of part-time students in the inter-session period. The article considers the specific features of distance learning and the regulation of independent cognitive activity of students, the use of a reflexive approach in teaching, stimulating the ability of students to reflect their vision of the problem by formulating their own questions. Particular attention is paid to the discrepancy between the conditions created for part-time students for their academic work and the level of their performance, which is eliminated by the rational organization of students' independent work during the inter-session period of study.

As a result, it was determined that success in learning depends not only on the individual qualities and abilities of students, but also on a number of other objective factors, and primarily on the professional skills of the teacher.

Key words: independence, rational organization, information technologies, activation, correspondence student, distance learning, objective factors, methods, guidelines, specialty, problem, inter-session period, activity, creative activity.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida mustaqillikni rivojlantirish muammosining hozirgi holati, ta'lim samaradorligiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan o'quv faolligini oshirish yo'llari va vositalarini aniqlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini mustaqil faoliyatda qo'llash, chet tilini bilish darajasiga yuqori talablar belgilash va talabalar mustaqil ishini oqilona tashkil etish tahlil qilinadi. Sirtqi ta'limning o'ziga xos xususiyatlari va talabalar mustaqil bilim faoliyatini tartibga solish, o'rganishda refleksiv yondashuvdan foydalanish, talabalar mustaqil o'z muammolarini shakllantirish orqali muammoni o'z qarashlarini aks ettirish qobiliyatini rivojlantirish. Sirtqi ta'lim shaklida talabalar uchun yaratilgan shart-sharoitlar va ularning ilmiy yutuqlari darajasi o'rtasidagi nomuvofiqlikka alohida e'tibor qaratiladi,

bu esa talabalarining ta'lim davrida mustaqil ishini tashkil etish yo'li bilan bartaraf etiladi. Maqolaning asosiy mazmuni shundaki, talabalarining faoliyati va mustaqil rivojlantirish, talabalarining turli ijodiy faoliyatga jalb qilinishini ta'minlaydigan faol ta'lim shakllari va usullari bilan yanada ko'proq qo'llab-quvvatlanadi. Natijada, ta'limning muvaffaqiyati nafaqat talabalarining shaxsiy fazilatlarini va qobiliyatlariga, balki boshqa bir qator ob'ektiv omillarga, birinchi navbatda, o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq.

Kalit so'zlar: mustaqil, oqilona tashkil etish, axborot texnologiyalari, faollashuv, sirtqi ta'lim talabalari, sirtqi ta'lim, xolis omillar, usullar, uslubiy ko'rsatmalar, ixtisoslik, muammo, sessiyalararo davr, faoliyat, ijodiy faoliyat.

Введение. В мировых направлениях развития университетского образования четко проявляется тенденция роста доли самостоятельной работы студентов и смещение акцента с преподавания на учение. В этой связи становится очевидным, что с переходом на компетентностный подход в образовании необходимо формировать систему умений и навыков самостоятельной работы, воспитывать культуру самостоятельной деятельности студентов.

Самостоятельная работа в современном образовательном процессе рассматривается как форма организации обучения, которая способна обеспечивать самостоятельный поиск необходимой информации, творческое восприятие и осмысление учебного материала в ходе аудиторных занятий, разнообразные формы познавательной деятельности студентов на занятиях и во внеаудиторное время, развитие аналитических способностей, навыков контроля и планирования учебного времени, выработку умений и навыков рациональной организации учебного труда. Таким образом, самостоятельная работа - форма организации образовательного процесса, стимулирующая активность, самостоятельность, познавательный интерес студентов.

В общей структуре высшего учебного заведения определенное место занимает образование без отрыва от производства, составной частью которой является обучение по заочной форме. Государство Узбекистана всегда придавало и придает большое значение совершенствованию высшего заочного образования, в связи с этим с каждым днём развивается и улучшается вечернее и заочное образование [1].

Этот вид обучения играет большую роль в подготовке специалистов высшей квалификации. Дальнейшее развитие и совершенствование заочного образования имеют в современных условиях важное значение для обеспечения государства высоко квалифицированными специалистами. Большой удельный вес эта форма занимает и в подготовке педагогических кадров. В связи с реформой общеобразовательной и профессиональной сферах она значительно расширится по ряду специальностей. Предполагается, в частности, для дальнейшего повышения научно-методического уровня педагогов, особенно учителей начальных школ, а также учителей и воспитателей, не имеющих соответствующего образования, значительно улучшить работу заочных отделений педагогических вузов.

В настоящее время в научной педагогической литературе даются разные определения сущности этого понятия: через «метод обучения», через «системы приемов», через описание способов руководства действиями студентов, через уровень самостоятельности при решении учебных задач, и т.д. [4],[6].

Созданная в стране широкая сеть заочных высших учебных заведений, факультетов, филиалов, отделений обеспечивает широкие возможности для получения трудящимися образования и повышения их квалификации, способствует укреплению связи образования с производством.

Учёба без отрыва от производства имеет и культурно-просветительное значение, так как она расширяет кругозор человека, повышает его идейный и культурный уровень, способствует всестороннему развитию личности.

Объект исследования и используемые методы

В качестве объекта исследования взят учебный процесс и самостоятельная профессиональная образовательная деятельность студентов – заочников.

При исследовании темы использовались педагогический, теоретический, эмпирический метод – наблюдения, и анализ, дополняя их своей спецификой.

Полученные результаты и их анализ

Из всех форм обучения наиболее сложной является заочная. Эта форма, как никакая другая, требует от каждого студента силы воли, организованности и умения работать самостоятельно с учебником, учебным пособием и вспомогательным материалом, а также составления правильного конспекта лекций.

Большая часть студентов-заочников, приступив к занятиям, встречается с определенными трудностями. Впервые столкнувшись с заочной формой обучения и не имея достаточных навыков самостоятельной работы с книгой, некоторые студенты откладывают со дня на день начало самостоятельной работы или же нерационально расходуют время, не успевая подготовиться к экзаменационной сессии.

Для успешной организации учебного труда следует знать свои умственные и физические силы, способности и уметь их последовательно развивать на основе принципов и методов научной организации труда.

Заочное обучение имеет свои специфические особенности. Важнейшей специфической особенностью его является сокращенное количество аудиторных занятий, которое составляет примерно 30% по сравнению с дневной формой обучения. Основной формой организации учебного процесса в заочном вузе является

самостоятельная работа студентов в межсессионный период обучения. В связи с этим главная задача всех видов аудиторных занятий заключается в том, чтобы направить и рационально организовать самостоятельную работу студентов.

Под самостоятельной работой студентов понимается планируемая учебная, учебно-исследовательская, а также научно-исследовательская работа студентов, которая выполняется во внеаудиторное время по инициативе студента или по заданию и при методическом руководстве преподавателя, но без его непосредственного участия.

Существует мнение, что реальными умениями и навыками становятся только те знания, которые человек пропустил через себя и подкрепил самостоятельной деятельностью.

Н. Г. Дайри, рассматривая понятие самостоятельная работа, выделяет несколько ее признаков: отсутствия посторонней прямой помощи, опора на собственные знания, умения, убеждения, жизненный опыт, мировоззрение, использование их при рассмотрении вопроса и решении его по – своему, выражение личного отношения, высказывание собственной аргументации, проявление инициативы и творческого начала и образовательное, воспитательное, логическое содержание работы, которое обогащает студента, вызывает напряжение мышления и его развития [5].

Из выше изложенного можно сделать вывод, что до сих пор нет однозначного, единого и согласованного определения сущности понятия «самостоятельная работа», так как оно рассматривается либо как «метод обучения», либо как «как система приемов обучения», либо как «форма организации учебной деятельности».

Целью самостоятельной работы студентов является формирование профессиональной компетентности будущего специалиста. А задачей самостоятельной работы студентов:

- овладение теоретическими (фундаментальными, догматическими) знаниями о государственном управлении и его правовом регулировании;
- овладение профессиональными умениями и формирование навыков педагогической деятельности;
- формирование опыта собственной поисковой, творческой, научно-исследовательской деятельности.

Самостоятельная работа студентов способствует развитию ответственности и организованности, творческого подхода к решению проблем учебного и профессионального (в том числе научного) уровня. Процесс организации самостоятельной работы студентов включает в себя следующие этапы.

1. Подготовительный этап включает определение целей, задач, составление программы (плана) с указанием видов работы, её сроков, результатов и форм контроля, подготовку методического обеспечения, согласование самостоятельной работы с преподавателем.

2. Основной этап состоит в реализации программы (плана) самостоятельной работы, использовании приемов поиска информации, усвоении, переработке, применении и передаче знаний, фиксировании результатов работы. На основном этапе студент может получить консультации и рекомендации у преподавателя, руководящего его самостоятельной работой.

3. Заключительный этап означает анализ результатов и их систематизацию, оценку продуктивности и эффективности проделанной работы, формулирование выводов о дальнейших направлениях работы.

Реалии современной жизни таковы, что выпускник высшего учебного заведения по любому направлению подготовки должен быть готов к регулярной самостоятельной профессиональной образовательной деятельности. Динамичное изменение рынка труда, появление новых информационных технологий, накопление огромных баз данных требуют не просто знаний, а именно способности реагировать на вновь возникающие профессиональные риски, оперировать большими массивами информации, «уходить» в смежные отрасли и т.д. Кроме того, современный профессионал должен быть способен к работе во временных проектных командах, коллективах, к профессиональному обсуждению и решению сложных проблем и задач. Однако введение и реализация подобной модели требует пересмотра методических подходов к пониманию основных целей и задач самостоятельной работы студента [2].

Изучение особенностей контингента студентов-заочников показало, что это в основном люди, имеющие достаточную профессиональную ориентацию, работающие по специальности или по родственной учебной специальности. Мотивы их поступления на заочное отделение вузов общественно значимы. Сокращается перерыв в учебе между средним учебным заведением и вузом. Анализ психолого-педагогической литературы показывает, что студенты-заочники имеют достаточно времени для овладения учебной программой. Все это должно благоприятно отражаться на результатах процесса обучения. Но на практике происходит другое: успеваемость студентов-заочников чрезвычайно низкая 70-75 %. Существует несоответствие между условиями, созданными студентам-заочникам для их учебной работы, и уровнем их успеваемости, которое можно устранить путем рациональной организации самостоятельной работы студентов в межсессионный период обучения.

Одним из важных условий рациональной организации самостоятельной работы студентов-заочников в межсессионный период обучения является развитие их познавательной активности и самостоятельности в процессе обучения. В педагогической литературе этой проблеме уделяется большое внимание, так как от успешного решения ее зависит качество подготовки специалистов. Еще большее значение проблема развития активности и самостоятельности студентов приобретает при заочном обучении, ибо большую долю знаний

студент-заочник усваивает самостоятельно. Основной формой организации учебного процесса в заочном вузе является самостоятельная работа студентов в межсессионный период. Без наличия двух качеств - активности и самостоятельности, которые тесно взаимосвязаны друг с другом, студент-заочник не может усваивать учебную программу. Развитие познавательной активности и самостоятельности студентов, которое непосредственно связано с активизацией их учебной деятельности, является необходимым условием рациональной организации самостоятельной работы студентов-заочников в межсессионный период обучения.

Как показывает анализ психолого-педагогической литературы, развитию активности и самостоятельности студентов в большей мере способствуют активные формы и методы обучения, которые предусматривают включение студентов в различные виды творческой деятельности. Для того, чтобы студенты могли включаться в творческую деятельность, они должны быть соответствующим образом подготовлены, т.е. иметь необходимый уровень знаний, усвоить определенные навыки учебного труда. Это положение особенно касается заочного обучения, так как студенты-заочники на начальном этапе их обучения в вузе имеют весьма разнородный уровень знаний, не обладают самообразовательными умениями. В связи с этим считается целесообразным ввести на начальном этапе обучения планы организации самостоятельной работы студентов по дисциплинам в межсессионный период обучения.

План – это четко намеченный на определенный срок порядок работы. Ориентиром для составления личного плана является учебный график.

Учебный график является основным документом, регламентирующим учебные занятия заочников, в котором отражены изучаемые дисциплины, сроки выполнения домашних контрольных работ, сроки проведения лабораторных занятий и контрольных работ, даты проведения дня заочника, сроки контрольных проверок.

Для более четкой организации самостоятельной работы студент должен составить план. Составлять план можно на год, месяц, неделю, включая в него перечень наиболее значимых дел, с указанием примерных сроков выполнения. Чтобы добиться высокой производительности в учебной работе, необходимо соблюдать строго продуманный режим труда и отдыха. Перед началом каждой работы надо четко уяснить ее цель, продумать план выполнения и тщательно подготовить все необходимое для ее осуществления.

При изучении материала по той или иной дисциплине следует руководствоваться программой и методическими указаниями к выполнению контрольных работ. Программа указывает, что должен изучить заочник, а методические указания разъясняют, как надо изучать материал и выполнять контрольные работы. Некоторые методические указания содержат определенную дозу теоретической и практической информации, однако, они не могут заменить собой учебник по дисциплине.

Изучение дисциплины следует планировать, учитывая время работы на производстве, количество и сроки представления контрольных работ и сроки сдачи экзаменов. Для начинающих самостоятельно заниматься, расписание личных занятий рекомендуется составлять на месяц. Получив некоторый опыт, можно перейти к планированию работы на полугодие или на весь учебный год. В расписании занятий, заочник должен предусмотреть ежедневно 3-4 часа для учебной работы, делая через каждый час небольшие перерывы для отдыха. Рекомендуется изучать одновременно несколько дисциплин, но в расписание следует включать не более 2-х дисциплин в день, при этом, на первые часы планировать дисциплины более трудные для усвоения.

Нерационально заниматься изучением только одной дисциплины до полного ее изучения, затем второй, третьей и т.д. Студенты, работающие по такому методу, на итоговой контрольной сессии сдают лучше ту дисциплину, которую изучали последней. Параллельное и последовательное изучение всех дисциплин приносит, несомненно, большую пользу.

Приступая к изучению какой-либо дисциплины, необходимо в первую очередь составить план занятий, т.е. разделить материал на последовательно изучаемые темы, пользуясь учебной программой, методическими указаниями и контрольными заданиями, которые в значительной мере помогут организовать самостоятельную работу и облегчат усвоение материала.

Продумав последовательность изучения дисциплины, студент должен наметить сроки работы над каждой темой. Конечно, в процессе учебы они могут изменяться, в зависимости от трудности того или иного материала, но в основе занятий должен быть план. Работа без плана приводит к нерациональному расходу времени, в результате чего даже добросовестный учащийся к концу семестра может оказаться в затруднительном положении. В качестве примера можно рекомендовать такую форму плана на неделю:

Дата	День недели	Количество времени	Что надо сделать	Выполнено или нет

Работа по таким планам четко регламентирует самостоятельную познавательную деятельность студентов; студенты усваивают знания, необходимые им для включения в творческую деятельность, усваивают навыки учебного труда. План организации самостоятельной работы студентов по дисциплине в межсессионный период является программой их действий на начальном этапе обучения в заочном вузе.

Выполнение любого плана необходимо контролировать. Из анализа психолого-педагогической литературы следует, что целенаправленный педагогический контроль приучает студентов к рациональной организации их самостоятельной работы, позволяет закреплять и совершенствовать приобретаемые в ходе обучения умения и навыки учебного труда. Особенно большое значение в деле совершенствования самостоятельной работы студентов придается текущему контролю. Одной из форм текущего контроля наряду с контрольными работами являются отчеты студентов-заочников всех курсов о выполнении ими самостоятельной работы в межсессионный период обучения. Эти отчеты позволяют преподавателю судить о том, как студент усваивает учебную программу, какие трудности у него в работе, в какой конкретной помощи он нуждается.

Содержанием самостоятельной работы студента является создание конкретного проекта, в зависимости от направления подготовки, это может быть презентация по результатам исследования, какой-то программы, отчет, аналитический доклад, эссе, обзор научной литературы, решение конкретной прикладной задачи и т.п. Очевидно, что для создания такого проекта студентам все равно необходим первичная теоретическая база, научный фундамент, который и закладывается в рамках привычных аудиторных занятий. Эти знания, навыки и умения выступают средством решения конкретной проблемы или задачи. Конечно, в такой системе самостоятельная работа студентов должна сопровождаться непрерывным консультированием преподавателем по конкретным проблемам, возникающим в ходе реализации проекта. Поэтому целесообразно включать часы такого консультирования в академическую нагрузку преподавателя. Хотя это отдельная проблема для обсуждения [5].

В итоге реализуется и преемственность в передаче знаний традиционными, привычными для нашей системы образования способами (лекции, семинары), но в то же время происходит ориентация на новые формы самостоятельного освоения функционально необходимых навыков и компетентностей: самостоятельного поиска информации, конструирования собственного знания, планирования собственных действий, получения конкретного продукта и его оценка, рефлексия. Способность к обобщению, анализу, постановке цели и выбору путей ее достижения, умение анализировать политические события, способность и готовность к публичным выступлениям, аргументации, ведению дискуссии и полемики невозможно сформировать исключительно в виде подачи лекционного материала и проверки его освоения на практических занятиях. Это возможно сделать только в комплексе при введении абсолютно новых принципов обучения. Формирование готовности к решению различных проблем самостоятельной работы в широком контексте предполагает преподавание различных дисциплин более проблемно-ориентированными, использование рефлексивного подхода в обучении, стимулирование у студентов умения отражать свое видение проблемы путём формулирования собственных вопросов [3], [4].

Вместе с тем, нужно отметить, что во многих высших учебных заведениях резко ослаблено внимание к организации и проведению системной научно-исследовательской работы студентов как на уровне кафедр, так и на уровне вуза в целом.

Увеличение доли самостоятельной работы студентов требует соответствующей реорганизации учебного процесса, модернизации учебно-методической документации, разработки новых дидактических подходов для глубокого самостоятельного освоения учебного материала, в связи с чем возрастает та часть работы преподавателей, которая находит отражение в их индивидуальных планах в части, касающейся учебно-методической работы.

Повышение роли самостоятельной работы студентов при проведении различных видов учебных занятий предполагает:

оптимизацию методов обучения, внедрение в учебный процесс новых технологий обучения, повышающих производительность труда преподавателей, активное использование информационных технологий, позволяющих студенту в удобное для него время осваивать учебный материал;

совершенствование системы текущего контроля работы студентов, широкое внедрение компьютеризированного тестирования;

совершенствование методики проведения практик и научно-исследовательской работы студентов, поскольку именно эти виды учебной работы студентов в первую очередь готовят их к самостоятельному выполнению профессиональных задач;

В виду важности проблемы рекомендуется:

1. Учёным советам вузов, факультетам обсудить проблемы, связанные с необходимостью значительного увеличения самостоятельной работы студентов, и определить формы и методы реорганизации учебного процесса с сокращённой долей аудиторных занятий и повышением качества образовательного процесса.

2. Учебно-методическим подразделениям вузов разработать инструктивные материалы для профессорско-преподавательского состава, регламентирующие учебный процесс в вузе и ориентирующие преподавательский корпус на методические и организационные решения, усиливающие роль и значение самостоятельной работы студентов. При этом необходимо проанализировать сложившуюся практику определения штатной численности профессорско-преподавательского состава кафедры, связанную только с объемом групповых аудиторных часов.

3. Учёным советам вузов при переизбрании преподавателей на следующий срок обратить особое внимание на их результаты в освоении методик преподавания, ориентированных в большей степени на

самостоятельную работу студентов, что должно найти свое отражение в учебно-методических пособиях, изданных преподавателем в последние годы.

С целью достижения наилучших результатов необходимо, чтобы все члены коллектива вуза и студенты были информированы о задачах, которые решаются введением учебных программ с повышенной долей самостоятельной работы, и активно способствовали модернизации учебного процесса.

Вывод

Важным критерием эффективности учебного процесса в вузе является абсолютный процент успеваемости. Под академической успеваемостью мы понимаем уровень овладения обучаемым учебной программой в соответствии с целями педагогической системы, удовлетворяющей нормам, критериям и педагогическим требованиям оценивания, выявляемый и документально фиксируемый в период промежуточных и итоговых контролях.

Немаловажное значение, которое оказывает влияние на эффективность учебной деятельности студента, имеет роль преподавателя, его взаимоотношения со студентами. Успешность в обучении зависит не только от индивидуальных качеств и способностей студентов, но и от ряда других объективных факторов, и в первую очередь от профессионального мастерства преподавателя. Задача преподавателя на начальном этапе обучения - привить интерес к своей дисциплине, чтобы студенты увидели важность и необходимость данной дисциплины для их профессионального становления.

Ещё одним не менее важным аспектом формирования новой системы организации самостоятельной работы является понимание того, что это общий фундаментальный подход ко всей основной образовательной программе, а не к отдельно взятым дисциплинам или модулям предметов. Именно комплексный подход сможет в итоге реально переориентировать студентов на формирование искомых компетенций, связанных с постановкой целей, решением задач, планированием, организацией коммуникаций, преодолением проблем, рефлексии промежуточных этапов и проекта в целом, командной работы с одной стороны и способности к усвоению знаний и навыков, с другой.

Использованная литература:

1. Закон об «Образовании» республики Узбекистан. От 23.09.2020 г. № ЗРУ-6374. 4,5,15-статьи.
2. О. Осадчук. Управление самостоятельной работой студентов: метод. пособие Омск: Полиграфический центр КАН, 2009. 13 стр.
3. Основные направления использования ИКТ в учебном процессе.
URL: <http://imc-new/com/index.php/teachingpotential/teaching-technologies/199> - ikt-in-teaching.
4. Н. Росина. Организация СРС в контексте инновационного образования Высшее образование в России. 2006. №7.109-114 стр.
5. Организация самостоятельной работы студентов: Материалы докладов II Всероссийской научно-практической интернет-конференции «Организация самостоятельной работы студентов» - Саратов: Изд-во «Новый Проект», 2013. - 14 с.
6. А. Рубаник. Самостоятельная работа студента// Высшее образование в России. 2005. № 6. С.120-124.

References:

1. Law on "Education" of the Republic of Uzbekistan. No. ZRU-6374 dated September 23, 2020. 4,5,15-articles.
2. O. Osadchuk. Management of students' independent work: method. allowance Omsk: Polygraphic Center KAN, 2009. 13 p.
3. The main directions of the use of ICT in the educational process.
URL: <http://imc-new/com/index.php/teachingpotential/teaching-technologies/199> - ikt-in-teaching.
4. N. Rosina. Organization of the SIW in the context of innovative education Higher education in Russia. 2006. No. 7.109-114 pp.
5. Organization of students' independent work: Proceedings of the II All-Russian scientific and practical Internet conference "Organization of students' independent work" - Saratov: New Project Publishing House, 2013. - 14 p.
6. A. Rubanik. Student's independent work// Higher education in Russia. 2005. No. 6. pp.120-124

Автор:

Каримова Малика Абди-Хафизовна - Гулистанский государственный университет, преподаватель кафедры «Дистанционного образования».

UDK 372.815.99

DEVELOPING THE CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ

Xushboqov Botir Xushboqovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 100066, Toshkent, Islam Karimov ko‘chasi, 49.

Email:xushboqovbotir188@gmail.com

Abstract: One of the efforts of the Republic of Uzbekistan to reform the education system is to require teachers to work in line with modern requirements, to have a deep knowledge, skills, abilities and culture for the development of a well-rounded personality. is doing. This in itself introduced the concept of "creativity" to the science of pedagogy, which studies the laws of education and upbringing. In particular, the current development of scientific knowledge, the impact of creativity on the development of the individual, society and the state requires an in-depth study of this issue from a scientific and pedagogical point of view.

Keywords: Creative, skills, professional activity, professional competencies, pedagogical, methodological, technical and technological tasks, practical tasks, education, humane principles.

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim sohasini isloh qilishdagi sa‘y harakatlarining biri – bu pedagog kadrlarning zamon talablariga hamnafas tarzda faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chuqur bilim, ko‘nikma, malaka va madaniyatga ega bo‘lishlarini talab etmoqda. Bu esa o‘z-o‘zidan ta‘lim va tarbiya ishlarining qonuniyatlarini o‘rganuvchi pedagogika faniga «kreativlik» degan tushunchani olib kirdi. Ayniqsa ilmiy bilimning bugungi kundagi rivojlanishi, kreativlikning shaxsni, jamiyatni va davlatni rivojlantirishga ta‘siri ushbu masalasini ilmiy pedagogic nuqtai nazardan chuqur o‘rganishni talab etmoqda.

Kalitso‘zlar: Kreativ, ko‘nikma va malaka, kasbiy faoliyat, professional kompetensiyalar, pedagogika, uslub, texnik-texnologik vazifalar, amaliy vazifalar, ta‘lim, insonparvarlik tamoyillari.

Аннотация: Одним из направлений реформирования системы образования Республики Узбекистан является требование к педагогам работать в соответствии с современными требованиями, иметь глубокие знания, навыки, умения и культуру для развития всесторонне развитой личности. делает. Это само по себе ввело понятие «творчество» в науку педагогическую, изучающую законы обучения и воспитания. В частности, современное развитие научных знаний, влияние творчества на развитие личности, общества и государства требует глубокого изучения этого вопроса с научно-педагогической точки зрения.

Ключевые слова: творческие, навыки и умения, профессиональная деятельность, профессиональные компетенции, педагогика, метод, технические и технологические задания, практические задания, образование, гуманные принципы.

O‘zbekiston Respublikasining ta‘lim sohasini isloh qilishdagi sa‘y harakatlarining biri – bu pedagog kadrlarning zamon talablariga hamnafas tarzda faoliyat yuritishlari, har tomonlama rivojlangan komil shaxsni tarbiyalashga doir chuqur bilim, ko‘nikma, malaka va madaniyatga ega bo‘lishlarini talab etmoqda. Bu esa o‘z-o‘zidan ta‘lim va tarbiya ishlarining qonuniyatlarini o‘rganuvchi pedagogika faniga «kreativlik» degan tushunchani olib kirdi. Ayniqsa ilmiy bilimning bugungi kundagi rivojlanishi, kreativlikning shaxsni, jamiyatni va davlatni rivojlantirishga ta‘siri ushbu masalasini ilmiy pedagogik nuqtai nazardan chuqur o‘rganishni talab etmoqda [1].

Tadqiqot ob‘ekti va qo‘llanilgan metodlar

Bugungi kunda ta‘lim muassasalarida ta‘limni tashkil etishning dasturiy-metodik ta‘minoti, bo‘ljak o‘qituvchilarni tayyorlashning milliy va jahon ta‘lim tajribasiga asoslangan tashkiliy-pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish orqali mamlakatimiz intellektual resurslari potentsialini oshirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining 4.4-bandiga ko‘ra “Uzluksiz ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta‘lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” bugungi kunda muhim vazifalardan biri hisoblanadi [1]. Jumladan, boshlang‘ich sinf ta‘limida o‘qitishning zamonaviy didaktik vositalarini qo‘llash alohida ahamiyat kasb etadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Butun jahon miqyosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beruvchi zamonaviy didaktik vositalari modelini (imprinting - o‘quv materiali mazmunini idrok qilish; meorayzing - eslab qolish; avtorizatsiya - o‘quv materiali mazmunini anglash va uni qayta tiklash; initsiatsiya-o‘zlashtirilgan bilimlarni baholash va e‘tirof etish fazalari) ishlab chiqish; kasbiy kompetensiyalarni o‘qitishning zamonaviy texnologiyalari vositasida shakllantirishning yangi modellarini ishlab chiqish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida o‘qitishning an‘anaviy va zamonaviy usullaridan kompleks foydalanish; bo‘ljak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarni ijodiy va ilmiy-

tadqiqot ishlariga yo'naltirishda, umuminsoniy va ta'limiy qadriyatlarining mohiyatini ochib berishda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Insoniyat tomonidan katta qiziqish bildiriladigan masalalardan biri–voyaga yetayotgan yosh avlodni barkamol qilib shakllantirishdir. Chunki har qanday mamlakatni jahon hamjamiyatida qanday o'rin egallashi, qanday davlat, jamiyat qurishi, avvalambor, o'sib kelayotgan yoshlarni qanday insonlar bo'lib voyaga yetishiga bog'liqdir. Ushbu masala O'zbekistonda ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanib Prezidentimizning:–, Bizni hamisha o'ylantirib keladigan masala- bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim - yoshlar, – deb aytganlar[2] Lekin tezlik bilan o'zgarayotgan jamiyat shaxsdan bozor munosabatlari va demokratik o'zgarishlar vujudga kelayotgan sharoitga muvofiq ravishda adaptatsiya qilishni, ushbu o'zgarishlar muallifi bo'lishini, ya'ni innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish, tadbirkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy-iqtisodiy sohani takomillashtirishni taqazo etmoqda. Ushbu muammoni hal etish uchun kreativ, mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash, ularda kreativlikni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsni o'z-o'zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilishda va o'rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Shu bilan bir qatorda filologiya fanlari doktori M. Ayimbetov ham o'qituvchilarning pedagogik mahoratiga doir o'z fikrlarini bayon etish bilan bir qatorda pedagogning shaxsiy va kasbiy faoliyati masalalariga to'xtab o'tgan. Olim «kreativlik» yoki «ijodkor» tushunchalarini bevosita qo'llanmagan bo'lsalar ham ijodkor o'ituvchining sifat ko'rsatkichlarini yoritib berishga doir fikrlarini bayon etgan. Olim mahoratli zamonaviy o'qituvchining strukturaviy komponentlarini ko'rsatib bergan.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi:

- 1) o'zini tavakkaldan olib qochish;
- 2) fikrlash va xatti-harakatlarda qo'pollikka yo'l qo'yish;
- 3) shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;
- 4) boshqalarga tobe bo'lish;
- 5) har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylash.[3]

Kompetentlikning mavjudligi inson mehnatining natijasiga qarab aniqlanadi. Har bir mutaxassisning kompetentlik darajasi, uning bajargan ishi shu kasbiy faoliyatning yakuniy natijasiga qo'yiladigan talablarga qay darajada javob berishiga qarab belgilanadi. Kompetentlik – kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati bo'lib, uning o'ziga xos tomonlari shuki, kompetentli mutaxassisning bilimlari tezkor va harakatchan bo'lib, ular doimo yangilanib turadi. Muammoning mazmunini tushunishning o'zi yetarli bo'lmay, uni har jihatdan maqbul usullar bilan yecha bilish kerak, shu bilan birga, kompetentlik maqbul yechimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto'g'ri yo'llarni chiqarib tashlash, ya'ni tanqidiy fikrlay olishni taqazo etadi.[4]

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy kompetensiyalarini baholashda asosiy e'tiborni kompetensiyalarning alohida elementlari mavjudligiga emas, kasbiy vazifalarni hal eta olish layoqatlarini namoyon qila bilishga qaratish lozim. Bundan tashqari, baholash natijalari bo'yicha xulosalar bo'lajak mutaxassisning aniqlangan malakalari kasbiy (funktional) vazifalarni bajara olish uchun yetarli darajadami, yo'qmi degan savolga javob berishi zarur. Agar yetarli bo'lmasa, qanday rivojlantiruvchi chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali kasbiy kompetensiyalarni talab darajasiga ko'tarish mumkinligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish lozim.[5]

Kasbiy kompetensiyalarni baholashning asosiy shakllari umumiy kompetensiyalarni baholash shakllaridan farq qiladi. Bu kasbiy kompetensiyalar elementlarini baholash ko'rsatkichlarining o'ziga xosligidan kelib chiqadi.

Darhaqiqat, o'zbek xalqining buyuk mutafakkirlari ham uzoq o'tmishdayoq olib borgan tadqiqotlari va amalga oshirgan kashfiyotlarida insonlarni odobli, mehnatsevar, vatanparvar qilib tarbiyalash yo'l - yo'riqlarini ko'rsatib o'tganlar. Bunga Muso al-Xorazmiy (783-850), Ahmad al-Farg'oniy (797-865), Javhariy, Mirzo Ulug'bek (2394-1449), faylasuf va huquqshunoslar Abu Nasr Forobiy (873-950), Imom al-Buxoriy (810-870), Abu Iso Muhammad at-Termiziy (824-892), Burhoniddin al-Marg'inoniy (1123-1197), Nasafiy; qomusiy olimlar Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Ibn Sino (980-1037); tilshunos, tarixchi va shoirlar Mahmud Qoshg'ariy (XI asr), Yusuf Xos Xojib (XI asr), Mahmud az-Zamaxshariy (1075-1144), Alisher Navoiy (1441 - 1501); Xaxiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) va boshqalarning bizga qoldirgan boy meroslari fikrimizga asos bo'ldi. Bu allomalarimizning asarlarida bolalarning o'qishi, mehnati, odobi va bu ishda muallimlarning vazifalariga katta o'rin berilgan. Jumladan, Nasriddin Tusiy (1201-1274) fikri bo'yicha o'qituvchi o'quvchilarni aql-zakovatiga ta'sir qilishi uchun, o'quvchilarni ishonchini qozonish va qalbidan joy olish mas'uliyatini his qilishi lozim. Forobiy o'qituvchi faoliyatida yoshlarning axloqiy normalari va amaliy ko'nikma va malakalarini o'zlashtirishga yo'naltirilganligi asosiy vazifalardan biri ekanligini ifodalaydi. Ibn Sino fikricha, o'qituvchilik oliyjanob va foydali faoliyatdir. U ilm-narsalarning inson aqli yordami bilan o'rganilishi o'qituvchi faoliyatida muhim hisoblanishini ta'kidlab o'tadi. Beruniyning pedagogik g'oyalaridan eng muhimi bilimni puxta va mustahkam egallash zarurligidir. Olimlarimizning ilmiy merosini chuqur o'rganib, uni ta'lim va tarbiya jarayoniga tatbiq etish har bir ma'naviyatli va kreativ mutaxassisning muqaddas burchidir.[6]

Kreativ faoliyat va uning xususiyatlari haqidagi ilk manbalar, kreativ faoliyatining shu kechayu kunduzda yuz berayotgan voqea va hodisalar, jarayonlar mohiyatiga yetishga yordam berishi hech kimga sir emas. Albatta inson

tug'ilishi bilan kreativlik birga tug'ilmaydi, buni tarbiyalashda ta'lim muassasalarining o'rni muhim va beqiyosdir. Yaqin va o'rta Sharqda yashab ijod etgan o'rta asrlik mutafakkirlar asarlarida, ya'ni al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu ali Ibn Sino va ularning safdoshlari hamda izdoshlari genosologik qarashlarining xususiyati shundan iboratki, inson ongida predmet timsolini mavhumlashtirish jarayoni ular e'tiborini doim jalb etgan, buning natijasida mazkur predmet mohiyati va o'ziga xosligi tushunchasi ishlab chiqilgan va shakllangan. Masalan, Forobiy, fanlarga bilimlarni o'zlashtirish va to'plashning zarur vositasi sifatida muhim ahamiyat berdi, ularni egallashni esa savodxonlik ko'rsatkichi deb hisoblanadi. Ibn Sino ijodkorlikda atrof-muhitni yetakchi ro'l o'ynashi to'g'risidagi qarashlari muhim ahamiyatga ega. Biz olimlarimizning asarlarini o'rganib chiqib quyidagi hususiyatlarning, kreativ bo'lishi uchun lozim deb topdik:

- 1) ma'lum bir fan asosiga yotgan barcha prinsiplarni yaxshi bilishi kerak;
- 2) ushbu prinsipni va ma'lumotlardan zarur xulosalar chiqara olishi kerak, ya'ni muhokama etish qoidalarini egallash lozim;
- 3) haqiqatni yolg'ondan farqlash va xatolarni tuzatishni bilishi va boshqa mualliflar mulohazalarini tahlil etish zarur.

Shu bilan bir qatorda kreativlik masalasini ilmiy tushunishda turli fikrlarning mavjudligi, yaxlit xulosaga kelinmagan. Vaholanki, bu muammo bugungi kunga qadar ko'plab G'arb mamlakatlarida hamda Rossiya davlatlarida turlicha tahlil etilgan va o'rganilgan. Masalan, N.N. Nechaev, Ya.A. Ponomarev, B.M. Teplov, D.V. Ushakov singari olimlar kreativlik masalasini umumiy tarzda o'rgangan bo'lsalar, N.A. Berdyaev, V.S. Bibler, V.N. Drujinin, P.A. Florenskiyalar kreativlikning ma'naviy, psixologik jihatlarini tahlil etgan.[7]

XXI asrga kelib O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasida ham ushbu termin ishlatila boshladi. Ayniqsa pedagogika fanining alohida va yosh tarmog'i sifatida shakllanib boshlagan Innovatsion pedagogikada Ushbu terminga bod-bod duch kelmoqdamiz. J.G'.Yo'ldoshev, R.A.Mavlanova singari ko'plab pedagog olimlarimizning ilmiy ishlarida kreativlik—bu innovatsion faoliyatning alohida ko'rsatkichi sifatida tahlil etilgan. R.A.Mavlanova o'zining «Boshlang'ich ta'limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya» nomli o'quv qo'llanmasida kreativlikning o'zi nima, uning shakllanishi masalalariga alohida to'xtab o'tgan. Qo'llanmada kreativlik tushunchasining mazmuni va mohiyati chuqur tahlil etilgan.

Ayniqsa boshlang'ich ta'lim—bu har bir bolaning hayotida chuqur iz qoldiruvchi ta'lim turidan biri bo'lib, ta'limning bu bosqichida pedagog o'qituvchilarga katta mas'uliyat yuklatiladi. Ya'ni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kreativlik faoliyati xali maxsus o'rganishni talab etmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari miya xujayralarining notekis rivojlanishi, o'quvchilar o'rtasida jismoniy, psixologik va ijtimoiy farqlar mavjudligi sababi ularning qobiliyati, ist'edodi rivojlanishi darajasi va namoyon bo'lish shakli bilan bir-biri bilan farq qiladi. Bu esa ta'lim muassasasida kreativlikni rivojlantirish masalasini qiyinlashtiradi. Shunday bo'lsada, mazkur yosh davrdan oqilona foydalana olib kreativlik (ijodkorlik)ka bo'lgan motivatsiyani rivojlantirish muhim bo'lib hisoblanadi [7], [8].

Xulosa. Ta'limning zamonaviy globalashuv va axborotlashuv sharoitida o'qituvchining ijodkorlik faoliyati ham juda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, o'quvchi kreativ fikrlovchi bo'lishi uchun, avvalo, unga ta'lim berayotgan o'qituvchida shu qobiliyat yaxshi rivojlangan bo'lishi lozim. Bugungi kunda ta'lim-tarbiya sohasiga kirib kelayotgan innovatsion yangiliklar pedagogika faniga yangi tushunchalarni ham olib kirmoqda. Shunday tushunchalarning biri «kreativlik» tushunchasidir. Kreativlik - hozirgi kunda ko'p eshutiladigan so'z. Bolada kreativlik bo'lishi muhim. Hozirgi kunda aqlli bo'lish yetarli emas, kreativ bo'lish kerak. Biron talabni bekamiko'st bajarish ko'pchilikni qo'lidan keladi, lekin talabni o'ylab topish, yangilik kiritish, ishga ijod bilan yondashish, yangi yo'llarni izlash, yangi ko'rinish topish, yangi usul qo'llash hammaga ham xos qobiliyat emas.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z-o'zidan kreativ bo'lib qolmaydi. Uning kreativ qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha xarakteristik strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh.M ning „Oliy Majlisga Murajaatnomasi“. T.: 2020 yil 24 yanvar.
3. Davlatshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To'ychiyeva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. (O'quv metodik qo'llanma). Nizomiy nomidagi TDPU. 2004-yil. 102 b. 46-47 betlar.
4. Aliyev A. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyati. –Toshkent: O'qituvchi, 1991. 40bet. Adizov B. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. Toshkent, 2003. – 276 b.
5. Machine Translated by Google O'qituvchilar, o'qituvchilar va murabbiylar uchun jurnal JETT, jild. 9 (2); ISSN: 1989-9572 123, - 400 b.
6. B.A. Nazarova. Bo'lajak o'qituvchilarda kreativ yondashuv asosida tadqiqotchilik layoqatini tarbiyalashning ilmiy-nazariy asoslari. (Monografiya). –T.: „Fan va texnologiya“, 2007, 164 b.
7. Aliyev A. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyati. –Toshkent: O'qituvchi, 1991. 40bet.
8. Adizov B. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. Toshkent, 2003. – 276 b.

References:

1. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha xarakteristik strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh.M ning „Oliy Majlisga Murajaatnomasi“. T.: 2020 yil 24 yanvar.

3. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To'ychiyeva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. (O'quv metodik qo'llanma). Nizomiy nomidagi TDPU. 2004-yil. 102 b. 46-47 betlar.
4. Aliyev A. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyati. –Toshkent: O'qituvchi, 1991. 40bet. Adizov B. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. Toshkent, 2003. – 276 b.
5. Machine Translated by Google O'qituvchilar, o'qituvchilar va murabbiylar uchun jurnal JETT, jild. 9 (2); ISSN: 1989-9572 123, - 400 b.
6. B.A. Nazarova. Bo'lajak o'qituvchilarda kreativ yondashuv asosida tadqiqotchilik layoqatini tarbiyalashning ilmiy-nazariy asoslari. (Monografiya). –T.: „Fan va texnologiya“, 2007, - 164 b.
7. Aliyev A. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyati. –Toshkent: O'qituvchi, 1991. –40b.
8. Adizov B. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped. fan. dok. ... dis. Toshkent, 2003. – 276 b.

Muallif:

Xushboqov Botir Xushboqovich -Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti

УДК 372.851

SELECTION AND USE OF MODERN TEACHING METHODS IN MATHEMATICS LESSONS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИНИ ТАНЛАШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

ВЫБОР И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ОБЩИХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ

Тожиёв Мамаражаб¹, Аккулова Юлдуз Алимовна²

¹Олий таълимини ривожлантириш ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази, 100095, Тошкент шаҳри, 2-Чимбой кучаси, 96-уй

²ТКТИ Янгиер филиали, 121001, Ўзбекистон, Сирдарё, Янгиер шаҳар, Тинчлик кўчаси, 1 уй.

Abstract. This article describes the use of modern teaching methods in the process of teaching mathematics in the general secondary education system, the role of person-centered education, the main factors in the application of modern teaching methods in teaching mathematics and their theoretical foundations. In addition, this article discusses the importance of pedagogical and technical tools in the process of teaching mathematics in the use of modern teaching methods.

Keywords: education, method, pedagogy, technology, principle, technical tool, modern education, pedagogical tool, collaborative learning, level of effectiveness, non-traditional, traditional, teaching-methodological, methodological support, quality education.

Аннотация. Ушбу мақолада, умумий ўрта таълим тизимида математика фанини ўқитиш жараёнига замонавий таълим методларидан фойдаланиш усуллари, бунда шахсга йўналтирилган таълимнинг ўрни, математикани ўқитишда замонавий таълим методларини қўллашнинг асосий омиллари ва уларнинг назарий асослари ёритилган. Бундан ташқари ушбу мақолада математика таълим жараёнига замонавий таълим методларидан фойдаланишда зарур бўлган педагогик ва техник воситаларнинг қай даражада аҳамиятлилиги кенг ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: таълим, метод, педагогика, технология, тамойил, техник восита, замонавий таълим, педагогик восита, ҳамкорликда таълим, самарадорлик даражаси, ноанъанавий, анъанавий, ўқув-методик, услубий таъминот, сифатли таълим.

Аннотация. В данной статье описаны использование современных методов обучения в процессе обучения математике в системе общего среднего образования, роль личностно-ориентированного образования, основные факторы применения современных методов обучения в обучении математике и их теоретические основы. Кроме того, в данной статье рассматривается значение педагогических и технических средств в процессе обучения математике при использовании современных методов обучения.

Ключевые слова: обучение, метод, педагогика, технология, принцип, техническое средство, современное образование, педагогический инструмент, совместное обучение, уровень эффективности, нетрадиционное, традиционное, учебно-методическое, методическое обеспечение, качественное образование.

Кириш. Математика фанининг ўқитиш методлари умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг математик тайёргарлиги сифатини оширишда нимани ?, нима учун ?, қандай ?, нима ёрдамида ўқитса ?, самарадорлик юкори

бўлишига эришишни ўрганади. Бунда ўқитиш методлари, уларни таълим жараёнларини ташкил этишда тўғри танлай билган ҳолда фойдаланиш муҳим ҳисобланади.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Ҳозирги кунда замонавий таълим ва ахборот технологияларини таълим жараёнига кенг жорий қилган ҳолда бу борада ижобий ютуқлар қўлга киритилмоқда. Ноанъанавий ўқитиш методларининг таркибий қисми ҳисобланган ўқитишнинг шахс ривожланишига йўналтирилган технологиялари таълим жараёнида алоҳида ажралиб туради. Тадқиқотда кузатиш, суҳбат, тўпланган тажриба ва маълумотларни таққослаш, умумлаштириш методларидан фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Ўқитишнинг шахс ривожланишига (ҳар томонлама) йўналтирилган технологиялар (ноанъанавий таълим методлари ёрдамида ўқитиш)нинг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат [1]:

- шахсга ҳар томонлама ҳурмат ва муҳаббат кўрсатиш, унинг ижодий фаолиятига ишонч билдирган ҳолда ривожланиши учун ҳар томонлама ёрдам бериш ва рағбатлантириш;
- таълимни демократлашувига олиб келиш, яъни ўқитувчи ва ўқувчи-талаба ўртасида ҳамкорлик, муносабатларини шакллантириш ҳамда ривожлантириш;
- шахсга ўз ҳаётий фаолияти йўналишини танлаб олиш эркинлиги ва мустақиллигини бериш, бунда ташқи таъсирлар натижасида эмас, балки ўз ички ҳиссиётларидан келиб чиқишига эришиш, яъни эркин тарбиялаш;
- таълим жараёнида ўқувчи-талабага инсоний-шахсий ёндашиш ва ҳ.к.

Замонавий таълим жараёнида ўқувчи-талабага шахсга янгича қарашни шакллантириш ва муносабатларни демократлаштириш қуйидагиларни ўз ичига олади [2]:

- таълим жараёнида ўқувчи-талаба шахсга объект эмас, балки субъект сифатида қараш (ўқитувчи ҳам субъект ҳисобланади);
- ҳар бир ўқувчи-талабага ўзига хос қобилият эгаси, қўпчилигига эса истеъдод эгаси сифатида қараш;
- шахснинг барча қазилатларига (ватанпарварлик, инсонпарварлик, ҳақгўйлик ва оқиллик, саломатлик, меҳнатсеварлик, оилапарварлик, билимга чанқоқлик, интилувчанлик, ташкилотчилик ва ҳ.к.) ҳурмат билан қараш уларнинг шакллантириш ва ривожлантиришга доимо ёрдам бериш;
- ўқувчи-талабаларнинг ўз нуқатаи назарига, ўзининг мустақил фикрга эга бўлиши ва уни очиқ-ойдин айта олиш ҳукуки;
- эркин танлаш имконини бериш;
- таълим жараёнини ўқитувчи томонидан эмас, биргаликда. ҳамкорликда бошқариш;
- ўқитувчи томонидан буюриш эмас, балки ташкил этишга эришиш;
- ўқувчи-талаба ўз фикрини, муносабатини билдиришда хатога йўл қўйиши мумкинлиги ва ҳ.к.

Юқоридагиларни жорий қилишнинг асосий мазмуни ва мақсади ҳозирги замон шароитида таълим жараёни самарадорлигини оширишга тўсқин бўлаётган эскича ўқитиш тизимидан ўқитиш сифатини оширишга имкон берадиган ҳолатлардагина фойдаланиш лозим. Чунки эски таълим тизимида ўқитишни давом эттириш ўқувчи-талабаларнинг ҳар томонлама ривожланишини янада сусайтиради ва уларда боқимандалик кайфиятини рағбатлантиради.

Таълим методларини ўқитувчи дарснинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда танлайди. Масалан, янги назарий, амалий билимларни ўрганиш дарсида муаммоли ўқитиш кўргазмали методларидан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир. Олинган назарий билимлар асосида кўникма ва малакаларни шакллантириш мақсади ташкил этилган дарсларда амалий, кўргазмали ва оғзаки методларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Таълим жараёнини ташкил этишда ўқитувчи томонидан ўқитиш методларидан тўғри танлаши ва дарс босқичларида ўринли фойдалана олиш, биринчидан, таълим жараёни мақсадига эришишни таъминлайди; иккинчидан ўқувчи-талабалар билим эгаллашга эришади.

Пировард натижада, таълим жараёнининг асосий мақсади бўлган таълим самарадорлигини оширишга эришилади.

Таълим методларини танлашда асосий эътибор шу жараёнда ўрганиладиган тушунчалар тизимига берилиб, бу тушунчалар моҳиятини, уларнинг алоҳида томонлари ва белгиларини тўла очиб бериш учун бир-бирини тўлдириб берувчи бир нечта методларни бир вақтда қўлланилади. Бунда ўқувчи-талабаларнинг умумий ривожланиш даражаси, таълим моддий-ўқув базасида маълум ўқитиш методларидан фойдаланиш имкониятлари, ўқувчи-талабаларнинг умумий назарий ва амалий тайёргарлик даражаси алоҳида ўрин тутди.

Таълим методларини танлаш ва уларни дарс жараёнида қўллаш амалий тажрибада ишлатиладиган фактлар ва шарт-шароитлар билан мувофиқлаштирилади, яъни ўқитувчининг назарий-амалий тайёргарлик даражаси, бутун ўқитиш жараёнининг қандай тарбиявий мақсадга йўналганлиги ва унинг асосларини билиш даражаси ҳисобга олинади.

Методларни танлашда моддий-техника база: бино, ундаги мебеллар (стол, стул, доска), ўқув жараёни учун зарур бўлган нарсалар (компьютерлар, аудио-видео техникалар, зарур бўлган асбоб-ускуналар, моддий ашёлар, машғулоти амалга ошириш учун шарт-шароитлар ва ҳ.к.), кутубхона ва бошқалар ҳамда ўқув услубий база: ўқув-

методик адабиётлар, ўқув дастурлари, назарий билимларни синаб кўриш учун ўқув-педагогик амалиётлар ўтказиш учун базалар ва бошқаларнинг замонавий талаблар даражасида таъминланганлиги ҳам муҳим ўрин тутди. Хулоса қилиб айтганда, таълим методларини танлашдан олдин ўқитувчи дарснинг мақсадларини (таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи) тўғри аниқлаб олиш, ўрганиладиган назарий ва амалий материал мазмунини аниқлаштириб олиши, бунда асосий вазиятларга аниқлик киритиш, ўқув материалининг мантиқан тугалланган элементларини ажратиб чиқиш ва фойдаланиладиган ўқитиш шакллари ва воситаларини аниқлаб олиши талаб этилади.

Замонавий таълим методларини танлашнинг асосий омиллари [3]:

1. Мақсадни белгилаш.
2. Ўқув-ахборот мазмуни, ҳажми ва мураккаблиги.
3. Таълим методлари ўқув ахборотини эгаллашларига таъсири.
4. Ўқувчи-талабаларни билиш имкониятлари.
5. Вакт сарфи.
6. Таълим бериш шароитлари.
7. Ўқитувчи ва ўқувчи-талаба ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг хусусиятлари.
8. Ўқувчи-талабалар сони;
9. Ўқитувчининг юқори касбий тайёргарлиги ва шахсий сифатлари.

Таълим методларини ўқитувчи дарснинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда танлайди.

Масалан, янги назарий амалий билимларни ўрганиш дарсида муаммоли ўқитиш кўргазмали методларидан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир. Олинган назарий билимлар асосида кўникма ва малакаларни шакллантириш мақсадида ташкил этилган дарсларда амалий, кўргазмали ва оғзаки методлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Таълим жараёнини ташкил этишда ўқитувчи томонидан ўқитиш методларини тўғри танлаши ва дарс босқичларида ўринли фойдалана олиш, биринчидан, таълим жараёни мақсадига эришишни таъминлайди; иккинчидан, ўқувчи-талабалар билим эгаллашга эришади. Пировард натижада таълим жараёнининг асосий мақсади бўлган таълим самарадорлигини ошишига эришилади.

Таълим методларини танлашда асосий эътибор шу жараёнда ўрганиладиган тушунчалар тизимида берилиб, бу тушунчалар моҳиятини, уларнинг алоҳида томонлари ва белгиларини тўла очиб бериш учун бир-бирини тўлдириб боровчи бир нечта методлар бир вақтда қўлланади. Бунда ўқувчи-талабаларнинг умумий ривожланиш даражаси, таълим моддий-ўқув базасида маълум ўқитиш методларидан фойдаланиш имкониятлари, ўқувчи-талабаларини умумий назарий ва амалий тайёргарлик даражаси алоҳида ўрин тутди [4].

Таълим методларини танлаш ва уларни дарс жараёнида қўллаш амалий тажрибада ишлатиладиган фактлар ва шарт-шароитлар билан мувофиқлаштирилади, яъни ўқитувчининг назарий-амалий тайёргарлик даражаси, бутун ўқитиш жараёнининг қандай тарбиявий мақсадга йўналганлиги ва унинг асосларини билиш даражаси ҳисобга олинади.

Методларни танлашда моддий-техника база: бино, ундаги мебеллар (стол, стул, доска), ўқув жараёни учун зарур бўлган нарсалар (компьютерлар, аудио-видео техникалар, ўқув лабораториялар учун зарур бўлган асбоб-ускуналар, моддий ашёлар, машғулоти амалга ошириш учун шарт-шароитлар ва ҳ.к.), кутубхона ва бошқалар ҳамда ўқув услубий база: ўқув-методик адабиётлар, ўқув дастурлари, назарий билимларни синаб кўриш учун ўқув-педагогик амалиётлар ўтказиш учун базалар ва бошқаларнинг замонавий талаблар даражасида таъминланганлиги ҳам муҳим ўрин тутди.

Хулоса қилиб айтганда, таълим методларини танлашдан олдин ўқитувчи дарснинг мақсадларини (таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи) тўғри аниқлаб олиш, ўрганиладиган назарий ва амалий материал мазмунини аниқлаштириб олиши, бунда асосий вазиятларга аниқлик киритиш, ўқув материалининг мантиқан тугалланган элементларини ажратиб чиқиш ва фойдаланиладиган ўқитиш шакллари ва воситаларини аниқлаб олиши талаб этилади.

Адабиётлар:

1. Тожиёв М., Салахидинов Р., Баракаев М., Абдалова С. Таълим жараёнида замонавий ахборот технологиялари / Методологик аспект: янги педагогик технология, муаммолар, ечимлар ва баҳолаш методлари // – Тошкент, ЎзПФИТИ. 2001. – 147 б.
2. Тожиёв М., Зиёмухамедов Б., Усмонов Б.Ш., Хуррамов А.Ж. Ўқитувчи фаолиятини лойиҳалаш // Монография. – Т.: TURON-IQBOL, 2017. – 246б.
3. М.Тожиёв, М.Баракаев, Г.Изетаева, Д.Турдибоев. Узлуксиз таълим тизимида ўқув фанларининг модулли ўқитиш методикаси ва амалиёти // Монография. – Т.: Турон иқбол. 2017. – 160 б.
4. Юнусова Д.И. Математикани ўқитишнинг замонавий технологиялари. Т.: Фан ва технологиялар, 2011. - 200 б.

References:

1. Tojiyev M., Salaxidinov R., Barakayev M., Abdalova S. Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari / Metodologik aspekt: yangi pedagogik texnologiya, muammolar, echimlar va baholash metodlari //– Toshkent, O'zPFITI. 2001. – 147 b.

2. Tojiyev M., Ziyomuhamedov B., Usmonov B.Sh., Xurramov A.J. O'qituvchi faoliyatini loyihalash // Monografiya. – T.: TURON-IQBOL, 2017. – 246 b.
3. M.Tojiyev, M.Barakayev, G.Izetayeva, D.Turdiboyev.Uzluksiz ta'lim tizimida o'quv fanlarining modulli o'qitish metodikasi va amaliyoti //Monografiya. – T.: Turon iqbol. 2017. – 160 b.
4. Yunusova D.I. Matematikani o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. T.: Fan va texnologiyalar, 2011. - 200 b.

Муаллифлар:

Тожиёв Мамаражаб, Олий таълимни ривожлантириш ва илғор технологияларни татбиқ этиш маркази лаборатория мудири, педагогика фанлари доктори, профессор.

Аккулова Юлдуз Алимовна, ТКТИ Янгигер филиали ўқитувчиси.

УДК 372.851

TRIZ AS A TOOL FOR DEVELOPING THE MATHEMATICAL SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN

**ТРИЗ МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ МАТЕМАТИК ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ВОСИТАСИ СИФАТИДА**

ТРИЗ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ

Рустамова Гулмира Ёрийгит кизи

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе

E-mail: gsultonmurodova@gmail.com

Abstract. This article discusses the use of TRIZ technology in the education of preschool children. TRIZ technology will allow you to educate and train a creative child. The purpose of using this technology in kindergarten is to develop, on the one hand, such qualities of thinking as flexibility, mobility, consistency; on the other – search activity, the desire for novelty; the development of speech and creative imagination. The article emphasizes that TRIZ contributes to the formation of mathematical representations, allows children to develop thinking, mathematical abilities by solving entertaining problems. TRIZ pedagogy is already widely used in the education system of the developed countries of the world. The development of creative skills in preschool children plays an important role not only in preparing them for school, but also in all aspects of life.

Keywords: preschool education, preschool age, personality, TRIZ pedagogy, invention problem solving theory, school readiness level, creative approach, creativity, preschool children, mathematical education.

Аннотация. Ушбу мақолада мактабгача ёшдаги болаларга таълим-тарбия беришда ТРИЗ технологияси методларидан фойдаланиш хусусида фикр юритилади. ТРИЗ технологияси сизга иждор болани тарбиялаш ва ўқитиш имконини беради. Ушбу технологияни болалар боғчасида қўллашдан мақсад, бир томондан, мослашувчанлик, ҳаракатчанлик, изчиллик каби фикрлаш фазилатларини ривожлантириш; бошқа томондан - кидирув фаолияти, янгиликка интилиш; нутқ ва ижодий тасаввурларини ривожлантиришдир. Мақолада таъкидланишича, ТРИЗ математик тасаввурларни шакллантиришга катта ҳисса қўшади, ижодий муаммоларни ҳал қилиш орқали болаларнинг фикрлаш, математик қобилиятларини ривожлантиришга имкон беради. Бугунги кунда ТРИЗ педагогикаси дунёнинг ривожланган давлатлари таълим тизимида аллақачон амалиётга кенг татбиқ этилган. Мактабгача ёшдаги болаларда ихтирочилик малакаларини шакллантириш уларни нафақат мактабга балки, ҳаётга ҳар томонлама тайёрлашда ҳам муҳим ўрин тутади.

Калит сўзлар: мактабгача таълим, мактабгача ёш, шахс, ТРИЗ педагогикаси, ихтирочилик масалаларини ечиш назарияси, мактабга тайёргарлик даражаси, ижодий ёндашув, яратувчанлик, математик таълим.

Аннотация. В статье рассматривается использование технологии ТРИЗ (теория решения изобретательских задач) в обучении детей дошкольного возраста. ТРИЗ-технология позволит воспитывать и обучать креативного ребенка. Целью использования данной технологии в детском саду является развитие, с одной стороны, таких качеств мышления, как гибкость, подвижность, системность; с другой – поисковой активности, стремления к новизне; развитие речи и творческого воображения. В статье подчеркнуто, что ТРИЗ способствует формированию математических представлений, позволяет детям развивать мышление, математические способности посредством решения занимательных задач. ТРИЗ уже широко используется в системе образования развитых стран мира. Развитие творческих способностей у дошкольников играет важную роль не только в их подготовке к школе, но и во всех сферах жизни.

Ключевые слова: дошкольное образование, дошкольный возраст, личность, педагогика ТРИЗ, теория решения изобретательских задач, уровень готовности к школе, творческий подход, креативность, дети дошкольного возраста, математическое образование.

Кириш. Ўзбекистоннинг сиёсий ва иқтисодий ролини кучайтириш, унинг аҳолиси фаровонлигини оширишнинг асосий шартлари мамлакатнинг рақобатдошлиги ўсишини таъминлашдир. Юқори даражада ривожланган мамлакатнинг асосий рақобатдош устуниги унинг инсон салоҳиятини ривожлантириш имконияти билан боғлиқ бўлиб, у асосан мамлакатнинг барқарор иқтисодий ўсиш манбаи жойлашган таълим тизимининг ҳолати билан белгиланади.

Инсон салоҳиятини шакллантиришнинг бошланғич босқичи мактабгача таълимдир, чунки ривожланишнинг энг юқори даражаси, индивидуалликнинг намоён бўлиши айнан мактабгача ёшда содир бўлиши маълум. Бу ерда шахснинг пойдевори қўйилади, асосий ижтимоий муносабатлар, дунёқараш асослари, одатлар интенсив равишда шаклланади, билим қобилиятлари, ҳиссий-иродавий соҳа ривожланади, хилма-хил қарашлар шаклланади.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқотнинг объекти сифатида мактабгача катта ёшдаги болаларни элементар математик тасаввурларини шакллантиришжараёнида ТРИЗ технологиясининг ўрни белгилаб олинди. Тадқиқот мавзусини ёритишда кузатиш, материалларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш, жамоавий ва яқка тартибдаги суҳбатлар, сўровлар (оғзаки) ўтказиш усулларидан фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Мактабгача таълим тизимининг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда болаларни мактабгача таълимдан бошланғич таълимга ўтказишда бир қатор муаммолар мавжуд бўлиб, улар қуйидагиларга боғлиқ:

- боланинг мактабга тайёрлиги учун ягона мезон мавжуд эмас эди, шунинг учун болалар бошланғич мактабга ўқиш ва ҳисоблаш қобилиятлари билан келишади, аммо шу билан бирга, мактабгача ёшдаги болалар нозик восита маҳоратига эга эмас (35-40%), оғзаки нутқ (60%), ўз фаолиятини ташкил қилиш қобилияти шаклланмаган (70%) ва бу муваффақиятли таълим фаолиятини таъминлайдиган асосий қўникмалар;

- аҳолининг турли ижтимоий гуруҳлари ва қатламларидан бўлган мактабгача ёшдаги катта ёшдаги болаларнинг бошланғич имкониятлари ҳар хил;

- сўнгги 5 йил ичида мамлакатда болаларни мактабгача таълим билан камраб олиш даражаси кучаймоқда (1995 йил - 24 фоиз, бўлса 2018 йил 35 фоиз, 2019 йил 50 фоиз, 2020 йил - 60,6 фоиз).

Болаларни мактабгача таълимга жалб қилиш муаммосини ҳал қилиш катта ижтимоий аҳамиятга эга, чунки бола ҳаётининг муваффақияти унинг даражасига боғлиқ.

Ижтимоий-педагогик даражадаги тадқиқот муаммосининг долзарблиги ўзгарувчан иқтисодий ва ижтимоий шароитларда ўрганишга ва ривожланишга тайёр шахсни шакллантиришнинг ижтимоий буюртмаси билан белгиланади. Мактабга киришда болалар учун “бошланғич имкониятларни тенг” таъминлаш бу – беш ёшдан етти ёшгача бўлган болалар учун мактабга тайёргарлик кўриш (маълум қўникмаларни шакллантириш) билан эмас, балки ҳаётнинг дастлабки етти йилида боланинг умумий ривожланиши билан ҳам белгиланади. Мактабга тайёрлов гуруҳлари ташкил этилиб ўқитиш ишлари олиб борилмоқда.

Мактабгача таълимни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичи ўзгарувчан таълим моделларини яратиш асосида ётган асосий тенденцияларни белгилайдиган бир қатор хусусиятлар билан тавсифланади. Бу тенденциялардан бири жамиятни иқтисодий ривожланишини таъминлаш мақсадида таълим жараёнининг шахсни ривожлантиришга, ўз тақдирини ўзи белгилашга ва ўзини ўзи англашга (инсон кадр-қимматини тарбиялаш, ижтимоий шериклик, ўз хатти-ҳаракати учун жавобгарлик, таълим жараёнида жаҳон маданий қадриятларидан фойдаланиш) йўналтирилганлигини кучайтиради.

Мактабгача ёшдаги болаларни мактабга тайёрлаш соҳасидаги тадқиқотларга қуйидаги ишлар бағишланган: Ш.А. Амонашвили, Л.И. Бозович, Л.А. Венгер, А.Л. Венгер, Н.И. Гуткина, В.В. Давидова, Ж.Л. Коломинский, Г.Г. Кравцова, Е.Е. Кравцова, В.Т. Кудрявцева, Б.С. Мухина, Е.А. Пан-ко, В.В. Ульенкова, Д.Б. Елконин. Олимларнинг таъкидлашича, боланинг мактабга тайёрлиги даражаси асосан боланинг ижтимоий етуклиги билан боғлиқ бўлиб, у жамиятда янги жой эгаллаш, ижтимоий аҳамиятга эга ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган фаолиятни амалга ошириш истагида намоён бўлади[1]. Мактабни бошлаш пайтида бола нафақат билимларни ўзлаштиришга, балки бутун ҳаёт тарзини тубдан қайта қуришга ҳам тайёр бўлиши керак. Математик моделлаштириш технологиялари, тайёр моделлардан фойдаланиш, мустақил равишда модел яратиш масалаларига Н.У.Бикбоева ва бошқалар [2], Г.Е.Джанпейсова [3], М.Жумаев [1]лар тўхталиб ўтдилар. А.Н.Мирзакаримова ўз мақоласида ТРИЗ технологиясининг самарадорлигини таъкидлайди, шу билан бирга, ТРИЗ қисқартмасини ўзбек тилига ижодкорлик қобилиятини аниқлаш назарияси сифатида таржима қилади [4].

Мактабгача ёшдаги болаларнинг математик қобилиятларини ривожлантиришда ТРИЗ технологиясидан фойдаланишнинг мақсади, бир томондан, мослашувчанлик, ҳаракатчанлик, изчилик, диалектика каби фикрлаш

фазилатларини, иккинчи томондан, қидирув фаоллигини, истакларини ва ижодий тасаввурларини ривожлантиришдир.

Мактабгача ёшдаги боланинг ақлий тарбиясида ва интеллектини ривожлантиришда элементар математик тушунчаларни шакллантириш катта рол ўйнайди. Замонавий ҳаётда болаларга математикани ўргатиш муаммоси катта аҳамиятга эга. Бу, биринчи навбатда, илмий-техникавий ва ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши ва уларнинг турли билим соҳаларига кириб бориши билан изоҳланади.

Мактабгача ёшдаги давр ўзига хосдир, чунки боланинг шаклланиши билан бевосита боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳар бир боланинг ижодий салоҳиятини очиб бериш учун ушбу даврни ўтказиб юбормаслик керак. Болаларнинг онги “чуқур ҳаёт тарзи” ва нарсалар қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги анъанавий тушунчалар билан чекланмайди. Бу уларга ихтиро қилишга, ўз-ўзидан ва олдиндан айтиб бўлмайдиган бўлишга, биз катталар узоқ вақт давомида эътибор бермаган нарсаларни пайқашга имкон беради.

Эҳтимол, мактабгача ёшдаги болаларнинг математик қобилиятларини ривожлантириш учун янада самарали технологиялар, усуллар ва турли шакллари жорий этиш орқали, ушбу муаммони ҳал қилишга ҳисса қўшадиган истиқболли технологиялардан бири ТРИЗ технологиясидир.

Мактабгача ёшдаги бола ўзининг ёш хусусиятларига кўра изловчидир. Унинг эътибори доимо уни қизиқтирган нарсага қаратилган бўлади.

Боланинг интеллектуал ва ижодий қобилиятларини самарали ривожлантириш математик ривожланишнинг замонавий методологиясининг ўзига хос хусусияти ҳисобланади. Бу мактабгача ёшдаги болани ҳисоблаш, ўлчаш ва арифметик муаммоларни ҳал қилишга ўргатиш учун мос келмайди. Шунингдек, ностандарт фикрлаш, атрофимиздаги дунёдаги хусусиятларни, муносабатларни, боғлиқликларни кашф қилиш, уларни объектлар, белгилар ва сўзлар билан “лойихалаш” қобилиятини ривожлантиришдир.

Мактабгача ёшдаги болаларда математик ривожланиш боланинг “дунё тасвири” ни шакллантиришнинг энг муҳим таркибий қисмидир. Мактабгача ёшдаги болаларнинг математик ривожланиши деганда, математик ривожланиш ва улар билан боғлиқ мантикий операциялар натижасида юзага келадиган боланинг когнитив фаолиятидаги сифат ўзгаришлари тушунилади.

Мактабгача ёшдаги болаларда математикага қизиқишни ривожлантириш педагогларнинг муҳим вазифаларидан биридир.

ТРИЗ математик тушунчаларни шакллантиришга ҳисса қўшади, болаларнинг фикрлаш ва математик қобилиятларини ўйин шаклида ривожлантиришга имкон беради. Ўйин кўплаб қизиқарли вариантларни янада ўзгартириш, ривожлантириш ва яратиш учун бошланғич нуктадир.

Мактабгача ёшдаги болаларга математикани ўргатиш қизиқарли материаллардан фойдаланмасдан тасаввур қилиб бўлмайди. Ушбу материалнинг роли болаларнинг ёш имкониятларини ва ҳар томонлама ривожланиш ва таълим вазифаларини ҳисобга олган ҳолда белгиланади. Асосий вазифа - ақлий фаолиятни фаоллаштириш, болаларни математик материалга қизиқтириш, болаларни ўзига жалб қилиш, шу билан бирга онгни ривожлантириш, математик тасаввурларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш, олинган билим ва кўникмаларни мустаҳкамлаш, уларни бошқа фаолиятда, янги муҳитда қўллашга ўргатиш.

Ақл-идрок учун ҳар қандай математик вазифа, қайси ёшга мўлжалланган бўлишидан қатъий назар, маълум бир ақлий юкни кўтаради, бу кўпинча қизиқарли сюжет билан яширинган, ақлий вазифа ўйин орқали амалга оширилади.

Болалар вазифаларни, ҳазилларни, бошқотирмаларни идрок этишда жуда фаол. Улар қатъият билан натижага олиб келадиган ҳаракат йўналишини излайдилар. Болани ўзига жалб қиладиган якуний мақсад қизиқтиради. Машғулотларда турли жумбоқлардан фойдаланиш: Куизенер таёқчалари, Танграм, Никитин квадратлари ва бошқалар билан жумбоқлар яратиш энг мақбулдир. Уларни ҳал қилиш жараёнида бир рақам бошқасига айланади. Бундай ўйинларни ташкил қилишда бола кўникма ва қобилиятларни ривожлантиради. У маълумот олишни, маълумот манбаларида ҳаракат қилишни, объектлар хусусиятларининг номларини (ранг, шакл, материал) ўзлаштиришни, турли хил саволлар бериш қобилиятини, олинган маълумотлардан хулоса чиқаришни ўрганади.

Болалар ностандарт ижодий вазифаларни ҳал қилишдан алоҳида завқланишади. Математик маданият боланинг шахсий ривожланиш салоҳиятини шакллантиради, унга ҳаётда зарур бўлган фазилатларни ривожлантиради: фикрлаш, эътибор, хотира, нутқ.

Шундай қилиб, ТРИЗ технологияси асосида яратилган ўйинлар нафақат мактабгача ёшдаги болаларнинг фикрлаш ва тасаввурларини ривожлантиришга, уларда фикрлаш тажрибаларини ўтказиш ва турли хил муаммолар билан ишлаш кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради, балки ҳамма нарсани ривожлантиришнинг самарали воситасидир.

ТРИЗ (теория решения изобретательских задач - ихтирочи муаммоларни ҳал қилиш назарияси) - бу мактабгача ёшдаги болаларнинг ижодий фаолиятини ривожлантиришнинг энг ноёб усулларида биридир.

Психологик-педагогик тадқиқотлар натижалари мактабгача ёшдаги мактабга тайёрлов гуруҳи болаларни ўқитиш ғояларини ишлаб чиқишга маълум ҳисса қўшди, аммо кўплаб долзарб масалалар ушбу ишлар доирасидан ташқарида қолди, бу ТРИЗ масалларини ҳал қилиш долзарблигини асослайди:

- болани мактабга тайёрлаш жараёнини ўрганишда индивидуал ва дифференциал ёндашувларни амалга ошириш борасида болаларни ихтирочилик қобилиятларини шакллантириш; мактабгача таълим ташкилотининг ривожланаётган таълим маконини ташкил этишда мактабгача ёшдаги болаларни шахсга йўналтирилган, ривожлантирувчи ТРИЗ - таълим назариясини қўллаш;

- мактабгача таълим ва бошланғич мактаб таълими мақсадларини аниқ белгилаш;
-мактабгача таълим ташкилотининг ривожланаётган таълим маконини моделлаштириш;
- боланинг мактабга тайёрлигини таъминлайдиган ташкилий ва педагогик шароитларни яратиш;
- боланинг мактабга тайёрлиги ва мактабгача ёшдаги болалар учун “тенг бошланғич имкониятлар” мазмунини тушуниш учун ягона мезон тизимини яратиш зарурлиги, бола мактабга кирганда компетентликка асосланган ёндашув нуқтаи назаридан.

Мактабгача ёшга мослаштирилган ТРИЗ технологияси болани “Ҳамма нарсада ижодкорлик!” Шиори остида ўқитиш имкониятини яратади.

ТРИЗ технологиясининг ноанъанавий усулларида фойдаланиш уни болалар фаолиятининг ҳар хил турларида, кундалик ҳаётда, келажак ҳаётида ҳам қўлланилишига ёрдам беради.

Бугунги кунда юртимизда ТРИЗ технологияси мактабгача таълим ташкилотлари иши тизимига татбиқ этилмаган, чунки ТРИЗ дастурининг мазмуни, шунингдек ўқитишнинг шакллари ва усуллари етарли даражада ишлаб чиқилмаган. Шундай қилиб, объектив ижтимоий шароитлар мактабгача ёшдаги болаларнинг ижодий фикрлаш, тасаввур ва нутқини шакллантиришнинг самарали усуллари ва шартларини излаш заруриятини туғдиради.

Педагогик тажрибани тақдим этиш шакли бу педагогик технология – таълим жараёнида тизимли равишда қўлланиладиган таълим ва тарбия воситаларининг тўплами, махсус шакллари ва усуллариدير.

Мактабгача ёшдаги болаларда ТРИЗ асосида ўқитиш тажрибасининг амалий аҳамияти:

1. Мактабгача ёшдаги болалар фаолиятининг ривожланиш эффекти ва ижодий хусусиятини таъминлайдиган таниқли ТРИЗ технологияларининг методлари ва усуллариининг комбинацияси.

2. Ишлаб чиқилган техника ва усуллари болалардаги ижодий фикрлаш, тасаввур, нутқни ривожлантириш самарадорлигини ошириш, шунингдек, педагогларнинг оила билан ўзаро таъсирини ошириш учун таълим ташкилотларида, оилада мослаштириш мумкин.

Мактабгача ёшда боланинг билиш жараёни ҳиссий ва амалий тарзда амалга оширилади. Ҳар бир мактабгача ёшдаги бола кашфиётчидир, атрофидаги дунёни қувонч ва ажабланиб кашф этади. Бола кучли фаолиятга интилади ва бу истакни сўнишига йўл қўймаслик, унинг кейинги ривожланишига ҳисса қўшиш муҳимдир. Болаларнинг фаолияти қанчалик тўла ва хилма-хил бўлса, у бола учун қанчалик аҳамиятли ва унинг табиатига мос келадиган бўлса, унинг ривожланиши қанчалик муваффақиятли бўлса, потенциал имкониятлар ва дастлабки ижодий намоёнишлар амалга оширилади. Шунинг учун мен катта мактабгача ёшдаги болаларни математик тасаввурларини шакллантиришда ТРИЗ методлари ва усулларида фойдаланишни муҳим хусусият деб биламан.

Шуни ҳисобга олган ҳолда, машғулотлар қуйидаги қоидаларга мувофиқ тузилиши мумкин:

1. Минимал ахборот алоқаси, максимал мулоҳаза юритиш.
2. Муаммоли вазиятларни муҳокама қилишни ташкил қилишнинг мақбул шакли - бу ақлий ҳужум.
3. Тизимли ёндашув (дунёдаги ҳамма нарса бир-бирига боғлиқ ва ҳар қандай ҳодисани ривожланишда кўриб чиқиш керак).

4. Болага мавжуд бўлган барча ақлий операциялар ва идрок этиш воситаларини билиш жараёнига қиритиш (анализаторлар, мустақил равишда тузилган сабабий хулосалар бошқалар).

5. Ижодий тасаввурни фаоллаштириш жуда муҳимдир.

Мактабга тайёрлов гуруҳларида элементар математик тасаввурларни шакллантириш машғулотларида ТРИЗ технологияси асосида қуйидаги топшириқларни тақлиф қилиш мумкин [5].

1-топшириқ. Болалар доира бўлиб туришади ва навбат билан тарбиячининг саволларига жавоб беришади. Тарбиячи кимга тўп ташласа, шу бола жавоб беради. Саволлар: Ҳозир йилнинг қайси фасли? Ҳозир қайси ой? Йилда неча ой бор? Бугун ҳафтанинг қайси куни? Ҳафтада неча кун бор? Иш кунлари рўйхати. Дам олиш кунларини санаб ўтинг. Чоршанбадан олдин қайси кун келади? Ҳафтанинг тўртинчи куни нима деб аталади? Ва бошқалар. Болалар ойлар ва ҳафталар кунларини ўрганадилар. Уларда зукколик ва синчковлик, саволга тезкор жавоб бериш малакаси ривожланади.

2-топшириқ. Болаларнинг олдида столга санок таёқчалари қўйилади. Учта таёқчани ҳисобланг ва учбурчак ҳосил қилинг; яна иккита таёқча олинг ва яна битта учбурчак ясанг, нечта учбурчак ҳосил бўлди? Жавоб: 2. Қанча кўпбурчак ҳосил бўлган? Жавоб: 3. Яна иккита таёқчани санаб, яна битта учбурчак ясанг. Энди у нечта учбурчакка айланди? Жавоб: 3. Кўпбурчаклар? Жавоб: 6. Уларни қаердан топиш ва кўрсатиш мумкин. Болалар кўрсатишади.

3-топшириқ. Болалар “>”, “<”, “=” белгилар билан танишадилар ва билимларини мустаҳкамлайдилар. Столда қоғоздан тайёрланган салфеткалар қўйилган. Рақамлар ёзилган. Болалар навбатма-навбат маркер билан чиқиб, рақамларни солиштиринг ва керакли белгини қўйинг.

Топшириқ. Вазифа болаларнинг топқирлиги ва хушёрлигини текшириш учун саволларга тезда жавоб беришди. 1. Икки сичконнинг нечта қулоғи бор? (тўрт) 2. Иккита айикнинг нечта оёғи бор? (саккиз) 3. Январ ойининг охирида олма дарахтлари гуллади. Аввал 3 та олма дарахти гуллади, кейин яна бир олма дарахти гуллади. Ҳаммаси бўлиб нечта олма дарахти гуллади? (биттаси ҳам гулламади, чунки январда олма дарахти гулламайди) 4. Итнинг иккита чап оёғи, иккита ўнг оёғи, иккита олд оёғи, иккита орқа оёғи бор. Итнинг нечта оёғи бор? (тўрт) 5. Икки типратиканнинг нечта қулоғи бор? (тўрт) 6. Тўртта мушукнинг нечта думи бор? (тўрт) 7. Учта филнинг нечта бурни бор? (уч) 8. Бўш идишда нечта ёнғоқ бор? (йўқ).

Ушбу топшириқларни бажариш жараёнида болаларда тезкорлик, топқирлик ва мантикий фикрлаш қўникмаларини шакллантиради.

Хулоса

Мактабгача ёшдаги болаларга элементар математикани ўқитишда ТРИЗ, АРИЗ ва ДАРИЗ технологияларидан фойдаланиш катта фойда келтиради. Болалар саволга кенгайтирилган жавоб берадилар, геометрик фигуралар ва уларнинг белгиларини ўрганадилар, қўп, кам ва тенг белгиларни ажрата оладилар ва қўллайдилар, мантикий топшириқларни бажара оладилар. Ҳар бир бола бевосита таълим фаолияти билан шуғулланади, ўз ташаббусини кўрсатади, мустақил равишда мисоллар ечади ва тенгдошлари билан мулоқот қила олади.

Мактабгача ёшдаги болаларга таълим беришда ТРИЗ технологияси методларидан фойдаланган ҳолда машғулотлар ўтилса, тарбияланувчиларни нафақат мактабга балки ҳаётга ҳам сифатли тайёрлашда муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда биз фарзандларимизни тайёрини ўзлаштирадиган қилиб емас, ўзгарувчан дунёга мослаша оладиган ҳамда ижодкорлик ва яратувчанлик руҳида тарбиялашимиз зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Джумаев М.И. Болаларда математик тушунчаларни ривожлантириш назарияси ва методикаси. – Т., Илм зиё. 2005. – 7 б.
2. Бикбоева У.Н. ва бошқ. Мактабгача ёшдаги болаларда математик тасаввурни шакллантириш. – Т., Ўқитувчи. 1995. – 184 б.
3. Г.Е.Джанпеисова.Мактабгача ёшдаги болаларнинг математик таълимида моделлаштириш усулларида фойдаланиш. Замонавий таълим. 2017. №5.89-94 б.
4. А.Н.Мирзакаримова. Мактабгача ёшдаги болаларда ижодий хусусиятларни ривожлантириш. Замонавий таълим. 2019. № 75-80 б.
5. Гин С.И. Занятия ТРИЗ в детском саду: пособие для педагогов дошкольного образования.— Минск, Учреждения: 3-е изд. 2007. – 17 с.
6. А.В.Корзун. Весёлая дидактика. Использование элементов ТРИЗ и РТВ в работе с дошкольниками. – Минск, 2011. – 254 с.
7. Мактабгача таълим муассасаларининг “Илк қадам” давлат ўқув дастури. –Т., –2018.

References:

1. Djumayev M.I. Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. – T., Ilm ziyo. 2005. – 7 b.
2. Bikboyeva U.N. va boshq. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurni shakllantirish. – T., O'qituvchi. 1995. – 184 b.
3. Djanpeisova G.E. Maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik ta'limida modellashtirish usullaridan foydalanish. Zamonaviy ta'lim. 2017. №5.89-94 b.
4. Mirzakarimova A.N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy xususiyatlarni rivojlantirish. Zamonaviy ta'lim. 2019. № 75-80 b.
5. Gin S.I. Zanyatiya TRIZ v detskom sadu: posobiye dlya pedagogov doshkolnogo obrazovaniya. – Minsk, Uchrejdeniya: 3-e izd. 2007. – 17 s.
6. A.V.Korzun. Vesyolaya didaktika. Ispolzovaniye elementov TRIZ i RTV v rabote s doshkolnikami. – Minsk, 2011. – 254 s.
7. Maktabgacha ta'lim muassasalarining “Ilk qadam” davlat o'quv dasturi. –T., –2018.

Муаллиф:

Рустамова Гулмира Ёрйигит қизи - Гулистон давлат университети таянч доторанти.

UDC 372.851: 372.800.2

METHODOLOGY OF CREATION AND USE OF E-LEARNING RESOURCES

ELEKTRON TA'LIM RESURLARINI YARATISH VA FOYDALANISH METODIKASI

МЕТОДОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБУЧАЮЩИХ РЕСУРСОВ

Taniberdiev Akbarjon Abduganievich

Gulistan state university, Uzbekistan, 120100. Gulistan city, 4 th mikroregion.

E-mail: akbargdu@mail.ru

Abstract. The article describes the creation of modern e-learning resources for educational process, their purpose, content, structure and stages of creation. The article also gives recommendations on how to create e-learning resources, and how to use properly Web technologies, which are used in the process of creation of e-learning resources. Requirements for the creation of e-learning resources and their content are given. There are ideas about the importance of e-learning resources in the learning process, the conditions created for education organizers and learners. The types of web technologies, their organizers and recommendations for their use are described. The current development of web technologies and their role and importance in the modern educational process are highlighted.

Key words: education system, educational literature, information and communication technologies, e-learning, educational resources, e-learning resources, automation.

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayoni uchun zamonaviy elektron ta'lim resurslarini yaratish, ularning maqsadi, mazmuni, tuzilishi va yaratilish bosqichlari yoritilgan. Maqolada, shuningdek, elektron ta'lim resurslarini yaratish, elektron ta'lim resurslarini yaratish jarayonida qo'llaniladigan Veb texnologiyalaridan to'g'ri foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Elektron ta'lim resurslarini yaratishga qo'yiladigan talablar va ularning mazmuni keltirib o'tilgan. Elektron ta'lim resurslarining o'quv jarayonida qanday ahamiyatga ega ekanligi, ta'limni tashkil etuvchilar va ta'lim oluvchilar uchun yaratilgan sharoitlar to'g'risida fikrlar keltirilgan. Veb texnologiyalarning turlari, tashkil etuvchilari va ulardan foydalanish uchun tavsiyalar bayon qilingan. Veb texnologiyalarning bugungi kundagi taraqqiyoti va zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, o'quv adabiyotlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta'lim, ta'lim resurslari, elektron ta'lim resurslari, avtomatlashtirish.

Аннотация. В статье описано создание современных электронных образовательных ресурсов для образовательного процесса, их назначение, содержание, структура и этапы создания. Также в статье даны рекомендации по правильному использованию веб-технологий, применяемых при создании электронных образовательных ресурсов, процесс создания электронных образовательных ресурсов. Приведены требования к созданию электронных образовательных ресурсов и их наполнение. Высказываются представления о важности электронных образовательных ресурсов в учебном процессе, условиях, создаваемых для организаторов образования и обучающихся. Описаны виды веб-технологий, их организаторы и рекомендации по их использованию. Освещены современное развитие веб-технологий, их роль и значение в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: система образования, учебники, информационно-коммуникационные технологии, электронное обучение, образовательные ресурсы, электронные образовательные ресурсы, автоматизация.

INTRODUCTION. Rapid development in the sphere of information and communication technologies indicates the need to create electronic information educational resources based on modern computer technologies and the use of them in the organization of educational, methodological, research and training processes in the educational system.

Reforms in continuing education in our Republic pay special attention to improving the quality of the educational process, focusing on the preparation of highly qualified competitive specialists and continuous improvement, taking into account the trends of modern progress.

OBJECT OF THE RESEARCH AND METHODS. The introduction of modern information technologies in the educational system requires the creation of educational and methodological base (textbooks, teaching manuals, methodological manuals, electronic teaching aids) in educational institutions in accordance with modern requirements and constant updating of content, taking into account achievements in science, technology and economics. In this regard, the creation of e-learning resources and their effective use in the educational process is of particular importance. Methods of observation, comparison, experimentation and generalization were used in the process of this research.

RESULTS AND ANALYSIS. The use of electronic textbooks in the educational process, along with printed textbooks, is one of the important requirements of the modern education system. When using e-learning resources, the learning process is enriched with highly visual materials [1]. Creation of e-learning resources for educational institutions,

joint use of created educational resources, rapid updating of educational resources and their use in education, training, promotion of national independence among students and various segments of the population, the implementation of ongoing reforms at the national level is one of the current problems.

Through the creation of e-learning resources, there will be an opportunity to share the volumes of information among the resource centers of various educational institutions, to improve the quality of education among pupils and students as well as the quality of spiritual and educational work among young people.

The main purpose of the creation of e-learning resources is to create a single information and educational environment in continuing education, taking into account the capabilities and requirements of the system of continuing education, to develop a system of effective use of educational, methodological, information resource centers, to implement targeted activities among students, to develop a mechanism for the implementation of professional qualifications of teachers on the basis of distance learning methods.

In network technologies, e-learning resources created for the educational and training systems are required to consist of at least three parts. They are the part for giving knowledge, part of training and part of control [1].

Hypertext is used to introduce the textual materials of e-learning resources. Among the textual materials, the basic concepts and phrases are described on separate pages. Relevant visual aids, presentation materials, and test options for control are recommended.

In e-learning resources, as in the creation of other information educational resources, special attention is paid to the didactic rules, that is – the substantiating and broad coverage of the content of the recommended educational material, as well as organizational forms and methods of teaching. Didactic requirements in the learning process can include indicators such as the structure of educational materials, demonstration, comprehensibility, sequence and coherence of knowledge. Each created information resource material must be created in accordance with the above requirements [2].

The issue of creating e-learning resources is exemplified by the subject "Informatics and Information Technology" taught in secondary schools. This process is carried out in the following stages:

The first stage. In the first stage, the materials for teaching the subject of Informatics and Information Technology are studied and the necessary information on the topics is collected. The created e-learning resources are intended for the effective organization of training in the subject of informatics and information technology, independent learning, control over the acquired knowledge. Teachers of computer science and information technology will be able to use it as a methodological guide in each theoretical and practical lesson. The content of e-learning resources will ensure that educational institutions meet the requirements of the STS, the content and purpose of curricula.

The second stage. At this stage, the main objectives for the recommendation and use of e-learning resources are identified. The main objectives are:

- the delivery of educational materials on the subject of informatics and information technology in full electronic versions, with the help of visual and animation tools;
- recommending individual educational materials to students and assessing their knowledge;
- to organize the study of theoretical materials, basic phrases and concepts for each topic using explanatory dictionaries;
- to recommend guidelines for teachers on each theme of the subject of Informatics and Information Technology;
- development of recommendations for the organization of each lesson in an interactive way;
- organization of individual assignments for students and determination of their level of mastery;
- to recommend practical and laboratory assignments in accordance with the results of mastering.

The third stage. At this stage, the content of the proposed database is planned by compiling the content to determine the content of e-learning resources.

The fourth stage. At this stage, the content of the software used in the creation of e-learning resources is revealed. The following software tools are used to create e-learning resources:

- Text materials are transferred to HTML (Hyper Text Markup Language) and hyperlinks are established through hypertext;
- Establish a test-based control work at the end of each key question in the presentation of lecture materials (using HTML capabilities);
- Create unique visual materials and animated objects on each topic (using PowerPoint, Macromedia Flash, Dreamweaver).

The structure of e-learning resources in the field of computer science and information technology is illustrated in Figure 1 [3].

E-learning resources play a special role in the effective organization of independent learning in the learning process. The main purpose of the use of teaching materials and electronic textbooks created on the basis of computer software in e-learning resources is to form a modern information-educational method, increase the efficiency, quality and productivity of the educational process through the use of modern information-pedagogical, information and computer technologies. The sources are the widespread use of e-textbooks, the organization of their libraries in a sense, the introduction of distance learning methods in education and access to the global e-learning system.

Educational-methodical materials created for independent learning in e-learning resources should be used with the help of automated software. Automated teaching materials provide students with information on relevant topics and monitor their knowledge. Different levels of assignments are recommended to learners depending on the outcome of the knowledge control. With the help of automated teaching aids, learners can increase and improve their knowledge without the help of a teacher [3].

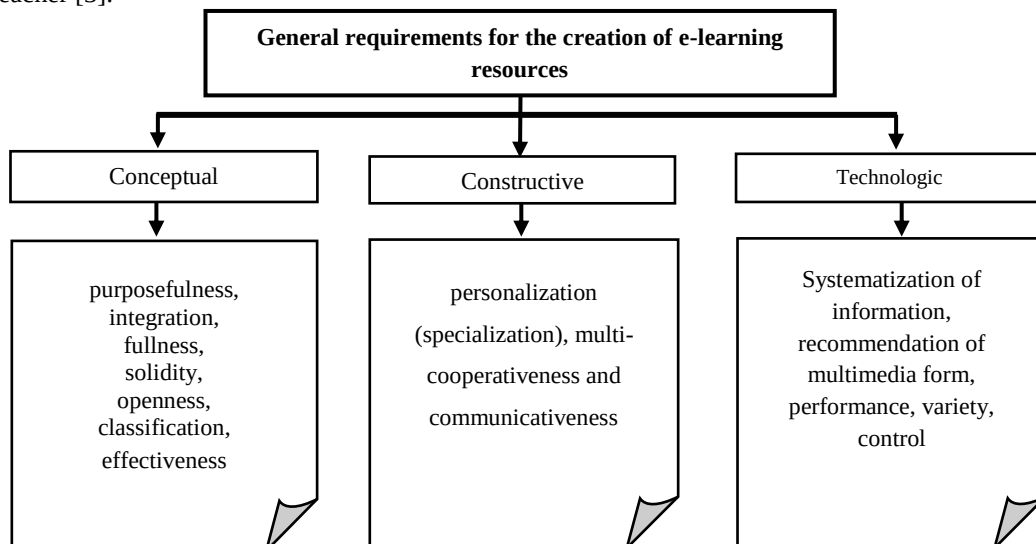

Figure 1. General requirements for the creation of e-learning resources

One of the important directions in the application of information technology in the educational process is the creation of electronic textbooks, manuals and courses. In particular, the basis of e-learning resources is undoubtedly computer, information and pedagogical technologies. When we talk about informatics and information technology in education, we first need to consider didactic systems in the form of online learning, distance learning, interactive pedagogy and various forms of learning.

The use of e-learning resources in the classroom gives great results in the deep study of any subject. In the process of creating electronic resources, it is necessary to follow the general principles that are an integral part of the studied technology of resource construction. Such principles should be part of the methodological system for training teachers to create and use e-learning resources.

It should be noted that the use of information and communication technologies in the teaching process requires the creation of an electronic database of knowledge, skills and abilities and the development of automated systems that control the knowledge acquired on the basis of this database. Teaching through e-learning resources should be tailored primarily to the level of computer readiness and intellectual capacity of learners [4].

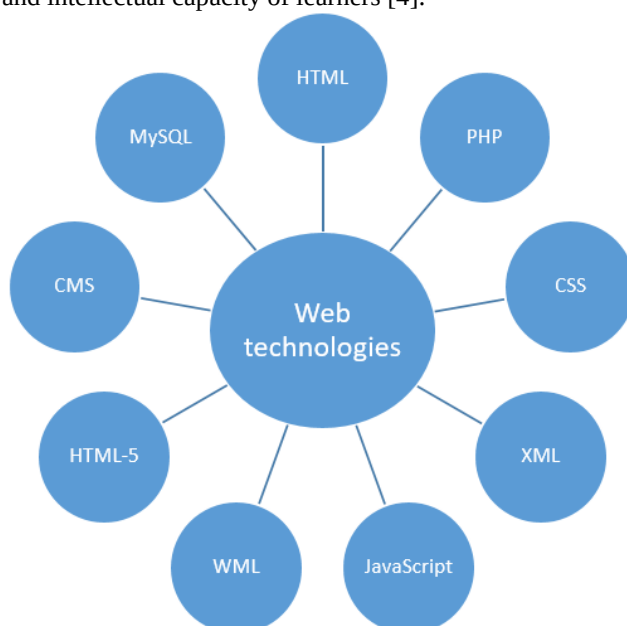

Figure 2. Components and essential parts of Web technologies that create e-learning resources

In order to improve teaching through e-learning resources, it is necessary to pay attention to the following principles [5]:

- creation of additional electronic resources, data and libraries, development of special software for searching for information on the network;
- improving the teaching methods of teachers, the use of the Internet, cooperation with specialists in the field of information technology and psychology;
- regular replenishment of e-learning resources with information on the latest achievements of science and technology;
- the use of advanced pedagogical technologies and active methods in teaching through e-learning resources;
- criteria for assessing knowledge in teaching methods through e-learning resources is an important problem. Since this methodology is mainly focused on independent learning, the active and responsible participation of teachers in the organization of assessment is required. Because the assessment process should take into account not only the results of tests, but also the activity of students and their ability to work independently.
- the curriculum of the special subject should be adapted to the methodology of teaching through e-learning resources.

E-learning materials created for independent study operate using automated software within e-learning resources. Automated teaching materials recommend information to learners on relevant topics and monitor knowledge. Different levels of assignments are recommended to learners depending on the outcome of the knowledge control. With the help of automated teaching aids, students can increase and improve their knowledge without the help of a teacher.

The advantages of using e-learning resources in the learning process are:

- deeper and more complete mastery of the materials provided in the educational process;
- introduction of new forms of education;
- the ability to save time as a result of reduced learning time in the classroom;
- The acquired knowledge can be stored in a person's memory for a long time and can be applied in practice.
- short time for students to develop certain skills;
- increase in the number of assignments in the classroom;
- the student becomes a subject of education as a result of the need for active computer control;
- The ability for students to model and directly demonstrate processes that are difficult to observe, observe, and so on.

CONCLUSION

E-learning resources provide students with the main volume of learning material in distance learning, interactive communication between student and teacher in the learning process, independent work on the acquisition of learning materials, as well as opportunities to assess their knowledge and skills.

REFERENCES:

1. Abduqodirov A. A., Pardaev A. H. Масофаליўқитиш назарияси ва амалиёти [Theory and practice of distance learning]. Monograph. – Tashkent: Fan, 2009. – 146 p. (in Uzbek)
2. Alekseev V. E., Usmanov V. V., Frolov V. M. Рекомендации по разработке учебных пособий для дистанционного обучения [Rekomendatsii po razrabotke uchebnykh posobiy dlya distantsionnogo obucheniya]. – Penza: PGTI, 1998. – 256 s. (in Russian)
3. Toshtemirov D. E. Таълим портали: яратиш таъмоилилари, мазмун ва фойдаланиш методикаси [Educational portal: principles of creation, content and methods of use]. Monograph. – Gulistan: Gulistan University Press, 2015. -156 b. (in Uzbek).
4. Toshtemirov Doniyor Eshbaevich, Niyozov Muhammad Bakhronovich, Yuldashev Ulmasbek Abdubanopovich, Irsaliev Furkatjon Sherali's son. Resource support of distance course information educational environment // Journal of Critical Reviews. ISSN- 2394-5125. Vol 7, Issue 5, 2020, pp. 399-400.
5. Doniyor Toshtemirov, Bakhodir Muminov, Jasur Saidov. Fundamentals Of Compilation Of Electronic Tasks For Students To Test And Strengthen Their Knowledge Of Database // INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC & TECHNOLOGY RESEARCH. ISSN 2277-8616. VOLUME 9, ISSUE 04, APRIL 2020, pp. 3226-3228.

Author:

Taniberdiev Akbarjon Abduganiyevich - Gulistan State University, Senior Lecturer, Department of Applied Mathematics and Information Technology.

Filologiya

УДК 811.512.133.

PHONETIC ECONOMY IN POETIC TEXT

ПОЭТИК МАТНДА ФОНЕТИК ТЕЖАМЛИЛИК

ФОНЕТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

Ёдгоров Ҳамид Эргашевич, Мухудуллаев Фаррух Фарход ўғли

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе.

E-mail: mfarruxm@gmail.com

Abstract. The following article discusses problems of appearance of phonetic economy in the poetic text on the basement of phonetic abbreviation, normative or non-normative manifestations of fusion phenomenon of some interrogative pronouns and auxiliary words. Also the article enlightens ideas of preventing specific inconveniences in size of poem verses related with economizing phonation energy in pronunciation, pursuit to convenience in pronunciation, as well as keeping syllabic equity and provision of expressivity.

Keywords: text, artistic text, poetry, phonetic economy, elision, syncope, inversion, types of fusion, syllabic equity, expressivity, convenience of pronunciation.

Аннотация. Мазкур мақолада поэтик матнда фонетик тежамлилик айрим сўроқ олмошлари ҳамда ёрдамчи сўзларнинг фонетик қисқаруви, фузия ҳодисасининг меъёрий ёки номеъёрий кўринишлари асосида юзага келиши ҳақида фикр юритилган. Шу билан бирга, фоноцион энергияни тежаш орқали вазнда юзага келган талаффуз билан боғлиқ айрим ноқулайликларнинг олди олиниши, талаффузда қулайликка интилиш, шунингдек, силлабик тенгликни сақлаш ва экспрессивликни таъминлаш ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: матн, бадиий матн, поэтика, фонетик тежамлилик, элизия, синкопа, инверсия, фузиянинг кўринишлари, силлабик тенглик, экспрессивлик, вазн, талаффуз қулайлиги.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы возникновения фонетической экономии в поэтическом тексте на основе фонетического сокращения, нормативных или ненормативных проявлений явления фузии некоторых вопросительных местоимений и вспомогательных слов. Также в статье речь идет о предотвращении определенных неудобств в размере стихосложения, связанных с экономией фоноционной энергии в произношении, стремлением к удобству в произношении, а также сохранения силлабического равенства и обеспечения экспрессивности.

Ключевые слова: текст, художественный текст, поэтика, фонетическая экономия, элизия, синкопа, инверсия, разновидности фузии, силлабическое равенство, экспрессивность, удобство произношения.

Кириш. XX асрнинг 30-йилларидаёқ Л.В.Шчерба “адабий асар ғояси ва у билан боғлиқ эмоционал мазмунни ифодаладиган тил воситаларини кўрсатиш” матн лингвистик талқинининг асосий вазифаси эканлигини таъкидлаган эди, лисоний тежамлилик ва ортиқчалик ана шундай воситалар бўлиб, бу қонуниятлар асосида фоноцион ва эстетик куч мавжуд бўлади[1].

Дунё тилшунослигида тежамлилик тамойилининг фонетик-фонологик сатҳда мавжудлиги XIX асрда қайд этилган бўлса-да, XX асрнинг 50- йилларида француз тилшуноси А.Мартине мазкур тамойилнинг амал қилиш қонуниятларини асослаб берган(2). Ўзбек тилшунослигида М.Миртожиев(3), М.Саитбоева(4) , И.Шукуров(5), Н.Маҳкамов(6), М.Мислиддинова(7) , М.Туробова(8) лар тежамлиликнинг юзага келиш сабаблари борасида фикр юритадилар.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқот учун Ўзбекистон халқ шоираси, мохир сўз санъаткори Ҳалима Худойбердиеванинг “Танланган асарлар” (2020) и объект сифатида танланди. Мавзунинг ёритишда ҳозирги кунда ўзбек филологияси, хусусан, ўзбек тилшунослиги қўлга киритган ютуқлардан ҳамда рус тилшунослигида баён қилинган назарий фикрлардан ижодий фойдаланилди. Тадқиқ жараёнида тавсифлаш, стилистик, контекстуал ва компонент таҳлил методларидан фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Инсонларнинг ўзаро мулоқоти натижасида ахборот узатишнинг икки тури- имплицит ва эксплицит ифода юзага келади. Улардан биринчиси фикрни яширин, ёпиқ ифодалаши билан тежамлиликка асосланса, иккинчиси аниқ, очиқ ифодалаши билан ортиқчаликка асосланади ва улар бир-бирига зид қўйилади. Тилшунослар томонидан “онгли иқтисод қилиш”, “лингвистик иқтисод”, “экономия принципи” “тил экономияси” каби терминларнинг қўлланиши тежамлилик тамойилининг моҳиятини белгилайди, чунки бирор тил бирлигининг белгисиз келиши ёки фонетик қисқаруви билан тежамлилик юзага келади.

Тежамлилиқ тамойили лисоний тараққиётда муҳим ўрин тутиб, тилда оптималликка интилиш талаби билан юзага келади. Ихчамликка, қулайликка интилиш тил бирликларини тежашга, бу эса ўз ўрнида фоноцион энергиянинг тежалишига, нутқ аъзоларининг ҳаракатини енгиллатишга олиб келади. Поэтик матнда бундан кўзланган мақсад вазн талаби ҳамда поэтикликни, хосликни таъминлаш сабабидандир.

Коннотатив маъно бошқа тил бирликлариға нисбатан фонетик воситаларда кучли ифодаланади, чунки товушлар нутқда қўлланилиши жиҳатидан ўзига хосликларга эга, шунинг учун поэтик матнда товушларнинг эвфоник хусусиятлари етакчи саналади. Бу хусусият ўзак морфемадан айрим товушларни ёки бўғинларни тушириш, яъни қисқартириш билан юзага келувчи фонетик тежамлилиқда яққол кўринади. Поэтик матнда сўзнинг фонетик киёфаси унинг услубий хусусиятини очишда ёрдам беради. Вазн талаби билан ёки мисрада юзага келган оҳанг билан боғлиқ айрим ноқулайликларнинг олдини олиш мақсадида талаффуз қулайлиғига интилиш фонетик тежамлилиқни юзага келтиради.

Исталган ўзак морфеманинг товуш таркибини ўзгартириб бўлмайди, товушлар бузиб ёки чала талаффуз қилинганда, сўзларнинг маъноси бузилиб, таъсирчанлиғига путур етади. Товушларни доимий равишда фикрдан айри олиб бўлмайди, фикр товуш билан боғлиқ ҳолда воқеланади. Товушнинг қандай товуш билан ёндош келиши, товуш миқдорининг кам ёки орттирилган ҳолда ифодаланиши услубий омиллар билан чамбарчас боғлиқдир. “Талаффуз қулайлиғига интилиш туфайли нутқ жараёнида сўздаги товушлар занжирида турли фонетик ўзгаришлар рўй беради”(9).

Маълумки, товушлар нутқда қўлланилиши жиҳатидан ўзига хосликларга эга, поэтик матнда сўзнинг фонетик киёфаси унинг услубий хусусиятини очишда ёрдам беради.

Фонетик тежамлилиқ сўздан айрим бўғинларни ёки товушларни тушириш, яъни сўзни қисқартириш билан юзага келади, фоноцион энергиянинг тежалиши сўзлаш органларининг ҳаракатини ҳам енгиллаштиради. Асоснинг шаклий томонини тежашга интилиш сўроқ олмошларида кўп кузатилиб, поэтик матнда нима олмоши не, на архаик шаклида қўлланганда, вазн талаби (силлабик тенглик, қофия талаби), талаффуз қулайлиғига мослаштирилади ҳамда айрим ўринларда экспрессив вазифа бажаради. Бу шакллар баъзан келишик қўшимчалари билан белгисиз келиб, фонетик-морфологик тежамлилиқни юзага келтиради:

Мен деганда **не** дедим,
Ҳалол топиб е дедим.
Ҳалолни хўрлаганга,
Кулмасин толе дедим.

Одатда ижодкорлар шеърий иморатни ҳар хил қуришади, бу ерда индивидуаллик кўп нарсани белгилайди. Ҳалима Худойбердиеванинг халқ жонли тилини мукаммал билганлиги унинг ҳар бир шеърида бўй кўрсатади. Мазкур тўртликда фонетик-морфологик, метонимия асосига қурилган лексик тежамлилиқни кўрамиз. Шу билан бирга, биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралардаги **не, е, толе** сўзлари ўзаро қофияланиб, бадий асарни равон, ихчам, силлиқ, таъсирчан ва ўқимишли бўлишлигини таъминлаган. Бир қарашда шеър оддий сўзлар тизмасидан иборатга ўхшайди. Аслида ҳам шундай. Лекин унга жон киритиш, поэтик етукликни таъминлаш бу ижодкорнинг бадий маҳоратига боғлиқ.

Шакл мазмун талаби билан юзага келади, **не** шакли контекстда қандай, қанча сўроқ олмошларининг семантикасини ифодалайди. Масалан, қанча олмоши ўрнида **не** шакли мисрада такрор ҳамда яқка қўлланганда, уч бўғиннинг тежалишидан нутқий ғализликнинг олди олиниб, талаффуз ихчамлаштирилади, қўшимча бўёқ, бир хил шаклнинг такрорланишидан эшитиб таъсирланиш кузатилади. Товушларни доимий равишда фикрдан айри олиб бўлмайди, фикр товуш билан боғлиқ ҳолда воқеланади, товушнинг қандай товуш билан ёндош келиши, товуш миқдорининг кам ёки орттирилган ҳолда ифодаланиши услубий омиллар билан чамбарчас боғлиқ:

Юрт деб отга қамчи урган,
Ўққа учган **не** руху тан.
Кўзимга тик қараб турган,
Кўзи қолган Ватандир бу.

Худди шундай ҳолатни қуйидаги парчада ҳам кўриш мумкин, такрор қўлланиган **не-не** олмоши **қанчадан-қанча** сўроқ олмошининг семантикасини ифодалайди. Албатта, шу билан бирга, маънони кучайтиришга, эътиборни тортишга, шеърий қофияни таъминлашга хизмат қилмоқда:

Шукур, бугун хурлик берган толе сизга ёр,
Аммо **не-не** хурлик деган бошни еган дор,
“Хурлик” сўзин айтгач, тили кесилганлар бор,
Эслаб қолинг, ёш сингиллар, ёш иниларим.

Илмий манбаларда **не учун** ва **нечун**нинг тасвирийлик кучи, бошқача айтганда, поэтик актуаллашуви **нима учун** га нисбатан юқори эканлиги қайд этилади. Қуйидаги парчада ҳам **нечун** олмоши экспрессивликни таъминлаб, поэтик ифодани кучайтиришга хизмат қилмоқда:

“Отмагай тонг” эмас, орзу-шул, тонглар отгай,
Магаданда болаларинг чиркираб ётгай.
Иншооллоҳ, бул садолар бизни уйғотгай,

Йўқса, *нечун* бу қаламни қўлимга бердинг?

Ижодкорнинг қайси шеърини таҳлилга тортмайлик, тил бирликларидан моҳирона фойдаланганлиги кўзга ташланади. Биргина *қайси* олмошини *қай* шаклида қўллаб, унга ўзи истаган, кутган маънони юклаб, асарнинг ўзига хослигини, етуқлигини қойилмақом уддалаганлигини кўрамиз:

Ҳеч кимсага раво кўрмайин

Асрар эдим, гувоҳ еру қўк.

Қай куй чалар тақдирнинг найи,

Кимга насиб бўлгуси узук.

Маълумки, **фузиянинг** айрим кўринишлари фонетик тежамлилик асосида рўёбга чиқиб, бу шакллар поэтик матнда ўзига хос тарзда намоён бўлади. Бу ҳодиса тил сатҳида мавжуд бўлган меъёрий фузия ҳамда шеваларда кузатиладиган номеъёрий фузия каби икки кўринишга ажратилади (10).

Фонетик тежашнинг дастлабки кўринишлари ўзбек тилида фузиянинг юзага чиқишига сабаб бўлган: кичкина=кичик+кина каби. Поэтик матнда фонетик тежамлиликни ифодалаш мақсадида ижодкор номеъёрий фузияни қўллаб, бундай ўзгаришлардан “шеърларда ўлчовни тўғрилаш учун” фойдаланилади. Масалан, бир ўринда тиззамда сўзида иккинчи бўғин(за) урғусиз бўлганлиги учун диерезага учраб, (*тизимдан* тарзида) талаффузни енгиллатган:

Сочимнинг бир тола қораси қолмай,

Дилимдан армонлар кетган чоғларда,

Шўхчан шамол билан қувлаша олмай,

Тизимдан дармонлар кетган чоғларда.

Ўзбек тилида фузия кўринишлари фонетик тежамлиликка кўра юзага чиқади, масалан, *ола оларкан* феълида ҳар иккала сўзнинг бошида лаблашмаган, орқа қатор, кенг унли - о товуши талаффуз этилганда ноқулайлик кузатилади, натижада фузия талаффуз қулайлиги нуқтаи назаридан элизия кўринишида амал қилади:

Сени кетказиб, туркни

Жон жойига урдилар.

Шундай урдилар хануз

Ўзига *келолмайди...*

Тўлиқсиз феълларда (э) товуши нотурғун бўлиб, аналитик шаклдаги мустақил сўз+ёрдамчи сўз қолипида элизия таъсири билан айрим товушларни тушириб қолдириш кўпинча иккинчи компонент *экан* феъли бўлганда, меъёрий фузияни юзага келтиради:

...Фақат унда кетмоқлик учун

Ўзинг бор-йўғингдан кечасан...

Отланаркан тонг ёки кечда,

Ичга тўлдир озодлик куйин.

Кўринадик, Ҳалима Худойбердиева тилнинг бу имкониятидан ҳам унумли ва ўринли фойдаланиб, ҳам вазн талабини, ҳам бадийликни таъминлаган.

Яна бир мисол. Қуйидаги парчада синкопа ҳодисасига кўра, *яшриниб* сўзида *и* тор унлиси тушганда, урғу биринчи бўғинга кўчади ва бир мисрада такрор келганда оҳанг тезлашиб, таъкид маъноси юзага келади. Синкопа ҳодисасидан шоира вазн талабини таъминлашда фойдаланади:

Мен шоҳона базмга бораман кириб,

Чарх уриб, шоҳона қўшиқлар тўкиб.

Йўлда отмаса гар *яшриниб* бири,

Йўлда ўлдирмаса номарднинг ўки.

Ишда халқона оҳангларни ёрқин ифодалаш, “шеърларда ўлчовни тўғрилаш”, талаффузни енгиллатиш мақсадида анокопа (кел-ке, ғишт-ғиш, тўрт-тўр каби) ҳодисасидан ҳам шоира бадийи такомил йўлида унумли фойдаланган:

Мен деганда не дедим,

Осмонлардан *ке* дедим.

Чумчуқни арслон қилсин,

Тилингнинг боли дедим.

Ёрдамчи сўзларнинг моддий ифодасида товушни иқтисод қилишдан бадийи мақсад йўлида фойдаланиш ихчамлик, қулайлик, бўғинлар тенглигини таъминлашга хизмат қилади:

Боболар бир пайтлар товуқ пати-*ла*

Қийналиб-қийналиб ёзган сўзларин.

Мен бугун ўқийман, тароватига

Тўймайман, ўқийман, тинмас кўзларим.

Билан ёрдамчисини архаик –*ла* шаклида қўллаш юқорида саналган шартларни таъминлашга хизмат қилмоқда. Тил бирликларининг эскирган шакллариға мурожаат қилиш, улардан услубий мақсадда

фойдаланиш бадиийликни таъминлашга хизмат қилади ва бундай воситаларнинг поэтик актуаллашувга мойиллиги кучли бўлади. Қуйидаги парчада *лекин* ёрдамчисининг архаик шакли –*лек* қўлланганлиги ҳам бадиий матн талаби билан танланган ва ижодкор ўз мақсадига эришган:

Қадди шамшод эдим, тўлган ойлардай,

Менга туюлди ишқ-йўлим бойлардай.

Лек сен ёмон одинг таранг ёйлардай,

Ҳажринг ўқларидан майиб бўлдим мен.

Хулоса қилиб айтганда, поэтик матнда фонетик тежамлилик айрим сўроқ оломошлари ҳамда ёрдамчи сўзларнинг фонетик қисқаруви, фузия ҳодисасининг меъёрий ёки номеъёрий кўринишлари асосида юзага келади, Фоноцион энергияни тежаш орқали вазнда юзага келган талаффуз билан боғлиқ айрим ноқулайликларнинг олди олинади, талаффузда қулайликка интилиш, шунингдек, силлабик тенгликни сақлаш, экспрессивлик таъминланади.

Адабиётлар:

- 1.Новиков Л.А. Лингвистическое толкование художественного текста. -М.:Русский язык,1979. - С.8.
2. МартинеА. Мартине А. Основы общей лингвистики // Новое о лингвистике. Вып.3. -М.:Иностранная литература, 1969. - С.232-233.
3. Миртожиев М. Ўзбек тилида эллипсис натижасида синекдоханинг содир бўлиши // Ўзбек тилшунослиги масалалари. 475-чиқиши. -Т., 1975. –Б.59-67.
4. Саитбоева М. Ўзбек тилида феъл кесими эллипсисга учраган айрим гаплар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1979. -№5. –Б.76-77.
5. Шукуров И. Эллипсис сабабли отларда нутқий метонимиялар содир бўлиши // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1982. - №3. –Б.44-46. 11
6. Махкамов Н. Терминологияда “экономия принципов” // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари: I Республика терминология конференцияси материаллари. -Т.,1986. -Б. 49-50.
7. Мислиддинова М. Талаффуздаги тежамлилик // Ўзбек тили ва адабиёти. -Тошкент, 2005. -№5. -Б.80-83.
8. Турובהва М. Синтактик тежамлилик ҳодисаси // Ўзбек тили ва адабиёти. -Тошкент, 2006. -№ 5. -Б. 79-83.
9. Маматов Ж. Редукция билан боғлиқ ёндош ҳодисалар//ЎТА, 2008, 4-сон, 61-бет).
- 10.Раҳимов А. Фузия лисоний типини квантитатив ва синергетик ёндашув асосида тадқиқ этиш.НДА. -Тошкент, 2009,12-бет.

References:

- 1.Novikov L.A. Lingvisticheskoe tolkovanie xudojestvennogo teksta. -M.:Russkiy yazik,1979. - S.8.
2. MartineA. Martine A. Osnovo' obhey lingvistiki // Novoe o lingvistike. Vip.3. -M.:Inostrannaya literatura, 1969. -S.232-233.
3. Mirtojiev M. O'zbek tilida ellipsis natijasida sinekdoxaning sodir bo'lishi //O'zbek tilshunosligi masalalari. 475-chiqishi. -T., 1975. – B.59-67.
4. Saitboeva M. O'zbek tilida fe'l kesimi ellipsisga uchragan ayrim gaplar //O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1979. -№5. –B.76-77.
5. Shukurov I. Ellipsis sababli otlarda nutqiy metonimiyalar sodir bo'lishi //O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1982. -№3. –B.44-46. 11
6. Mahkamov N. Terminologiyada “ekonomiya printsipi” //O'zbek tili terminologiyasi va uning taraqqiyot perspektivalari: I Respublika terminologiya konferentsiyasi materiallari. -T.,1986. -B. 49-50.
7. Misliddinova M. Talaffuzdagi tejamlilik // O'zbek tili va adabiyoti. -Toshkent, 2005. -№5. -B.80-83.
8. Turobova M. Sintaktik tejamlilik hodisasi // O'zbek tili va adabiyoti. -Toshkent, 2006. -№ 5. -B. 79-83.
9. Mamatov J. Reduktsiya bilan bog'liq yondosh hodisalar//O'TA, 2008, 4-son, 61-bet).
- 10.Rahimov A. Fuziya lisoniy tipini kvantitativ va sinergetik yondashuv asosida tadqiq etish.NDA. -Toshkent, 2009,12-bet.

Муаллифлар:

Х.Э.Ёдгоров, Гулистон давлат университети доценти, филология фанлари номзоди.

Ф.Ф.Мухудуллаев, Гулистон давлат университети, 2-курс магистранти.

UDK 811.512.133-1

THE EMERGENCE OF ARTISTIC THINKING IN THE COMPONENTS OF ISAJAN SULTAN'S NOVEL "FREE"

ISAJON SULTONNING “OZOD” ROMANI KOMPONENTLARIDA BADIY TAFAKKURNING YUZAGA CHIQISHI

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ В СОСТАВЛЯЮЩИХ РОМАНА ИСАДЖАНА СУЛТАНА "СВОБОДНЫЙ"

Babayeva Sevara

Guliston davlat universiteti,120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze

E-mail: Sevaramuslima2016@gmail.com

Abstract. This article describes in detail the compositional elements of the novel "Free" by Isajon Sultan, one of the leading creators of modern Uzbek prose, their origin, the writer's unique skills, style and artistic language. It also

discusses the importance and place of compositional elements in the full disclosure of the concept and themes of the work, the material of life, that is, the transformation of the disposition into a work of art (composition). Narrative, description, dialogue, and their individual forms are considered as compositional forms of epic speech, and examples of each of these forms are given and analyzed from the novel “Free” by the writer Isajon Sultan.

In addition, as the author analyzes the psyche of the main character and secondary characters in the novel, he emphasizes the specific aspects of the author’s speech and character speech and their importance in revealing the psychology of the novel. It can also be said that the information and analysis presented in the article will serve as a complete guide for every reader about the emergence of a new tradition and style in modern Uzbek novels.

Keywords: Composition, compositional element, component, disposition, fable, narrative, description, dialogue, epic narration, inner speech, monologue, character speech, author's speech, psychological image.

Аннотация. В данной статье подробно описываются композиционные элементы романа «Свободный» Исаджона Султана, одного из ведущих творцов современной узбекской прозы, их происхождение, уникальное мастерство писателя, стиль и художественный язык. Также рассматривается значение и место композиционных элементов в полном раскрытии замысла и темы произведения, жизненного материала, то есть превращение диспозиции в художественное произведение (композицию). Повествование, описание, диалог и их отдельные формы рассматриваются как композиционные формы эпической речи, а примеры каждой из этих форм приводятся и анализируются из романа «Свободный» писателя Исаджона Султана.

Кроме того, анализируя психику главного героя и второстепенных персонажей романа, автор делает акцент на специфических аспектах речи автора и речи персонажей и их значении в раскрытии психологии романа. Также можно сказать, что информация и анализ, представленные в статье, послужат для каждого читателя полным путеводителем по зарождению новой традиции и стиля в современных узбекских романах.

Ключевые слова: Композиция, композиционный элемент, компонент, диспозиция, басня, повествование, описание, диалог, эпическое повествование, внутренняя речь, монолог, речь персонажа, авторская речь, психологический образ.

Kirish. Ijodkor badiiy asar yaratishdan oldin, albatta, uning kompozitsiyasi haqida fikr yuritadi. Fabula, ya’ni voqealarning tabiiy ketma-ketligiga asar konsepsiyasidan kelib chiqqan holda o’zgartirish kiritadi va yangi badiiy struktura yaratadi. Hayot materiali (dispozitsiya)ni badiiy asar (kompozitsiya)ga aylantiradi. Bu jarayonni amalga oshirish uchun turli kompozitsion unsurlar(komponentlar)ning o’rni haqida ham to’xtalib o’tish joiz. “Epik asar matni rivoya, tavsif va dialogdan tarkib topadi, shu bois ular epik nutqning kompozitsion shakllari sifatida e’tirof etiladi” [1].

Rivoya asarda tasvirga olingan voqea va hodisalarni hikoya qilish, asardagi makon va zamon uyg’unligini, yaxlitlikni ta’minlab turuvchi muallif nutqi. Tavsif ham muallif tomonidan berilsada, rivoyaning obyekti harakatlanish xususiyatiga ega, tavsif esa bundan mustasno bo’lib, u turg’un va barqarordir. Peyzaj, interyer, portret kabilar tavsif ko’rinishlaridir. Dialoglar esa o’z-o’zidan obrazlar nutqi orqali ifoda etiladi. Ushbu maqolada ham adabiyotshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo’lgan kompozitsion unsurlar haqida fikr yuritilgan.

Ushbu tadqiqot ishi Isajon Sultonning “Ozod” romanida bu uchala komponentlarning namunalarini tahlilga tortishni maqsad qilib, o’z oldiga quyidagi vazifalarni qo’yadi:

- Isajon Sultonning “Ozod” romanida epik nutqning kompozitsion shakllarini aniqlash;
- Adibning asar kompozitsiyasini yaratishdagi o’ziga xos jihatlarni misollar orqali dalillash;
- Yozuvchi badiiy tafakkurining yuzaga chiqish omillarini aniqlash va h.k.

Tadqiqotning obyekti va qo’llanilgan metodlar

Asosan, obyekt sifatida Isajon Sultonning “Ozod” romani, roman haqidagi ilmiy ishlar, maqolalar va bir qator nazariy manbalardan foydalanildi. Tadqiqotda, asosan, matn tahlili va qiyosiy-tipologik metodlardan foydalanildi. Ushbu maqola zamonaviy nasrimiz namunalarini fundamental tadqiq etib o’rganganligi bilan ahamiyatlidir. Maqola zamonaviy o’zbek adabiyotining proza(nasr) sohasi tadqiqiga bag’ishlangan referatlar, kurs ishlari, bitiruv malakaviy ishlari va yozuvchi ijodiyoti bilan bog’liq ma’lumotlar uchun asos vazifasini o’tashi mumkin.

Olingan natijalar va ularning tahlili

“Darhaqiqat, so’zda sehr bor, deyildi. Bundan ham haybatliroq so’z aytishni istab adashganlar aytdilarki: “avval So’z bo’lgan edi. Tangri taoloning So’zi aytilgach, dunyo yaraldi. Bizlar ham o’z holimizcha bir so’z aytdik”. Aytguvchilar mana shu erda adashdilar. U Zotning so’zi lisoniy emasligini unutilar...” [6].

Roman yuqoridagi rivoya bilan boshlanadi. Muallif asarda so’zning mohiyati-yu uning aytuvchi hayotiga qanchalar ta’sir qilishi haqida falsafiy mushohada qiladi. So’zning haybati aslida uning bag’ridagi ma’nosida ekanligi, hayot esa faqat akslardan iboratligi haqida aytilgan, kitobxonni ancha o’yga toldiradigan fikrlar yozuvchi badiiy tafakkurining mahsuli sanaladi. Demak, adabiy asar kompozitsiyasining nechog’lik pishiq va puxta tarzda dunyo yuzini ko’rishi bevosita muallif badiiy tafakkuri bilan bog’liq jarayon sanalar ekan. Kompozitsiya va kompozitsion birliklar haqida adabiyotshunos olimlar tomonidan turlicha qarashlar mavjud. Dastlab kompozitsiya an’anasi antik davrlar ritorikasida qo’llanilgan bo’lib, inventio (nutqda taqdim etiluvchi predmetlarni yaratish), dispositio (ularni muayyan tartibda

joylashtirish), elokutio (nutqqa zeb bergan holda yorqin ifodalash) terminlari badiiy voqelik, kompozitsiya va nutqiy qurilish atamalariga mohiyatan mos keladi[1].

“Badiiy asardagi shakl komponentlarini mazmunni shakllantirish va mazmunni ifodalash uchun eng qulay tarzda uyushtirish kompozitsiyaning zimmasidagi vazifa sanaladi...”

Kompozitsiya asar qismlarini badiiy niyat(muayyan badiiy konsepsiyani shakllantirish va ifodalash, ko‘zlangan g‘oyaviy-estetik ta‘sir) ijrosi uchun eng optimal tarzda joylashtirish, ularning o‘zaro aloqa va munosabatlari ravshan anglashiladigan tarzda butunlikka biriktirish demakdir” [1].

Shu o‘rinda tavsif ham badiiy asarning muhim komponentlaridan biri sanaladi. Romanlardagi peyzaj va interyer matnlari ham asardagi obrazlilikni ta‘minlab, bir qancha detallardan tarkib topgan bo‘lishi mumkin.

“O‘yning oqish nurlari daraxtlarni, qorayinqirab ko‘rinayotgan barglarini-yu mevalarini oqish yog‘duga ko‘mib, ohista elanadi. Tuproq iliq va mayin, yog‘dulanayotganday ko‘rinadi. Osmonda oy to‘libdi...”

Mayin shabada yuzingizni silaydi. Ilg‘ar-ilg‘anmas tun bag‘rida hayot mudramayotganini, bir qancha jonzotlar nimalar bilandir mashg‘ulligini ham payqaysiz. Necha-necha yillaringizni bag‘rida o‘tkazganingiz eski uy sokin va jim mudraydi, bo‘g‘otlariga, suvoqlariga termilasiz, hovli adog‘ida otangizdan qolgan bir uy – bir dahlizli imorat ham mudroq ostida. Bu tomonidagi siz qurgan uy balandroq, baquvvatroq... otangizning uyi esa ancha cho‘kib qolibdi. Ota va ona ana shu uyda yashab dunyodan o‘tdilar... bitta siz bedor, bitta siz sharpa kabi hovlini kezmoqdasiz”[6].

Ushbu tavsif bir qancha detallarning birikishidan tarkib topgan bo‘lib, retsipient ko‘z o‘ngida yaxlit manzarani paydo qiladi:

O‘yning oqish nurlari
qorayinqirab ko‘rinayotgan barglar, mevalar
oqish yog‘du
iliq va mayin tuproq
to‘lin oy
mayin shabada
mudroq ostidagi eski uy
baland va baquvvat yangi solingan uy
sharpa

Shuningdek, romanlarning badiiyati, kompozitsiyasi negizida psixologik tasvirning ham o‘rni beqiyosdir. Romanning badiiy qimmatini, o‘qishlilik darajasi, oddiy bayonchilikka berilgan asarlardan ajratib turadigan jihati ham, albatta, undagi psixologik tasvirning qay darajada mahorat bilan yaratilganligiga bog‘liq. Qahramonlar ruhiyati, kechinmalari, o‘y-xayollari tasviri, ularning xatti-harakatlari, tutumlari, gap-so‘zlari orqali ochib berilayotgan xarakter asarning g‘oyaviy mazmunini ham ochishga katta xizmat qiladi.

Ayniqsa, bugungi kunda yaratilayotgan zamonaviy romanlarda psixologik tasvir o‘zining yuqori cho‘qqisiga erishdi, desak mubolag‘a emas. N.Eshonqulning “Go‘ro‘g‘li”, U.Hamdanning “Isyon va itoat”, “Sabo va Samandar”, I.Sultonning “Boqiy darbadar”, “Ozod”, S.Vafoning “Ovoraning ko‘rgan-kechirganlari” va yana bir qator romanlar yuqoridagi fikrimizning yaqqol dalilidir. Ya‘ni, mustaqillik davri o‘zbek adabiyotining, xususan, o‘zbek nasrining o‘ziga xos xususiyatlaridan birlamchisi ham inson ruhiyati tasvirining etakchi planda ekanligidir. Bu borada Filologiya fanlari doktori Qozoqboy Yo‘ldoshning quyidagi fikrlari ahamiyatli:

“Hozirgi nasrda odamga hayot orqali emas, balki hayotga odam tasviri orqali yondashilayotgani ko‘zga tashlanadi. Bunday badiiy asarda muallif hayotni o‘rganish va aks ettirishni maqsad qilmaydi, balki bularni tasvirlanayotgan shaxsning tabiatini tushunish va izohlashga vosita hisoblaydi. Odam ruhiyatining tasviri hayot hodisalari va ularning manbasini to‘g‘ri tushunish hamda izohlashga ochqich bo‘ladi. Shu sabab bugungi o‘zbek nasrida inson ruhiyati tovlanishlarini aks ettirish ustuvorlik qilmoqda” [5].

Demak, bugungi o‘zbek adiblari o‘z uslublari ustida ishlar ekan, birinchi navbatda, qahramonlar psixologiyasini ochishga diqqat qaratadilar. Buning uchun, shubhasiz, personaj nutqidan mohirona foydalanish alohida ahamiyatga ega. Negaki, har bir obrazning ichki dunyosini ochishda uning nutqi birlamchi vosita hisoblanadi.

“Yozuvchilar personajlar nutqi orqali ularning o‘ziga xos xususiyatlari, ruhiy dunyolarini, yashash tarzlari, xarakterlarining mantig‘ini, muayyan sharoit uchun mushtarak tomonlarini ochib beradilar. Shunga ko‘ra, personajlar nutqi qahramonlarni alohidalashtirish vositasi hisoblanadi” [3].

Isajon sultonning “Ozod” romanida ham qahramonlar ruhiyati o‘ziga xos tarzda tasvirlangan. Ota, o‘g‘il, uzumzorlar egasi, Shamol, Ozod, Dilorom, Murtad va boshqa bir qator personajlarning har biri o‘z nutqlari orqali o‘y-fikr, his-tuyg‘ularini ifoda etadilar. Yozuvchining mahorati shunda ko‘rinadiki, romandagi har bir qahramonning ichki dunyosi takrorlanmas, bir-biridan farqli tarzda hayot mantig‘iga ega. Asardagi barcha qahramon o‘ylaydi, fikrlaydi, his qiladi, ya‘nikim, harakatlanadi.

“O‘g‘il” nomli qism aynan shu qahramonning ichki dunyosiga bag‘ishlangan bo‘lib, qahramon tilidan hikoya qilinadi. Butun umr ekinzorda mehnat qilib, ro‘zg‘or tebratgan otasi, qaysidir to‘y palovida serobroq go‘sht bo‘lsa, keyinchalik anchagacha maqtab-tamshanib yuradigan qishloqdoshlari hayotiga razm solar ekan, o‘g‘il o‘yga botadi. O‘zining ham qismati xuddi shunday, nari borsa, shunga o‘xshash ekanligini his qiladi. Uning tafakkur olamini turli jumboqlar, mavhum savollar band eta boshlaydi:

“To‘ylarda yayraymiz, keyinchalik esa yangi kelin-kuyovning ham ohori ketib qoladi go‘yo... kun o‘tgan sayin xiralashib, elga qo‘shilib borayotganday tuyuladi... kelinning oq yuzlari, kuyovning chaqnoq ko‘zlari tussizlashadi... ular ham mehnatdan bosh ko‘tarishmaydi... kelinning yer chopayotganini, mehnatga ko‘milib ketganini ko‘raman... hamma-hammasi haybatli bir savol bo‘lib boshimga kelib osilib turaveradi: odam bolasi dunyoga nimaga keladi o‘zi?”[6].

Ko‘rinadiki, qahramon o‘z xayollari girdobiga shu darajada sho‘ng‘iganki, hatto barcha uchun oddiy holdek bo‘lib ko‘ringan holatlar uning qalbini larzaga keltiradi, shuurida ulkan bir bo‘shliqni paydo qiladi, umrning mohiyati haqida o‘yga toldiradi.

Asarda personaj nutqi ko‘proq monolog tarzida ifoda etilgan.

“Adabiy asarda personajning boshqalarga qarata so‘zlashi yoki o‘z-o‘zi bilan ruhan suhbatlashishi monolog deb ataladi...”

Monolog qanday shaklda bo‘lishidan qat‘iy nazar, har doim qahramonlar ruhiy olamini, ongidagi o‘zgarishlarni, turli kishilarga, narsa-hodisalarga munosabatini anglatishga olib keladi”[3].

Romandagi monologlarda zohiriy olamning qahramon botinida qanday tovlanayotganligi, akslanishlari tasvir etiladi. Qahramon ismi berilmagan bo‘lsa-da, uning “o‘g‘il” deya nomlanishi bu obraz elkasiga qanday yuk, qancha ma’nolar ortilganligidan darak beradi. U, eng avvalo, farzand, shuning uchun ong-u shuurini, birlamchi navbatda, ota-ona to‘g‘risidagi mushohadalar band etadi:

“Ey bolai nodon, otaning qanday zot ekanini qaydan bilarding, deydilar keksalar. Onaning kimligini qaydan ham bilarding? Dunyoning bor sarvati ona qadaminig bitta iziga arzirmidi? Ey o‘g‘lon, onangga, onangga, onangga, undan keyin otangga yaxshilik qil! Ajabo, ona otadan ham muborakmi deb hayron bo‘lsam, kulimsirab tushuntiradilar: “shunchalar mukarram bo‘lgan onang otangning izmida ekanini ko‘rmayapsanmi?...”[6].

Bu kabi kishini o‘yga toldiradigan, ichzil va murakkab ruhiyat egasi bo‘lgan qahramonlar va ularning psixologik tasvirlariga asar davomida ko‘p bora guvoh bo‘lamiz. Psixologik tasvirning o‘zi ham turli ko‘rinishlarga ega bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga, mantiqiy mazmun-mohiyatga ega.

“Ma’lumki, badiiy ijodda qahramon obrazini yaratishda shaxsning biror ruhiy holati, emotsional dunyosi, shaxsiy energiasi va potensial imkoniyati badiiy gavdalanitiladi. Bu borada ichki nutq, dialog va epik hikoyalashning roli favqulodda muhim. Ichki nutqda, asosan, kishining birovga oshkor qilish mumkin bo‘lmagan his-tuyg‘ulari, kechinmalari ifodalansa, dialogda bahslar, o‘zaro fikr almashuvlar, suhbatlar va dunyoqarashlar “janggi” asosiy hisoblanadi. Muayyan murakkab vaziyatlarda esa qahramonlar o‘zlarining qalbini, shaxsiy intilishlarini ichki nutqda ochib beradi. Epik hikoyalashda esa qahramon o‘zi aytolmagan, ifoda qilishga qiynalgan holatlarni yozuvchi (avtor nutqi orqali) butun murakkabligi bilan o‘quvchiga namoyon etadi”[4].

Yuqorida keltirilgan misollarimiz ichki nutqning yorqin namunalari bo‘lib, qahramon ko‘nglidan va tafakkuridan o‘tkazayotgan so‘zlarini, mushohadalarini hech kimga ayta olmaydi. Uning butun ruhiyatini band etgan, ongiga singib ketgan savollarga faqat uning o‘zigina javob bera oladi. Psixologik tasvirning bunday ko‘rinishi qahramon ruhiyatini ochib berishda eng muhim vosita sanaladi. Chunki inson faqat o‘zi bilna so‘zlashganlagina o‘z qiyofasida, o‘zligida bo‘ladi.

Shuningdek, romanda ko‘plab dialoglarni ham uchratish mumkin. Romanda keltirilgan dialoglar boshqa asarlardan farqli o‘laroq, falsafiy mazmunga boy bo‘lib, o‘quvchini o‘ylantirmasdan qo‘ymaydi. “Dialoglar personajlarning o‘zaro munosabatlarini, ruhiy dunyolarini, xarakter qirralarini va umuman, asarning mazmunini ochishda muayyan vazifani ado etadi”[3].

Shu o‘rinda Ozod va shamol o‘rtasidagi quyidagi suhbatga e’tibor beraylik:

“Shamol javob berdi:

- Men bir odamni ko‘rganman. U chuqur tubida edi, chuqurda chayonlar va ilonlar bor bo‘lib, azob berishar edi. Bir necha yildan buyon mana shu uqubat ichida qiynalardi. Bir kuni kimlardir kelib, uni chuqurdan chiqardilar, mayin maysalar ungan, ko‘m-ko‘k suvlar sharqirab oqqan joyga oldilar.

- Bu ramzni tushundim, - dedi Ozod. – Men yanada chuqurroq qatlamni ko‘rmoqchiman.

- Rumuz shunday narsaki, u ketganlar uchun emas, dunyoda qolganlar uchun rumuzdir, - dedi shamol. – ketganlar uchun asl narsa boshqa, sen yana xato qilding.

- Xatoim nimada? – dedi Ozod.

- Rumuzning ostida hikmat bor, - deb javob berdi shamol. – Sen o‘sha hikmatning ham tubiga boq. Fitratingning pardalari ostidagi yana bir parda ochilsa, tamomila boshqa hodisalarni ko‘ra boshlaysan...”[6].

Bu suhbat orqali Ozodning hali yosh, hayot ma’nolari oldida ojiz ekanligini, shamolning donishmandlik ramzi, nuroniy bir oqsoqol timsolida ekanligini anglaymiz. Lekin voqealar rivoji davomida bu ikki qahramon ham bemisli o‘zgarishlarga duch keladi va Ozodning ruhiyatida yuksak o‘zgarish sodir bo‘ladi. Buni ham quyidagi dialog orqali kuzatamiz:

“- U yoqlarda sen ham, men ham bilmaydigan haqiqatlar borga o‘xshaydi, - dedi Ozod. – Men bundan ham nariga borishni istayman. Balki rostdan ham u dunyoga o‘tguvchi tuyuk bordir?

- Yo‘q, men bundan nariga o‘tolmayman, - dedi shamol, yanada shiddati pasayib.

- Seni tushundim, - dedi Ozod. – Bir senigina emas, boshqalarning aytganlarini ham tushunib etdim.

Shamol endi yer bag‘irlab muloyim esardi.

- Senga bo'ysunaman, ey aziz va mukaram zot, - dedi u shivirlab. – lekin, endi keragim yo'qqa o'xshaydi. Izn ber, izimga qaytay va azaliy ishimda davom etay.

- To'g'ri, endi keraging yo'q, - dedi Ozod va amr qildi: - Ey Tangrim yaratgan zot! Halok bo'lmasingdan yer uzra yaslan va amrimni kutib tur..."[6].

Psixologik tasvirning bu ko'rinishi qahramonlar tabiati va ruhiy olamini kitobxonga yaqqol ko'rsatadi va ularning xarakterini ochib beradi. "Ozod" romanidagi dialoglar ham ayni maqsadlarda yuqori mahorat bilan yaratilgan bo'lib, asar saviyasining ortishida o'z hissasiga ega.

Epik hikoyalash esa ichki nutq va dialogdan birmuncha farq qilib, bunda qahramon so'zlamaydi. Balki muallif tilidan harakatga keltiriladi. Uning o'y-fikrlari, his-tuyg'ulari muallif tomonidan hikoya qilinadi, tasvirlanadi. Bu usulning ham o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, bu haqida Professor Qozoqboy Yo'ldosh quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi:

"Personaj ichki dunyosini uchinchi shaxs tomonidan ko'rsatish usuli ham o'z afzalliklariga ega. Ruhiy tasvirning bu shaklida muallif o'qirmanni hech qanday cheklashlarsiz qahramon ichki dunyosining barcha yashirin puchmoqlariga kiritib, uning ichki olamini batafsil hamda chuqur ko'rsata oladi. Yozuvchi uchun qahramon ichki olamining sirli va noma'lum joyi yo'qligi sabab ichki ruhiy jarayonlarni eng mayda tafsilotlarigacha biladi va ularda sodir bo'layotgan katta-kichik o'zgarishlarni tasvirlab bera oladi..."[2].

"Ozod" romanida keltirilgan epik hikoyalashning namunalari e'tibor qaratamiz. Bosh qahramon Ozod afsonaviy Humo qushini izlab topadi. Umr mashaqqatlarining baxt-u saodatga aylanishi ramzi hisoblangan bu qush esa Ozodning yelkasiga qo'nmay uchib ketadi. Bu holdan chuqur hasrat va nadomatga botgan qahramon ruhiyati muallif tilidan quyidagicha tasvir etiladi:

"... Oydinko'l baribir qurishga mahkum, Tuz cho'li kichraya-kichraya, odamlar kelib o'zlarini ko'mib shifo istaydigan oddiy ma'danli qum shaklini olar, otlar sadoqati haqidagi rivoyat hech qachon bo'lmagan cho'pchakka aylanar, umrning ma'nosi ham yo'qolib, ko'p qattiq safar shaklini oladiganday... o'zi esa hayotining so'ngida, bir mahallar otasi o'tqazgan behining tubida chor-nochor "sen ham menday qartayibsang" deb iztirob chekadiganday... taqdir larni tamoman o'zgartiruvchi, hikmatlarga to'lug' ajal farishtasi Qobiz esa "Umrini behudaga sarf qilgan bu ruhni yer yuzidan ko'taringiz" degan amr ostida jonini qiynab oladiganday... shularning bari bir lahzalik charxpalak kabi aqlini shoshirmoqda, ruhini qo'rqitmoqda edi..."[6].

Bu usulning ham o'z o'rnini va me'yori bo'lib, uni asarning duch kelgan joyida no'rin qo'llash badiiy asar inqiroziga olib kelishi mumkin. Demak, qahramon ruhiyatini ochuvchi har qanday holatni ham muallif tilidan berib bo'lmaydi, shuningdek, muallifga taalluqli jumalarni qahramon tilidan berish ham to'g'ri emas. Shu o'rinda quyidagi fikrlarni keltirib o'tish joiz:

"Bizda ko'p kishilar avtor aytmoqchi bo'lgan gapni qahramonlar gapirsa qiziqroq bo'lardi, deb o'ylashadi. Bu xato. Avtor aytishi lozim bo'lgan gapni qahramonlardan birortasiga topshirish yaramaydi. Shunday qilingan taqdirda qahramonlar tussiz bo'lib qoladi, avtorning jarchisiga aylanadi. Qahramonlar aytishi kerak gaplarni esa, avtor o'z ustiga olib, uchinchi shaxs tilidan gapirmasligi kerak"[7].

Ko'rinib turibdiki, epik hikoyalashda yozuvchi nihoyatda sinchkovlik bilan yondashishi kerak bo'ladi. Demak, qahramonning ko'nglidan kechgan, hech kim bilan bo'lisha olmaydigan gaplarining hammasini ham ichki nutq orqali bera olmas ekanmiz. Bunday hollarda epik hikoyalashdan mohirona foydalanilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa. Umuman olganda, badiiy asar kompozitsiyasini vujudga keltiruvchi kompozitsion unsurlar muallif badiiy tafakkurini ham bevosita ochib beruvchi vosita sanaladi. Isajon Sultonning "Ozod" romanidagi badiiy komponentlar roman strukturasini yuzaga keltirish bilan bir qatorda asarning g'oyaviy-estetik jihatlarining namoyon bo'lishida ham muhim ahamiyat kasb etgan bo'lib, ulardagi o'ziga xoslik va badiiy bo'yoqdorlik asar poetikasini yuqori pog'onaga ko'tara olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. T.: Navoiy universiteti. 2018 yil. -336 b.
2. Yo'ldoshev Q.M.Yo'ldosh. Badiiy tahlil asoslari. –T. –2016 y. 201-202-betlar.
3. E.Xudoyberdiyev. Adabiyotshunoslikka kirish. –T., O'AJBNT markazi. -2003 y, 119-bet.
4. Ch.Niyatov. Hozirgi o'zbek prozasida xarakter problemi. –T. Fan. -1984 y, 84-bet.
5. Nasr: bugun va ertaga (Abduqayum Yo'ldoshev bilan davra suhbat). O'zAS. T.: 2015 y. 6 noyabr, № 45 (4340), 4-bet.
6. I.Sulton. Ozod. – T., Sharq, - 2012-yil. – 148 b.
7. A.Makarenko. Badiiy ijod haqida. –T. -1960 y, 49-bet.

References:

1. Quronov D. Fundamentals of literary theory. T.: Navoi University. 2018. -336 b.
2. Yuldashev Q.M. Yuldoshev. Fundamentals of artistic analysis. –T. –2016 y. Pages 201-202.
3. E.Khudoyberdiyev. Introduction to Literary Studies. –T., UAJBNT Center. -2003, p.119.
4. Ch.Niyatov. The problem of character in modern Uzbek prose. –T. Fan. -1984, p.84.
5. Prose: today and tomorrow (roundtable by Abduqayum Yuldashev). UzAS. T.: 2015 y. Nov. 6, № 45 (4340), p.4.
6. I.Sulton. Free. - T., Sharq, - 2012. – 148 b.
7. A.Makarenko. About artistic creation. –T. -1960, p.49.

Muallif:

Sevara Babayeva – GulDU Filologiya fakulteti, 10.00.02 - O'zbek adabiyoti yo'nalishi tayanch doktoranti.

УДК:811.512.133 (038). 81'242

EQUONYMS AND THEIR RELATION TO THE TERMINOLOGICAL SYSTEM

ЭКВОНИМЛАР ВА УЛАРНИНГ ТЕРМИНОЛОГИК ТИЗИМГА МУНОСАБАТИ

ЭКВОНИМИ И ИХ ОТНОШЕНИЕ К ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Эрматов Ихтиёр Ризакулович

Гулистон давлат университети, 120100. Сирдарё вилояти, Гулистон шаҳри, 4-мавзе.

E-mail: ermatov.iktiyor@mail.ru

Abstract. In this article, special attention is paid to the problems of Uzbek linguistics, in particular, equionyms and equinames, hyperonyms and hyponyms, hyponyms and hyponymic relations inherent in the system of language levels and their units, their application to the system of terminology of Uzbek linguistics. The terms equinim and equinymy are a relatively new lexical unit in the system of linguistic terms. Therefore, in modern scientific and lexicographic sources on linguistics, the term is not mentioned. The linguistic concept of equinim and equinim, although "adjacent" to the linguistic concepts of polysemy, homonymy, synonymy, antonymy and hyponymy, is not yet widely used in linguistics, especially in Uzbek linguistics. Linguistic terms serve as illustrative material for the article. The aim of the study is to study the features of equionymic relations in the system of terms based on the analysis of economic relations in the dictionaries of Uzbek linguistics. When realizing the purpose of the study, the following tasks are defined: analysis of the literature in highlighting the relationship between the word and the term, a critical approach to existing theories; highlighting the connection between the word and the term; Illumination of Equonymic Relations in the Linguistic Terminology of the Uzbek Language. The following methods of scientific analysis were used in the study: linguistic description, systemic, statistical, contextual methods of analysis. When analyzing the scientific literature on the research topic, the method of linguistic analysis was used. The method of system analysis was used to identify the relationship between the equiname and the term. The results of the study help to organize the terms and interpret the meanings based on the analysis of equiname relations in the terminological system and include them in the general dictionary.

Key words: Vocabulary, communicative activity, vernacular, system, heterogeneous system, homogeneous system, suppletivism, hypernym, hyponym, equiname, equionymic relation, language levels.

Аннотация. Мазкур мақолада ўзбек тилшунослиги муаммоларига, хусусан, тил сатҳлари ва уларнинг бирликлари тизимига хос эквоним ва эквонимик, гипероним ва гиперонимик, гипоним ва гипонимик муносабатлар, уларнинг ўзбек тилшунослиги терминологияси тизимига хос амалига алоҳида эътибор қаратилган. Эквоним ва эквонимия атамалари – тилшунослик терминлари тизимида нисбатан янги луғавий бирлик. Шу боис бу атама тилшуносликка оид амалдаги илмий ва лексикографик манбаларда қайд этилмаган. Эквоним ва эквонимия атамалари билдирган лисоний тушунча, гарчанд полисемия, омонимия, синонимия, антонимия, гипонимия атамалари номлаган лисоний тушунчалар билан “ёндош” бўлса-да, у хозирча тилшуносликда, айниқса, ўзбек тилшунослигида, расман кенг оммалашмаган. Тилшунослик терминлари мақоланинг иллюстратив материали сифатида хизмат қилади. Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тили тилшунослиги луғатларида эквонимик муносабатларни таҳлил қилиш асосида терминларлар тизимида эквонимик муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этишдан иборат. Тадқиқотнинг мақсадини амалга оширишда қуйидаги вазифалар белгиланган: сўз ва термин ўртасидаги муносабатларни ёритишда адабиётларни таҳлил қилиш, мавжуд назарияларга танқидий муносабат билдириш; сўз ва термин ўртасидаги муносабатларни ёритиш; ўзбек тили тилшунослик терминологиясида эквонимик муносабатларни ёритиш. Тадқиқотда қуйидаги илмий таҳлил методларидан фойдаланилган: лингвистик тавсифлаш, систем, статистик, контекстуал таҳлил усуллари. Тадқиқот мавзусига доир илмий адабиётларни таҳлил қилишда лингвистик таҳлил усулидан фойдаланилган. Эквоним ва термин ўртасидаги муносабатларни ёритишда систем таҳлил усули қўлланилган. Тадқиқот натижалари терминологик тизимда эквонимик муносабатларни таҳлил қилиш асосида атамаларни тартибга солишга ва маъноларни изоҳлашга ҳамда уларни умумий луғат таркибига киритишга ёрдам беради.

Калит сўзлар: Лексика, коммуникатив фаолият, умумхалқ тили, тизим, гетероген тизим, гомоген тизим, супплетивизм, гипероним, гипоним, эквоним, эквонимия муносабати, тил сатҳлари.

Аннотация. В данной статье особое внимание уделено проблемам узбекского языкознания, в частности, эквоним и эквонимов, гипероним и гиперонимов, гипоним и гипонимических отношений, присущих системе языковых уровней и их единиц, их применению к системе терминологии узбекского языкознания. Термины эквоним и эквонимия являются относительно новой лексической единицей в системе лингвистических терминов. Поэтому в современных научных и лексикографических источниках по языкознанию термин не упоминается. Лингвистическое понятие эквоним и эквонимов, хотя и «смежное» с лингвистическими понятиями полисемии, омонимии, синонимии, антонимии и гипонимии, пока не имеет широкого распространения в языкознании, особенно в узбекском языкознании. Иллюстративным материалом для статьи служат лингвистические термины. Целью исследования является изучение особенностей эквонимических отношений в системе терминов на основе

анализа экономических отношений в словарях узбекского языкознания. При реализации цели исследования определены следующие задачи: анализ литературы в освещении соотношения слова и термина, критический подход к существующим теориям; выделение связи между словом и термином; Освещение эквонимических отношений в лингвистической терминологии узбекского языка. В исследовании использовались следующие методы научного анализа: лингвистическое описание, системный, статистический, контекстуальный методы анализа. При анализе научной литературы по теме исследования применялся метод лингвистического анализа. Для выявления связи между эквонимом и термином был использован метод системного анализа. Результаты исследования помогают упорядочить термины и интерпретировать значения на основе анализа эквонимических отношений в терминологической системе и включить их в общий словарь.

Ключевые слова: Лексика, коммуникативная деятельность, просторечие, система, гетерогенная система, гомогенная система, супплетивизм, гипероним, гипоним, эквоним, эквонимическое отношение, языковые уровни.

Кириш. Маълумки, лексика тилнинг ядросини ташкил қилади. Бирок бу ядро шу қадар мураккабки, унда умумхалқ коммуникатив фаолиятида фаол ишлатиладиган луғавий бирликлар билан бир қаторда, умумхалқ коммуникацияси учун муҳим бўлмаган ва шу боис умумхалқ мулоқотини “сохталаштирувчи” луғавий бирликлар ҳам бир хил лисоний мақомда мавжуд бўлади. Шу жиҳатдан лексика ва унинг яхлит тизими бир хонага йиғилган ҳар хил лисонли шахслар ва уларнинг ажралмас гуруҳини эслатади. Жаҳон тилшунослигида миллий тилларнинг пайдо бўлиши, шаклланиши, ривожланиш босқичлари турли аспектларда ўрганилган. Ҳар қандай фан тадқиқининг асосий воситаси бўлган терминлар, уларнинг лингвистик табиати, юзага келиш манбалари, ясаиш усуллари, терминларнинг тузилишига кўра турлари, улардаги синонимлик ва дублетликни бартараф қилиш йўллари, термин ва тушунча муносабати қабилар ҳам тилшуносликдаги асосий масалаларидан бирига айланган.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқот объекти ўзбек тили изоҳли луғатлари ҳамда тилшунослик терминларининг изоҳли луғатларидаги ўзбек тилшунослик терминлари ташкил этади. Тадқиқотда қуйидаги илмий таҳлил методларидан фойдаланилган: лингвистик тавсифлаш, систем, статистик, контекстуал таҳлил усуллари. Тадқиқот мавзусига доир илмий адабиётларни таҳлил қилишда лингвистик таҳлил усулидан фойдаланилган. Эквоним ва термин ўртасидаги муносабатларни ёритишда систем таҳлил усули қўлланилган. Статистик таҳлил ўзбек тили изоҳли луғатларда тилшунослик терминларининг ўрин олиши, аке этиш хусусиятларини ўрганишда кенг фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Ўзбек тилшунослигида луғавий-семантик гуруҳлар ўртасидаги муносабатлар тадқиқот объекти сифатида ўрганилган бўлса-да, терминология тизимидаги эквонимик, гиперо-гипонимик муносабатлар етарли даражада ўрганилган эмас. Хусусан, Р.Сафарованинг 1990 йилда химоя қилган “Ўзбек тилида гипонимия” деб аталган диссертацион тадқиқот иши [11] ҳамда 1996 йилда нашр этилган “Лексик семантик муносабатнинг турлари” рисоласи [12] ўзбек тилида дастлабки ушбу йўналишда монографик планда ўрганилган иш ҳисобланади. Бундан ташқари Ҳ.Неъматов, Э.Бегматов, Р.Расуловлар ҳаммуаллифлигидаги “Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси” (Систем лексикология тезислари) [5]; А.Нурмоновнинг 1992 йилда нашр этилган “Лисоний белги хусусиятлари ҳақида”ги [6]; Ҳ.Неъматов, Р.Расуловлар ҳаммуаллифлигида нашр этилган “Ўзбек тили систем лексикологияси асослари” [7]; А.Бердиалиев, И.Эрматовлар ҳаммуаллифлигида нашр этилган “Ҳозирги ўзбек адабий тили” [2] асарлари тилшуносликнинг ушбу масаласига бағишланган. Тадқиқот иши объекти сифатида А.Ҳожиёвнинг 1700 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмасидан иборат “Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати” [16] ҳамда Н.Маҳкамов ва И.Эрматов ҳаммуаллифлигида нашр этилган 1500 га яқин сўз ва сўз бирикмасидан иборат “Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати” [4] таҳлил қилинади.

Умумхалқ коммуникацияси учун фаол бўлмаган луғавий бирликлар ҳам ўзига хос парадигмани ташкил этади ва улар сирасида терминлар ва уларнинг тизими ўзига хос лисоний хусусиятлар билан алоҳида ажралиб туради. Термин ва уларнинг тизими ҳам лисоний жиҳатдан ўзига хос мураккабликка эгаки, уларнинг илк, яъни дастлабки “фаолияти” шу терминлар мансуб бўлган касбий соҳа кишиларининг айримлари учун ҳам “нотаниш” бўлиши мумкин. Масалан, тилшуносликда “аллюзия” атамаси мавжуд. *Аллюзия* (лот. *allisio* – ишора, ҳазил). Муайян тил бирликлари воситасида бирор адабий ёки ижтимоий-тарихий фактга ишора қилишдан иборат услубий фигура. Лингвокультурологияда *аллюзия* икки маданий- семиотик майдоннинг ўзаро муносабати нуқтан назаридан ўрганилади [13]. “*Аллюзия*” ва шу атама билан боғлиқ лисоний тушунча парадигмасида “*аллюзия денотати*”, “*аллюзия кўрсаткичи*”, “*аллюзия манбаси*” ва ҳ.к. терминлар мавжуд. Булар, лингвистика фанига оид муайян тушунчалар атамасидир. Бирок шу терминлар ва уларнинг моҳияти лингвистика фани билан шуғулланувчи барча мутахассислар учун бир хил тушунарли ва уларнинг илмий иш фаолиятида бир маромда фаол ишлатилади, деб ўйлайсизми? Йўқ, албатта. Кимки тилшуносликнинг XXI асрда шаклланган лингвокультурология йўналиши бўйича шуғулланса, бу атамалар ўшалар учун осон тушунарли ва уларнинг илмий фаолиятида фаол ишлатилувчи махсус лисоний (луғавий) бирликлардир, яъни терминлардир. Бу терминлар ва уларнинг моҳияти анъанавий тилшунослик билан шуғулланувчи мутахассислар ва уларнинг илмий фаолияти учун нофаол лисоний бирликлар ҳисобланади.

Бирок, терминларнинг фан ва техниканинг муайян бир соҳалари учун хослиги уларнинг лисоний (луғавий) бирлик, яъни сўз (лексема) тавсифидаги лисоний мақомига сира ҳам монетик қилмайди. Демак, термин ва уларнинг тизими ҳам лисоний мақомда сўз, фразема ва уларнинг тизимидан фарқ қилмайди. Шу боис тилнинг фан ва техниканинг муайян соҳасига оид терминологик тизими умумхалқ тилига хос кенг маънодаги луғавий бирликлар тизими билан муштарак лисоний хусусиятларга эга бўлади.

Умумхалқ тили лексикаси ўзига хос гетероген тизим (система) сифатида луғавий бирликларнинг микро-, медио- ва макроқурилмалар тавсифидаги тагтизим (гомоген тизим)ларидан таркиб топади. Шунга кўра, умумхалқ тили лексикасида луғавий бирликлар, шаклий, маъновий ва оҳангдошлик муносабатларига кўра, турли хил мантикий-лисоний гуруҳлар доирасида иш кўради. Луғавий-мазмуний микро-, медио- ва макроқурилмалар мажмуаси, яъни уларнинг бир бутун уюшмаси тил луғат таркибининг, яъни лексиканинг, ўзига хос яхлит тизимини ҳосил қилади. Шу тизим туфайли бизни қуршаб турган борлик бир бутун ва яхлит тарзда инъикос этилади [2].

Фан ва техниканинг муайян соҳасига оид атамалар ва уларнинг тизими ҳам умумхалқ тили лексикасига хос гетероген системалик характериға эга ва бу яхлит система (яъни терминология), умумхалқ тили лексикасига хос микро-, медио- ва макроқурилмалар тавсифидаги луғавий бирликлар (терминлар)нинг мантикий-лисоний муносабатларини ўзида намоеън этади.

Терминологияға хос гетероген системалик ва унинг мантикий-лисоний имкониятлари алоҳида жиддий тадқиқот мавзуси саналади. Мазкур мақолада бу муҳим ва мураккаб мавзу доирасига мансуб атиги бир мантикий-лисоний ҳодиса ва унинг ўзбек лингвистик терминологик тизимидаги амали ҳақида фикр юритиш мақсад этилган, ҳолос. Шу боис луғат таркибининг медиоқурилмалар тизимиға оид эквоним ва эквонимия ҳодисаси ва унинг ўзбек тилшунослиги атамалари тизимидаги амали мазкур мақоланинг қисқача мазмунини ташкил этади.

Мазкур мақоланинг асосий мазмун ва моҳияти “Эквоним атамаси умумхалқ тили лексикасида қандай лисоний тушунчаға нисбатан ишлатилади ва унинг терминологик тизимға хос амали нималар билан характерланади?” деган саволға муносиб жавоб билан ойдинлашади.

Эквоним ва эквонимия атамалари – тилшунослик терминлари тизимида нисбатан янги луғавий бирлик. Шу боис бу атама тилшуносликка оид амалдаги илмий ва лексикографик манбаларда қайд этилмаган. Эквоним ва эквонимия терминлари фақат М.В.Никитиннинг “Основы лингвистической теории значения” ўқув қўлланмасида [8] луғат таркибининг синонимия ва антонимияға гуруҳдош ҳодисаси сифатида қаралади. Ўзбек тилшунослигида эквоним ва эквонимия атамалари биринчи бўлиб А.Бердиалиев томонидан луғат таркибининг “лексик бирликларнинг денотатив асосда фарқ қилувчи луғавий-мазмуний медиоқурилмалари” гуруҳида гипонимлар, партонимлар, функционимлар билан ёндош лексик-семантик ҳодиса сифатида ўрганилган [2].

Эквоним ва эквонимия атамалари билдирган лисоний тушунча, гарчанд *полисемия*, *омонимия*, *синонимия*, *антонимия*, *гипонимия* атамалари номлаган лисоний тушунчалар билан “ёндош” бўлса-да, у ҳозирча тилшуносликда, айниқса, ўзбек тилшунослигида, расман кенг оммалашмаган. Эквоним ва эквонимия атамалари англатган лисоний тушунчаларни фанда кенг ва расман оммалаштириш замонанинг кечиктирилмас вазифасидир. Чунки эквоним ва эквонимия ҳодисалари, характериға кўра, антоним ва антонимия ҳодисаларига ниҳоятда яқин бўлиб, анъанавий тилшуносликда айни эквоним ва эквонимияға дахлдор баъзи лисоний ҳолатлар (масалан, *ўғил* ва *қиз*, *она* ва *сингил*, *қўчқор* ва *совлиқ* ва б.) антоним ва антонимия мақомида талқин этилаверган.

Эквоним ва эквонимия, М.В. Никитиннинг асосли эътирофи бўйича, муайян бир тур маъноларини англатувчи луғавий бирликларнинг жинс маъносини билдирувчи луғавий бирликларға семантик жиҳатдан тобеланишидир. Масалан, умумхалқ тилидаги *ота*, *она* лексемалари тур маъноси билан жинс маъносидаги *оила* лексемасига семантик жиҳатдан тобеланувчи луғавий бирликлардир. *Ота*, *она* лексемалари *оила* лексемасига семантик жиҳатдан тобеланиб, унинг маъно ва вазифасини шакллантирувчи эквонимлар мақомида лисоний вазифа бажаради. Демак, шу нарса аниқ маълум бўладикки, эквоним ва эквонимия тушунчалари лисоний жиҳатдан гипероним ва гипоним тушунчалари билан синхрон-синкретик жиҳатдан қоришиқ ҳодисалардир. Чунки жинс маъносидаги луғавий бирликларнинг гиперонимлар, шу луғавий бирликларға тур маъноси билан семантик жиҳатдан тобеланувчи луғавий бирликларнинг гипонимлар мақомида қаралиши лингвистика фанида, шу жумладан, ўзбек тилшунослигида ҳам, аллақачон муштарак тан олинган [8]. Бирок эквоним ва эквонимия атамалари билан боғлиқ лисоний тушунчалар, терминологик ва профессионал лексика у ёқда турсин, умумхалқ тили лексикаси материаллари асосида ҳам ўрганишға эндиgina киришилган [1].

Эквоним ва эквонимия ҳодисалари ҳамда уларнинг лисоний амали луғавий сатҳға хос супплетивизм ҳодисаси таъсирида вужудға келади ва амал қилади. Луғавий супплетивизм (умуман, супплетивизм) эса, семантик жиҳатдан ўзаро яқин луғавий бирликларнинг ассоциатив тақозодошлиги бўлиб, луғавий бирликлардан бири хотирада маъно умумийлигиға эга бўлган бошқа бир луғавий бирлик билан лисоний муносабатда бўлади. Масалан, *ака* ва *ука*, *она* ва *сингил*, *ота* ва *бобо*, *ота* ва *она* ва х.к. бир неча сўзлар яқин қариндошлик жиҳатидан бир умумий семантик доираға мансубдир. Луғавий жуфтлардан бири шу жуфтликка мансуб бошқа луғавий бирлик билан хотирада ассоциатив боғлиқликка эга. Шунингдек, *ака* ва *ука*, *она* ва *сингил*, *ота* ва *бобо*, *ота* ва *она* лексемалари бири бошқасига нисбатан эквоним саналишидан ташқари, гипероним характеридаги *оила* лексемасига нисбатан гипонимлар ҳамдир. Бу далиллар эквоним мақомида расмийлашган луғавий бирликларнинг

айни ўринда гипонимлик мақомида ҳам расман иш қўришига ишончли ишора. Демак, эквоним луғавий сатҳда гипероним мақомидаги луғавий бирликка тур маъносини англатиши жиҳатидан семантик тобе бўлган луғавий-лисоний бирликлардир. Тур маъносидаги луғавий бирликнинг жинс маъносини билдирувчи гипероним характеридаги луғавий бирликка нисбатан тур маъносидаги тобе луғавий бирлик эканлиги хусусиятига кўра, эквонимлар гипонимлар билан бир лисоний манбада туташади, уларга тенглашади. Бироқ бу туташув натижасидаги тенглик эквоним ва эквонимия ҳодисалари билан гипоним ва гипонимия ҳодисалари муносабатида амал қилувчи лисоний фарқларга чек қўя олмайди: нечоғлик ўхшаш ва қоришиқ бўлмасин, эквоним ва эквонимия ҳодисалари гипоним ва гипонимия ҳодисаларидан фарқ қилади. Бу фарқ, энг аввало, луғавий бирликлар семантик кўламида амал қилувчи маънолар иерархияси билан боғланади. Лисоний (луғавий) бирликлар семантик кўламидаги иерархия диалектиканинг инкорни инкор қонуниятига асосланган бўлиб, унда муайян босқичдаги маъно ва вазифа ўрни айти шу семантик силсилага қарашли навбатдаги маъно ва вазифа ўрни билан алмашилиб боради: гипоним мақомидаги лисоний бирлик гипероним мақомидаги лисоний бирликка айланади. Масалан, *қорамол, от, қўй* ва б. уй ҳайвонлари лисоний бирлигига семантик жиҳатдан тобе луғавий бирликлардир. Негаки, *қорамол, от, қўй уй ҳайвонларидир*. Айти шу босқичда “уй ҳайвони” гипероним, *қорамол, от, қўй* лексемалари эса, “уй ҳайвони”га нисбатан гипонимлардир. Айти шу семантик босқичда гипоним саналган *от, қорамол, қўй* лексемаларининг маъноси *айгир, бия, той (от), буқа, новвос, гунажин, сизир, бузоқ (қорамол), қўчқор, совлиқ, тўхли (қўй)* сингари лексемаларда ҳам ўз ифодасига эга. Бу босқичда *айгир, бия, той* “от” лексемасига; *буқа, новвос, гунажин, сизир, бузоқ* “қорамол” лексемасига; *қўчқор, совлиқ, тўхли* “қўй” лексемасига нисбатан *э к в о н и м л а р* ҳам ҳисобланади. Сезиладики, *э к в о н и м л а р* гипоним ва гипероним иерархиясида сўнгги, яқунловчи семантик босқичдир. Ана шу босқич нуқтаи назаридан, эквоним мақомидаги лисоний бирлик гипоним мақомидаги лисоний бирлик билан бир лисоний манбада туташади, яъни айти бир лисоний бирлик ҳам гипоним, ҳам эквоним саналади. М.В.Никитин эътирофига кўра, бир гиперонимга семантик жиҳатдан тобеланувчи гипонимлар бири бошқасига нисбатан эквонимлар саналади. Эквонимия эса, эквонимлар муносабатидан юзага чикувчи семантик алоқалардир [8].

Умумхалқ лексикасининг семантик ва функционал сатҳи билан боғлиқ бу хусусиятлар терминологик тизим лисоний бирликлари семантик ва функционал сатҳи учун ҳам хосдир. Негаки, терминологик лексика, истеъмол кўламини ҳисобга олмаганда, умумхалқ лексикасидан лисоний жиҳатдан фарқ қилмайди. Терминологик лексиканинг ҳам, умумхалқ лексикасининг ҳам асосий вазифаси аташдир, яъни номинативликдир. Фарқи шундаки, умумхалқ лексикаси объектив оламнинг барчага муштарак маълум ва таниш бўлган нарсалар-ҳодисалари ва уларнинг хусусиятларини номласа, терминологик лексика муайян этник жамоанинг касб-корда фарқ қилувчи айрим гуруҳларига муштарак маълум ва таниш бўлган нарсалар-ҳодисалар ва уларнинг хусусиятларини номлайди. Шунингдек, умумхалқ лексикасига тегишли лисоний бирликлар (одатда, лексемалар, яъни сўзлар) шу лисоний бирликлар маъноси асосланган денотатларни номласа, терминологик лексикага мансуб лисоний бирликлар (булар сўз, яъни лексема ҳамда оддий ва мураккаб сўз бирикмалари бўлиши мумкин) муайян бир мавҳум характеридаги денотатларни номлайди. Яна аниқроқ айтганда, умумхалқ лексикасига мансуб лисоний бирликлар маънолар номи ҳисобланса, терминологик лексикага мансуб лисоний бирликлар тушунчалар номидир.

Эквоним ва эквонимия ҳодисаларининг терминологик тизимга, масалан, тилшунослик атамалари тизимига, хос амали масаласига тўхтайдиган бўлсак, энг аввало, шу нарсалар муҳимки, тилнинг ҳар бир сатҳи лисоний бирликлари, юқорида ҳам айтилганидек, муайян микро-, медио- ва макроқурилмалар доирасида амал қилади. Тилшуносликнинг ҳар бир соҳасига хос лисоний бирликлар (терминлар) мажмуаси ва уларнинг тағтизмлари ўзига хос мавзуй гуруҳ ва луғавий-мазмуний майдонлар мақомида терминологик тизимнинг макроқурилмалари тавсифида бўлса, шу гуруҳлар доирасида шаклдошлик, вазифадошлик, маънодошлик жиҳатлари билан ўзаро муносабатда бўлган лисоний бирликлар мазкур макроқурилмаларни ташкил этувчи медио- ва микроқурилмалар тавсифида бўлади. Масалан, тилнинг фонетика ёхуд фонология сатҳида унинг асосий бирлиги *фонема* ёхуд *товуш* саналади. Айти ўринда *фонема* ёхуд *товуш* терминлари лисоний жинс маъносини ифодалаши жиҳатидан *г и п е р о н и м* мақомидаги луғавий бирлик сифатида дастлаб унли фонема ва ундош фонема атамалари билан номланувчи *г и п о н и м л а р* н и ўз ичига олади. Гипонимлар мақомидаги унли фонема, ундош фонема атамалари эса, бири бошқасига нисбатан эквонимлар ҳамдир. Ёки тилнинг айти шу сатҳида “*б ў ғ и н*” атамаси билан номланувчи тушунча ҳам мавжуд. “*Бўғин*” лисоний жинс маъносидаги атама саналади. Бу атама англатган тушунчанинг “*очиқ бўғин*” ва “*ёпиқ бўғин*” терминлари билан аталувчи функционал-семантик турлари мавжуд. Бу кейинги икки атама (*очиқ бўғин, ёпиқ бўғин*) гипероним тавсифидаги “*бўғин*” атамасига нисбатан ҳам гипоним, ҳам эквоним мақомида тобеланувчи лисоний бирликлардир.

Хулоса. Гипоним ва гипонимик муносабатлар тилнинг ҳар бир сатҳи лисоний бирликлари тизимида иш қўради. Шуниси муҳимки, гипоним ва гипонимик муносабат ҳодисаси билан боғлиқ эквоним ва эквонимия муносабатлари тил сатҳлари бирликлари тизимида айрим ўзига хос хусусиятлар билан фарқ қилади. Булардан ташқари, терминологик тизимда, умумхалқ лексика тизимидан фарқ қилган ҳолда, эквоним мақомидаги лисоний бирликлар доирасида ҳам иерархия жараёни мавжуд. Масалан, “ундош фонема//товуш” атамаси “фонема//товуш” атамасининг гипоним-эквонимидир. “Жарангли фонема//товуш”, “жарангсиз фонема//товуш” атамалари эса, “ундош фонема//товуш” атамасининг функционал-семантик турлари сифатида эквоним ҳисобланади. Бундай

муҳим лисоний жараёнлар тилининг барча сатҳ ҳодисаларида мавжуд. Шу боис бу мураккаб лисоний ҳодиса тилининг ҳар бир сатҳига нисбатан йирикрок режаларда алоҳида-алоҳида ўрганилиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуалиева З.У. Гипонимо-эквонимические отношения в системе зоонимов русского и узбекского языков. – Хужанд, 2014. – 156 с.
2. Berdialiyev A., Ermatov I. Hozirgi o'zbek adabiy tili (Leksikologiya, frazeologiya, leksikografiya). Universitet va pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'zbek tili va adabiyoti bakalavri fakultetlari talabalari uchun darslik. – Toshkent, Turon-Iqbol, – 2021. 204-b.
3. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент, 1985. – 122 б.
4. Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – T.: Fan, 2013. – 144 b.
5. Неъматов Х., Бегматов Э., Расулов Р. ва б. Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси. (Систем лексикология тезислари) ЎТА, 1989, №6.
6. Нурмонов А. Лисоний белги хусусиятлари ҳақида. – Андижон. 1992. – 126 б.
7. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Т., “Ўқитувчи” нашриёти, 1995. – 128 б.
8. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – Москва: Высшая школа, 1988. – 215 с.
9. Орифжонов Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия. Номз.дисс. автореф. – Тошкент, 1996.–21 б.
10. Расулов Р. Ўзбек тилидаги ҳолат феъллари ва уларнинг облигатор валентликлари. – Тошкент, 1989. – 121 б.
11. Сафарова Р. Гипонимия в узбекском языке. АКД. – Тошкент, 1990. – 25 с.
12. Сафарова Р. Лексик семантик муносабатнинг турлари. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – 48 б.
13. Худойбергана Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент, 2015. – 44 б.
14. Чейф У.Л. Значение и структуры языка. – Москва, 1975. – 325 с.
15. Қиличев Б. Ўзбек тилида партонимия. Филол. фан. номз. дисс.... автореф. – Тошкент, 1997. – 21 б.
16. Ҳожиев А. Тилшунослик терминларнинг изоҳли луғати. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. 168 б.

References:

1. Abdualieva Z.U. Giponimo-ekvonimicheskie otnosheniya v sisteme zoonimov russkogo i uzbekskogo yazo'kov. – Xujand, 2014. – 156 s.
2. Berdialiyev A., Ermatov I. Hozirgi o'zbek adabiy tili (Leksikologiya, frazeologiya, leksikografiya). Universitet va pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'zbek tili va adabiyoti bakalavri fakultetlari talabalari uchun darslik. – Toshkent, Turon-Iqbol, – 2021. 204-b.
3. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent, 1985. – 122 b.
4. Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – T.: Fan, 2013. – 144 b.
5. Ne'matov H., Begmatov E., Rasulov R. va b. Leksik mikrosistema va uning tadqiq metodikasi. (Sistem leksikologiya tezislari) O'TA, 1989, №6.
6. Nurmonov A. Lisoniy belgi xususiyatlari haqida. – Andijon. 1992. – 126 b.
7. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – T., “O'qituvchi” nashriyoti, 1995. – 128 b.
8. Nikitin M.V. Osnovi lingvisticheskoy teorii znacheniya. – Moskva: Vissaya shkola, 1988. – 215 s.
9. Orifjonova Sh. O'zbek tilida lug'aviy graduonimiya. Nomz.diss. avtoref. – Toshkent, 1996.–21 b.
10. Rasulov R. O'zbek tilidagi holat fe'llari va ularning obligator valentliklari. – Toshkent, 1989. – 121 b.
11. Safarova R. Giponimiya v uzbekskom yazike. AKD. – Toshkent, 1990. – 25 s.
12. Safarova R. Leksik semantik munosabatning turlari. – T.: O'qituvchi, 1996. – 48 b.
13. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent, 2015. – 44 b.
14. Cheyf U.L. Znachenie i strukturi yazika. – Moskva, 1975. – 325 s.
15. Qilichev B. O'zbek tilida partonimiya. Filol. fan. nomz. diss.... avtoref. – Toshkent, 1997. – 21 b.
16. Hojiev A. Tilshunoslik terminlarning izohli lug'ati. –T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2002. 168 b.

Муаллиф:

Эрматов Ихтиёр Ризакулович - Гулистон давлат университети Ўзбек тилшунослиги кафедраси доценти, филология фанлари бўйича фалсафа (PhD) доктори.

UDK 821.51.0

ZULFIYA KUROLBOY KIZI'S WORKS REVEALING WORLD LITERATURE

ZULFIYA QUROLBOY QIZI ASARLARIDA JAHON ADABIYOTIGA XOS JIHATLARNING NAMOYON BO'LISHI

ПРОИЗВЕДЕНИЯЗУЛЬФИИКУРОЛБОЙКИЗИ, РАССКАЗЫВАЮЩИЕМИРОВОЮЛИТЕРАТУРУ

Egamberdiyeva Kamola Ibroximovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 100187,Toshkent shahri,
Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103-uy

E-mail: KamolaEgamberdiyeva@gmail.com

Abstract. Zulfiya Kurolboy qizi's stories and novels are among the works of Uzbek literature that are interesting, touching, convincingly embody the realities of life and human nature, and boldly raise complex issues of life. The fact that the works of Z.Kurolboy qizi have risen to the level of a serious event in the literature determines the relevance of the topic of this article.By gradually studying the creative maturity of Z.Kurolboy's daughter from the moment she entered the

world of creativity to the present day, an attempt was made to show the peculiarities, successes and shortcomings of her prose works. Another important feature of Z. Kurolboy's daughter's prose is that she is doing creative research to create truly perfect novels. Many of his stories deserve to be considered one of the best reasons to strive for beautiful and moving prose.

Keywords: story, image, plot, Tahir, Hulkar, space, time.

Аннотация. Рассказы и романы Зульфии Курулбой кызы относятся к числу произведений узбекской литературы, которые интересны, трогательны, убедительно воплощают реалии жизни и человеческой природы, смело поднимают сложные жизненные вопросы. Тот факт, что произведения З. Курулбой кызы поднялись на уровень серьезного события в литературе, определяет актуальность темы данной статьи. Поэтапно изучая творческую зрелость дочери З. Курулбой с момента ее вхождения в творческий мир и до наших дней, сделана попытка показать особенности, успехи и недостатки ее прозаических произведений. Еще одна важная черта прозы дочери З. Курулбой – творческий поиск для создания действительно совершенных романов. Многие его рассказы заслуживают того, чтобы считаться одной из лучших причин стремиться к красивой и трогательной прозе.

Ключевые слова: повесть, образ, сюжет, Тахир, Хулкар, пространство, время.

Kirish. Ushbu maqolada Zulfiya Qurolboy qizining hikoya va romanlari o'zbek adabiyotida yaratilgan asarlar orasida o'zining qiziqarliligi, ta'sirchanligi, hayot haqiqati va insoniy harakterlarni ishonarli gavdalantirganligi hamda turmushning murakkab muammolarini dadil ko'tarib chiqilgani bilan ajralib turishi, shuningdek, uning ijod olamiga kirib kelganidan tortib bugingi kungacha bo'lgan ijodiy kamolotini tadrijini tadqiq etish orqali ijodkorning nasriy asarlaridagi o'ziga xos xususiyatlar, yutuqlar va kamchilik sabablari ko'rsatib berilgan.

Z. Qurolboy qizi nasrining muhim xususiyatlaridan yana biri uning chinakam mukammal romanlar yaratish yo'lida ijodiy izlanishlar olib borayotgani hisoblanadi. Uning ko'plab hikoyalari esa go'zal va ta'sirchan nasr yaratishga intilishning eng yaxshi sabablaridan biridan deb baholanishga loyiqdir.

Tadqiqot ob'yekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqotning ob'yekti sifatida Zulfiya Qurolboy qizining barcha hikoyalar to'plamlari, muallifning shaxsiy arxividagi adiba ijodiga doir manbalar olindi. Tadqiqot mavzusini yoritishdatsniflash, tavsiflash, tarixiy-qiyosiy, kontekstual, kompleks va funksional tahlil usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Zulfiya Qurolboy qizi hikoyalarining asosiy mavzusi – bu shaxs erki, ayol obrazidir; XXI asr hikoyachiligidagi yetakchi tamoyillar va ayol kechinmalarini mohirona yoritilishiga jazm etgan.

Jahon hikoyachiligi rivojida, ayniqsa, Lotin Amerikasi adiblarining hissasi katta. Ular yaratgan badiiyat xazinalari butun dunyoda sevilib o'qilgan va o'qib kelinmoqda. Bunda kolumbiyalik Gabriel Garsia Markes, gvatemalalik Migel Anxel Asturias, kubalik Alexo Karpenter, meksikalik Karlos Fuentes va argentinalik Xulio Kortasarni misol qilib keltirish mumkin. Z. Qurolboy qizi hikoyalari qahramonlari ham Xulio Kortasar hikoyalaridagi qahramonlar kabi ruhiy azobga tushadi. Buni adibaning "Tafakkur", "Ayol", "O'lim hyech narsa emas" hikoyalarida ko'ramiz. Kortasarning "Dahshatli tush" bilan Z. Qurolboy qizining "Tafakkur" hikoyasi orasida mushtaraklik bor. "Dahshatli tush"da letargik uyquda yotgan qiz sergak, bedor, uni qurshab olgan kishilar esa uyquda bo'ladi. Kortasar hikoya so'ngida qahramonini uyqudan uyg'otadi hamda o'quvchisini bir zalp bilan tushlarning egri-bugri ko'chalaridan chiqarib yuboradi va uni o'z hayoti bilan ro'baro' qilib qo'yadi. Z. Qurolboy qizida esa hamma axmoq, noshud, uquvsiz, nqusonli odam sanaydigan Tangriberdi aslida atrofdagi hurmatlanayotgan kishilardan ming marta baland, ko'zi ochiq, tafakkuri uyg'oq bo'ladi. Jamiyat, unda qaror topgan aqidalar tufayli Tangriberdi nogironga aylanadi. Eng dahshatlisi, bunga o'z padari buzrukvori vosita bo'ladi. Letargik uyg'udagi qiz kabi Tangriberdi ham uzoq muddatlik karaxt — na o'lik, na-da tirik holga tushadi. Va sog'lom hayotga qaytgani hamon atrofdagilarning hamon kundalik ikir-chikir tashvishlar paydo qilgan jaholat uyqusida ekani, xasta tafakkuri bilan ulardan hamon ustun ekanini anglaydi. Dunyo ishlariga qo'l siltab, shahmat olamiga sho'ng'iydi.

Jahon hikoyachiligida samarali ijod qilgan boshqa bir talay adiblar ham bor. Ular qatorida Z. Qurolboy qizi uslubiga bir qadar yaqin bo'lgan Kafkada inson fojiasi birinchi o'ringa ko'tarilsa, Kamyuda iztirobni anglash, uni tahlil etish kuchli ("Jarayon"da Yo'zef K., "Vabo"da Messimidi?). Ularda ozod odamning qiyofasizlikka aylangan qiyofasi ochib tashlangan. Qiyofasiz odam — ozod bo'lgani bilan ma'nau qul bo'lib qolaveradi (Donish, Dovur tegirmonchi, Ma'mur). Bu unda hayot bema'ni degan instiktni shakllantiradi.

Z. Qurolboy qizi urush davrida yashamagan, 80-yillar oxiridagi siyosiy va ijtimoiy voqyealar (O'zbekiston hayotidagi) dan ta'sirlangan. Kafka va Kamyu kabi butun jamiyat hayotini izdan chiqarib yuboruvchi noxushliklarga duch kelmagan. Ular natsizmga qarshi kurashdilar, hayot va o'lim kurashi guvohi bo'ldilar, iqtisodiy va ma'naviy inqiroz ular tafakkurida hayot ma'nisiz degan fikr shakllanishiga sabab bo'ldi. Insonlarning urush tufayli oqibatsizligi, individualizmning kuchayishi ijodkorlar asaridagi absurdning asosiy belgilari: yo'lsizlik, umidsizlik, tushkunlikni keltirib chiqardi.

Z. Qurolboy qizi istiqloldan oldingi va mustaqillikning ilk yillaridagi mushkul damlar, adolatsizliklar, chorasiz vaziyatlar guvohi bo'lgan, balki boshidan ham o'tkazgandir. Bu ta'sir uning "Mashaqqatlar girdobi" hamda "Armon asirasi" romanlarida, ayniqsa, bo'rtib ko'zga tashlanadi. Adiba asarlarida yaqqol ko'zga tashlanadigan xususiyat

jumlalarning uzundan uzoqligi. Bu aynan Marsel Prustni yodga soladi. Chunki uning “Zavol topgan vaqtni izlab” turkum romanlarida jumlar uzunligi uch-to‘rt sahifagacha cho‘zilgan.

Fikrimiz dalili sifatida adibaning diqatga sazovor hikoyalaridan biri “O, hayot” tahliliga kirishsak. Yozuvchi mazkur asarida boshqalaridan farqli ayollarni yoki ilojsiz insonlarni emas, balki, “yetmish besh” yoshni qarshilagan cholni tanlaydi. Bosh qahramon bo‘lgan Nazar chol shu yoshga yetsa-da, boshqa oqsoqollardek qarilikni osongina tan olib uni qabul qilgan emas. Aksincha, hayotga muhabbati, ishtiyoqi yashashni va yana yashashni istagan qariya siymosidir.

Ayni damda asar voqyealari hayotiylikka yaqin. Biroq adibaning tasvirlarida ushbu voqyealarning jo‘n ifodasini ko‘rmaysiz. Aksincha hayotga, yashashga mehri-muhabbati, ishtiyoqi jo‘sh urib turgan va tanasida qoni qaynoq bo‘lgan insonning intilishlarini ishonarli tarzda tasvirlaydiki, beixtiyor inson bunchalik yashashni yaxshi ko‘radi, hayotni sevadi, - deb o‘yga tolasani kishi. Uning qarigan chog‘ida ham o‘limni tan olishni istamasligi, hayotni tark erishni o‘ylamasligi nimadan? Tabiatidagi nafs a‘mmonlikmi yoki qalbidagi chin muhabbatmi? Adiba hikoyada bu kabi savollarga o‘rin qoldirmaydi. Ammo o‘quvchi qahramonning hayoti, holati bilan yaxshiroq tanishib brogan sari shunday savolarning tug‘ilishi tabiiydir.

Adiba qahramoni Nazar cholning holati hamda kechinmalarini o‘quvchining ko‘z o‘ngida ro‘y berganday tasvirlaydi. Uning hikoyasida bayonchilikdan ko‘ra tasvirlarning o‘rni yuqori ekanligini ko‘rishimiz mumkin: *“Chol bundan yetmish besh yil muqaddam emas, xuddi kuni kecha tug‘ilganday olamga hayrat nigohi ila boqib, hyech undan ko‘ngil uza olmaydi. O, hayot! Mana shu mislsiz yorug‘likni hyech narsaga almashtirib bo‘lmaydi, ahir! Tip-tiniq osmon, yam-yashil barglar, allaqanday, chol hatto nomini ham bilmaydigan ajoyib gullarning yoqimli hidi, ariqchada jildirab oqayotgan suv! E-hye, bularni qanday qilib ko‘z qiyadi”* [1]. Mazkur manzaralar inson hissiy kechinmalarining yorqin va ajoyib, haqqoniy ifodasi. Nazar cholning o‘lishni istamasligi faqatgina yashashni xohlashi, undan maqsadi nima ekanligini ham xuddi shunday manzara va tasvirlar, tasavvurlar, hissiy kechinmalar orqali ochib beriladi. Hayotni, yashashni sevgan chol “behalovat” bo‘lib, o‘zi uchun bitta haqiqat yaratadi. Adiba uni quyidagicha tasvirlaydi:

“Yo‘q, hammasi yolg‘on, – derdi icki bir nido, - odamlar o‘limdan cho‘chimaslik uchun narigi dunyoni o‘ylab topishgan. Bu dunyodan o‘tganimizdan keyin butunlay yo‘q bo‘lib ketmas ekanmiz, deb o‘zlariga tasalli-taskin berish maqsadida o‘ylab topilgan safsata! Aslida! Aslida o‘lding – uchding! Tamom!” (230-bet).

Muallif qahramonidagi shu kabi qarashlar va ruhiy kechinmalari orqali o‘zining o‘lim haqidagi tasavvurlarini ham bildirib o‘tadi.

Nazar chol obrazi murakkab obrazdir. Qaysar, injiq, diydasi qotib ketgan cholning to‘liq karakteri o‘g‘li Alisherning halokatga uchrab, kasalxonaga tushishi hamda to‘satdan vafot etishi voqyeasida aniq ochib berilgan. Shu kuni u tuni bilan o‘g‘lining yonida o‘tirib chiqadi. *“Tongga yaqin sal ko‘zi ilingandek bo‘lgan ekan, allaqanday ingraganga o‘xshash ovozdin cho‘chib uyg‘ondi. Qarasa Alisher! Ikki ko‘zi otasida, nimadir demoqchi bo‘ladi-yu, hyech chog‘i kelmayapti.*

- Urinib qolasan, bolam, gapirma, – g‘ozlandi chol.

Alisher bir necha soniya otasiga qattiq tikilib turdi-da, so‘ng ma‘yus jilmaydi va beozorgina ko‘zlarini yumdi. Shu ko‘yi o‘g‘li ko‘zlarini qayta ochmadi” [1].

O‘g‘lining o‘lim oldidagi holatidan otaning qanday ahvolga tushgani, qalbidan qanday iztiroblar o‘tayotganini muallif matnda o‘quvchiga ko‘rsatmaydi. Biroq qahramon qalbini o‘lim qo‘rquvi tark etmasada-da, yashash ilinji unda baribir kuchlilik qilaveradi. Garchi bu o‘limni muallif chol-kampirni esankiratib qo‘ydi, deydi. *“Ayniqsa, Oynisaxon bilan kelini o‘zlarini yeb qo‘yishdi. Biroq yolg‘iz Nazar chol tirik arvokdek hovlida g‘imirlab yurardi”* [1].

Shunda ham muallif Nazar cholning iroda va bardoshini o‘lim qo‘rquvi so‘ndirmaganligini tasvirlab o‘tadi.

“O, hayot” hikoyasida Nazar chol obrazi bilan birgalikda uning kampiri Oynisaxon va “halokatdan” vafot etgan o‘g‘li Alisher hamda uning kelini ishtirok etadi. Eng qiziqarli jihati shundaki, har uchala qahramonning vafoti ham chol ko‘z o‘ngida sodir bo‘ladi.

Darvoqye, muallif voqyealarning shu tarzda noan‘naviy kechishidan o‘z oldiga qo‘ygan badiiy g‘oya va maqsadni ochib berishda ustalik bilan foydalanadi. Bosh qahramonning holati, karakteri, voqyealarga munosabati va badiiy nutqi hikoya g‘oyasini yoritadigan asosiy vositalar sifatida xizmat qiladi.

Hikoyada adiba o‘z oldiga qo‘ygan maqsadiga erishadi. Hikoya syujet chizig‘ida bosh qahramonning yoshi “yetmish besh”, “sakson bir” va oxirida yoshining nechaga kirganini hisoblab ham qo‘ymay qoldi, deya o‘zgartirishlarga uchratadi.

Hikoya tili sodda va ravon. Bayonchilik emas, boshqa hikoyalaridagidek muallif aniq tasvirlarga o‘rin berdi. Tiriklikning o‘zi katta baxt deb hisoblagan qahramoni kechinmalari, holatlarining ham jo‘n ifodalarini keltirmaydi. Aynan ana shu manzaralarda qahramonning siymosi teranroq namoyon bo‘ladi. O‘lishni istamagan Nazar chol hikoya so‘nggida ham o‘lmaydi. Bu obraz orqali muallif inson irodasining kuchlilikini, unda istak tug‘ildimi unga albatta yetishishini ko‘rsatib beradi. *“Tiriklikning barcha vositalaridan - ko‘rish, eshitish, yurishdan mahrum” bo‘lgan chol o‘z istagi bilan hayotda o‘lmay yashaydi. Hikoya oxirida uning o‘z nutqida ham shu istak ifodalanadi: “... avvalgidan ravshanroq mulohaza yuritib ko‘ngli quvonchga to‘ladi: - Men endi haqiqiy hayotimni yashayapman! Men yashayapman!”* [1].

Demak, “O, hayot!” hikoyasi Zulfiya Qurolboy qizi nasrining yana bir eng muhim fazilatini, ya‘ni uning turmush manzaralaridan inson ruhini ochishda foydalanish sohasida katta mahorat egasi ekanligini anglashga imkon beradi.

“Zulfiya Qurolboy qizining badiiy-ma'naviy ta'sir kuchi jihatidan sof ijtimoiy yo'nalishdagi yetuk asarlardan also qolishmaydigan “Yo'zsiz yil” hikoyasida ona timsolini yaratadi. Hikoyaning syujet qurilishi puxta ishlangan, voqyealar tadriji personajlar ruhiy evrilishlari tahlili bilan uyg'unlikda mohirona ifodalangan”, - deb ta'kidlaydi adabiyotshunos olim Umarali Normatov[2].

Hikoya qahramoni Sobir avtohalokat tufayli nogiron bo'lib qoladi. Bu mudxish falokatdan onaxon - Buvgul xola o'g'lidan ham ko'ra qattiq iztirob chekadi. Hikoyada xolaning xasta o'g'il ko'ngli, oromi deb chekkan xaxmatlari ta'sirli tarzda ko'rsatilgan. Hayotning turmush nag'masini qarangki, Sobir shu holda qishloqning tengi yo'q suluvi Marvaridga ko'ngil beradi, qiz ham o'z navbatida yigitga oshiq-u shaydo. “Ularning Layli-yu, Majnun sevgi dostonini eslatadigan ishqiy munosabatlari har qanday ta'ma, xirs va nafs maylidan holi, ikki farishta oshig'u-ma'shuqaning sof qalb talpinishlaridan iborat. Ayni shu jihati bilan asar bugungi o'zbek adabiyotida urf bo'lgan ishqiy kechinmalar talqinidan butunlay farq qiladi”[2]. Ikki yosh orasida yashiradigan hyech qanday sir yo'q. Har ikki tomon ham oradagi mudhish ko'rgilikdan voqif. Ammo bu hol ularning ko'ngil mayllariga aslo to'siq bo'lolmaydi. Ular bir umrga birga bo'lishga qat'iy ahd qilganlar. Biroq yigit tomonda johil aka, qiz tomonda esa bag'ritosh ota – ikki oshiq mayliga tish-tirnog'i bilan qarshi turadilar. Faqat onaizorgina o'g'li bilan qiz qalbining, qiyosi yo'q chin muhabbatining yagona himoyachisiga aylanadi. Qishloqda tarqalgan har xil g'iybat, past-baland gap-so'zlar katta o'g'il bilan qiz otasi hurujini alanga oldiradi. Johillar qo'li balandtkelib, Marvaridni yaqin qarindoshi o'g'luga zo'rlab uzatadilar. U qaytib keladi, so'ng uni oyoq yetmas tog' qishlog'iga unashtiradilar. Sobir jim turolmaydi, xasta bo'lishiga qaramay qish chillasida uning ortidan boradi, sevgilisining albatta, qaytib kelishi va'dasini olib, bir dunyo quvonch bilan qaytadi. Endi uning ham, onaning ham ko'ksida umidsizlik bir dam chekinib, yashash ishtiyoqi jo'sh uradi. Lekin bu quvonchli daqiqalar uzoqqa bormaydi, va'da ushalmay qoladi.

Asardagi bu voqyealar ruhiy-psixologik holatlar tahlili jo'rligida kitobxonni larzaga soladigan tarzda tasvirlangan.

Sobir yangi yil arafasida kelishga va'da qilgan Marvaridni intizorlik bilan kutayotir, ammo undan darak yo'q. Shu vaqttdagi Ona bilan bolaning holati tasviri ko'ngillarni zir titratardi: “... derazadan ko'chaga intizor tikilib turgan Sobirning bir mahal yelkalari silkina boshladi, Buvgul xola, ko'ngli vayron holatda, o'g'luga tomon talpinadi. Shu payt birdan Sobir ona tomon o'giriladi. Dunyoning butun dard-alami ko'zlarida jam... Uning qonsiz yuziga yirik – yirik tomchilar dumalaydi. Endi Sobirga hammasi ayon, o'zining uzoq yashamasligini ham, Marvaridning kelmasligini ham, keltirmasliklarini ham biladi, biladi-yu, onasidan yashiradi, xuddi onasi undan yashirganday...” Hikoyadagi bu holatga munaqqid Umarali Normatov “Mashxur “Asror bobo”dagi chol bilan kampirning mudhish sirdan voqif holda, bir – birini asrash niyatida bir-biridan sir saqlash holatini - ko'ngillarini zir titratadigan vaziyatni eslatadi, taqliddan butunlay holi noyob badiiy lavha” – deya izoh beradi.

Qarangki, oshiq yigitning hayot shami o'chay deb turganida ham, hayotga ishtiyoqi, visolga umidi butunlay so'nmaydi. Oshiq yigit taqdirida mo'jiza ro'y beradi, go'yo Mashrab yanglig' arshning kungurasida yor visoliga erishadi. O'sh visol chog'i Marvarid Sobirga qarata asl muddaosini oshkor etadi: Faqat uning yuraginiga sevishini, boshqasi aslo qiziqtimasligini dangal aytadi. “Boshqa hyech bir ayol bunday demagan bo'lar edi. Shuning uchun ham uni telbalarcha sevib qolgandim-da”, - deya onasiga so'nggi dil rozini izhor etadi.

Asar qahramoni Sobir jon taslim qilganda onaizorning usunga suyanganicha “ Men yomon qoldim, sen yaxshi bor, bolam, ” – degan so'zlarini duoday ojizona takrorlab turganini ko'rib, yurak – bag'ringiz ezilib ketadi.

Ma'lum bo'layaptiki, hikoya personajlari qismati bilan bog'liq ko'pchilik, ruhiyatidagi iztiroblar boisi ijtimoiy omillardan holi. Hayotda yuz berib turadigan tasodif osiy, toshbag'ir bandai ojizlarning qilmishlari tarzida talqin etilgan.

“Yo'zsiz yil”dagi ona obrazi g'urur va qadriyat timsolidir. U uchun vaqt va o'g'li o'sha holicha qotib qolgan, o'zgarishlar, Marvarid ota-onasi tuyayotgan his-tuyg'u, iztiroplar unga ta'sir qilmaydi. Uni hayotga bog'lab turuvchi yagona rishta — o'g'li Sobir. Akaning ham mehri bor, ammo bu hissiyot tirikchilik tashvishlari ostida yo'qolib ketayozgan. Asardagi psixologik holatlar asosan nigohdan foydalanildi: qahrli, ma'sum, vajohatli... Bu boshqa hikoyalarga ham xos.

Marvarid uzatilganda onasini ko'rgani kelgan Mamatqul Buvgul enaning kichrayib qolganini ko'radi. Markesning “Yolg'izlikda yuz yil” asarida qari kampir Ursula qarib, kichrayib qoladi, uni belanchakka chaqaloqdek solib shkafga solib qo'yishadi. Buvgul enaning g'am-anduh va ilojsizlikdan kichrayib qolishi o'sha Ursulani yodga soladi. Shu bilan birga, Buvgul enani “Alpomish” dostonidagi qalmoq alplarining onasiga ham qiyoslash mumkin! Ya'ni Suxayl kampir olti alpning mag'lubiyati sabab yurtidan bosh ketishiga chiday olmaydi. Buvgul ena esa o'g'li Sobirning nogironligini hyech qachon tan olmaydi. Bu yerda adib o'zbekning nafaqat erkagi, balki ayolining qat'iyatliligi, oriyatliligi, bardoshliligi, shu bilan bir qatorda, o'zining maqsadi yo'lida nohaqlik, bilib bilmaslikka olish bilan bo'lsa-da, maqsadidan qaytmasligini o'zgacha uslub bilan ochib bergan.

Hikoyani o'qigan kishi unga qanday singib ketganini bilmay qoladi. Adibning o'ziga xos uslubi, xarakter yaratishdagi mahorati o'z “men”ini ko'rsatadi.

“Yo'zsiz yil”, “Tafakkur”, “Momo Havo”, “Muhabbat va nafrat”, “Ko'lanka” — dahshatli hikoya. Ularda odamlarni qiynash, jazoga tortish va buni tabiiy, deb qabul qilishday inson fojiasi va dahshatlari aks ettirilgan. “Tafakkur” hikoyasida insonning mutelikka ko'nikib qolishday mudhish holatda xotirjam yashayverishi ko'rsatilgan.

“Tafakkur” hikoyasi mutolaa davomida Ryunoski Akutagavaning “Batat bo'tqasi” hikoyasi yodga tushadi. Unda ham xo'rlangan, haqoratlangan, chekkaga surib chiqarilgan qahramonda bir voqyea bilan g'urur bo'y ko'rsatadi va o'z

hayotidagi ko'p narsalarga oydinlik, aniqlik kiritadi. Tangribardining uydin qochmoqchi bo'lishi, ayniqsa, raisga po'pisa qilish lavhasi kabi.

“Ayol qiyofasidagi ajal”da xayol bilan real voqyelik yakka holda psixologik holatlarni ochadi. Masalan, “Uning xushi o'zida emasdi. Kechgacha g'alati kayfiyatda yurdi. “...Loladek qizarib ketgan” ayol hali u yerdan, hali bu yerdan qarab turgandek”. Yoki “Mulla Ashur yana o'sha tomonga yuz burarkan, u yerda hyech kim yo'qligini ko'rib kapalagi uchdi. “Hozirgina ... Hozirgina turgan edi-ku!”. Eng shirin narsa — jondan ayrilish, qazo vaqti yetgani Mulla Ashurning nghis-tuyg'ulari yordamida ochib beriladi.

“Gunoh” — timoqqa zor erkak va ayol orasida paydo bo'lgan munosabat haqida. Har ikki ayolning ham teng yukli bo'lishi kitobxonni o'ziga toldiradi, umidni uzmaslik, halol yashash shartligini yodga soladi. Adiba har bir ish uchun javob berish ham bor, demoqchi. Hikoyadan olinadigan taassurot yaxlit va yoqimli emas. Balki har bir bandaning ham u dunyodagi ajri ham yoqimli bo'lmas.

Ma'lumki, dunyoning rivojlanishi adabiyotlarning bir-biriga ta'sirisiz kechmaydi. Bir paytlar G'arbnig o'zi Sharqdan juda ko'p ta'sirlanib, ko'p narsalarni o'zlashtirgan. Misol uchun, Lotin Amerikasi ham Sharq, ham G'arb, ham Yapon an'alarini singdirib olgan. Adabiyotlarni bir-biridan uzib rivojlantirib bo'lmaydi. Z.Qurolboy qizi qahramonlari (“Momo Havo”, “Muhabbat va nafrat”, “Gunoh”) g'arbona tutumga ega bo'lish bilan birga milliy ildizdan butkul uzilib ketmagan. Uning xalq og'zaki ijodini yodga soluvchi, faqat o'zbek millatigaginaxos bo'lgan urf-odatlariga asoslangan hikoyalari ham borki, bular ijodkorning o'zbek va jahon adabiyotidan birdek boxabarligini ko'rsatadi. “Kampirilar” hikoyasi syujetini o'zbek an'analari, tafakkur tarzidan xabari bo'lmagan odamning anglashi va qabul qilishi biroz qiyin. Bizda yukli ayol ikkiyo'l — hayot va o'lim orasida turadi, deb hisoblanadi. Jismoniy o'zgarishlar bo'lajak ona ruhiyatini ham nihoyatda tas'ircha va sezgir qilib qo'yadi. Inson ko'zidan nihon latif olamu ulardagi yaratilarni ham ilg'ay oladi.

Zulfiya Qurolboy qizining “Ko'lanka” hikoyasi syujeti “taqdiri azal”tushunchasi asosiga qurilgan. Kishi o'z taqdiriga yozilgan narsagagina egalik qila oladi. Birovning yozug'ini o'ziniki qilish uchun o'zlikdan butunlay voz kechib, o'sha “birov”ga aylanishga to'g'ri keladi. Hikoyada aynan ushbu fikr noodatiy syujet asosida yoritilgan. Syujetning noodatiyligi shudaki, o'z do'stining xotiniga ega bo'lishni istagan bosh qahramon oxir – oqibat do'sti bilan bir qabrda yotishga, uning qismatini o'z bo'yniga olishga majbur. Ikki do'st bir qabrga tushadi Buga sabab ular bir qizni sevadilar. Ammo qizga ularning bittasigina, ya'ni Behruz uylanadi. Biroq Behruznig o'limi do'sti Samandar uchun yana muhabbat sari yo'l ochadi. Endi u o'zi sevgan ayolga uylanadi. Lekin Dildor bu ikkinchi turmushini qabul qila olmaydi. Tasodifan xotirasini yo'qotgan Dildorning baxti uchun Samandar do'sti “Behruz”ga aylanadi. Qolgan butun umrini u o'zi boqib olgan chaqaloq hamda o'zini unutishga majbur qilgan “Behruznig xotirasi”bilan yashaydi. Oxir – oqibat o'limidan so'g uni Behruz yotgan qabrga qo'yadilar.

Bu hikoya o'z xususiyatiga ko'ra falsafiy – fantastic asr deb baholanishi mumkin. Biroq asarda bir qator biri-biriga bag'ishlangan, ikkinchisini taqozo etmaydigan voqyealar rivjlanadiki, bu g'lizlik oddiy o'quvchining ham g'ashini keltiradi. Biroq dastlab asarning ijobiy tomonlariga, ijotkor yutuqlariga ko'z tashlaymiz. Muallif asar qahramonlariga tanlagan nomlari uning dastlabki yutug'idir. Asar bosh qahramoni Samandar. U o'z ismiga munosib tarzda barcha istaklariga erishib, baxtli bo'ladi. Uning ko'nglidan kechgan tilaklar sirli tarzda doimo amalga oshadi. Dildor bilan o'zi o'rtasidagi to'siq - Behruznig o'g'liga yomon niyat bilan boqadi. Go'dak zotiljam kasalidan vafot etadi. Samandar Dildorni yolg'iz o'ziniki bo'lishini istaydi va bunga erishadi. Behruz. Bu isim asar oxirlariga kelib o'z salmog'ni ko'rsatadi. Xotirasini yo'qotgan Dildor qoshiga Samandar Behruz – yangi kun bo'lib keladi. Shu kundan boshlab ular o'z baxtlarini qayta topadilar.

Samandarning birinchi xotini Muhayyo o'ta aqli bo'lib, garchi sevilmasa-da, yeriga doimo baxt tilaydi. Barcha xohishlarini muhayyo qilishga intiladi.

Hikoyada sevikli eridan ayrilgan alamzada ayolni o'zini baxtli bo'lishga noloyiq hisoblashi, yangi muhabbatni qabul qilishga o'zini huquqsiz sezishi ajoyib yechimlar orqali berilgan.

Samandarning ham sevgi bobidagi omadsizlik hamda omadi, baxt ketidan kelgan baxtsizligi yorqin bo'yoqlarda chizilgan. “Menga uning nafratdan qimtilgan lablari kerak emas”, - deydi u. Dildorni nikohiga olib ham uning qalbini zabt eta olmagan oshiq o'z niyatiga erisha olmaydi. Didorning birgina sevgi to'la ko'zlari, boqishlari uchun Samandar o'zligidan voz kechishga tayyor edi.

Hikoyada shu kabi o'ziga xosliklardan tashqari voqyealar tizimida ayrim g'alizliklar ham uchraydi. Ayol o'zi qattiq nafratlangan kishisining yonida yashay olmaydi. Ayol psixikasidagi “dushman” lik tuyg'usi bunga yo'l qo'ymaydi. Sevikli eri hamda o'g'lining o'limiga sababchi deb bilgan kishisi yonida Dildor ham xotin bo'lib yashay olmasdi. Ayniqsa, uning Samandar nikoh o'qitmasdan uylanganda “uyalmasangiz, ixtiyoringiz!” deyishi o'ziga sira yopishmagan. Asar syujeti bir maromda rivojlanib boradi, ammo undagi yechim bir so' bilan aytganda, sira kutilmagan topilma.

“Shunday qilib, men senga evrildim do'stim”, - degan Samandar Dildorga uylanadi. Lekin avvalroq u Dildorni derazadan otib yuboradi. Garchi bir metr chiqmasa-da, yerezadan uloqtirilgan Dildor chet el filmlarida ko'p uchraydigan qahramonlarga o'xshab xotirasidan ayriladi. Asar boshdan oxir chet el filmlarida uchraydigan g'ayritabiiy voqyealar zanjiri asosiga qurilgan. Bir zanjirda har bir voqyea ijodkor maqsadiga ko'ra istalgan yo'sinda sodir bo'ladi. Sira bog'lanish yo'q qismlar esa “g'aroyiblik” shiori ostida majburan payvand qilingandek taassurot qoldiradi. Masalan, Samandar bilan navbatdagi janjaldagi Dildor to'satdan “Derazadan uloqtirilish” rejasini taklif qiladi va eri kuchli

muhabbatiga qaramay, uni uloqtirib yuboradi. U bir soatga o'rniga cho'zilib, derazadan uloqtirilgan xotinining uyiga qaytishini kutadi. Dildor xotirasidan ayrilib, xovlida yotar edi...

Адабиётлар рўйхати:

1. Зулфия Куролбой кизи. Куёш мен томонда. – Т.: “Янги аср авлоди” 2005, 215-б.
2. Умарали Норматов. Она шаънига қасида. “Ёшлик”, 2010. 5-сон, 7-бет.
3. Йўлдошев Қ. Азобда тобланган одамлар тасвири. –Т.: Янги аср авлоди. 2009, 4-б.
4. Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. –Т.: Янги аср авлоди, 2006. 391-б.
5. Йўлдошев. Қ. Роман ва бугунги ўзбек романчилиги. “Шарқ юлдузи”, 2011. №4. 131-б.
6. Йўлдош А. Тимсоҳнинг кўз ёшлари. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2003 йил, 34-б.
7. Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик лугати.— Т.: Академнашр, 220-б.
8. Қўшжонов М. Ижод масъулияти. – Т.: “Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти”, 1981. -144 б.
9. Муртазо Қаршибой. Ҳақ гапнинг ўзи кифоя эмас. “Жаҳон адабиёти” журналы, 1998 йил, 1-сон.
10. Мустақиллик даври адабиёти. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2006, - 240 б.
11. Норматов У. Ижодкорнинг даҳлсиз дунёси. – Т.: “Мумтоз сўз”, 2008. -180 б.
12. Расулов А. Бадиийлик – безавол янгилик. – Т.: “Шарқ”, 2007. – 120 б.

References:

1. Zulfiya Qurolboyqizi. Quyoshmentomonda. – Т.: “Yangi asr avlodi” 2005, 215-b.
2. Umarali Normatov. Ona sha'niga qasida. “Yoshlik”, 2010. 5-son, 7-bet.
3. Yo'ldoshevQ. Azobdatoblanganodamlartasviri. -T.: Yangi asr avlodi. 2009, 4-b.
4. Yo'ldoshevQ. Yoniqso'z. –T.: Yangi asr avlodi, 2006. 391-b.
5. Yo'ldoshev. Q. Roman va bugungi o'zbek romanchiligi. “Sharqyulduzi”, 2011. №4. 131-b.
6. Yo'ldoshA. Timsohningko'zyoshlari. – Т.: “Yangi asr avlodi”, 2003 yil, 34-b.
7. QuronovD. vaboshqalar. Adabiyotshunosliklug'ati.— Т.: Akademnashr, 220-b.
8. Qo'shjonovM. Ijodmas'uliyati. – Т.: “G'afurG'ulomnomidagiadabiyotvasan'atnashriyoti”, 1981. -144 b.
9. MurtazoQarshiboy. Haqqapningo'zikifoyaemas. “Jahonadabiyoti” jurnali, 1998 yil, 1-son.
10. Mustaqillikdavriadabiyoti. – Т.: “Yangiasravlodi”, 2006, - 240 b.
11. NormatovU. Ijodkorningdahlsizdunyosi. – Т.: “Mumtozso'z”, 2008. -180 b.
12. RasulovA. Badiiylik – bezavolyangilik. – Т.: “Sharq”, 2007. – 120 b.

Muallif:

Egamberdiyeva Kamola Ibroximovna- Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti 1-kurs tayanchdoktoranti.

UDC 372.881.111.1

THE NECESSITY OF UNDERSTANDING OF SECOND LANGUAGE LEARNING FOR TEACHERS OF ELLs

ELL (ENGLISH LANGUAGE LEARNING) O'QITUVCHILARINING IKKINCHI TILNI O'RGANISHNI
TUSHUNISH ZARURATI

НЕОБХОДИМОСТЬ ПОНИМАНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ВТОРОГО ЯЗЫКА ПРЕПОДАВАТЕЛЯМИ ELL
(ENGLISHLANGUAGELEARNING)

Kodirova Lola Muzafarovna

Gulistan State University, 120100 - 4th microregion, Gulistan city, Uzbekistan

E-mail: lolarshs76@mail.ru

Abstract. The article depicts the reason of necessity of the understanding of second language and proves that the language cannot be separated from what is taught and learned in school. Whereas this is true for everyone, it has special significance for ELLs. It discusses that while learning the content of the curriculum, the process of learning English as a second language is inextricably linked with all their school learning. For that reason, a teacher who has ELLs in his or her class is best equipped to teach them if he or she has knowledge of some key principles of second language learning. It also mentioned in this article that in ELLs especially, the teacher serves as a conduit for sharing information and scaffolding social and academic language. Low levels of instruction and low-quality interactions often combine to yield poor academic achievement among students who are busy constructing the meaning of the language and the content of school. Rich language interactions, however, encourage thinking, social relationships, and expanded language use. As Johnston admonished, we "have to think more carefully about the language we use to offer our students the best learning environments we can"

Key words: predictable, relatively, fundamentally, focus on, proficiency, elevate, acquisition, inextricably

Annotatsiya. Maqolada ikkinchi tilni tushunish zaruratining sababi ko'rsatilgan va tilni maktabda o'qitiladigan va o'rganilayotgan narsadan ajratib bo'lmasligi muhokama qilingan. Bu hamma uchun to'g'ri bo'lsada, ELL (Ingliz tilini o'rganish) uchun alohida ahamiyatga ega. Unda o'quvdasturi mazmunini o'rganish jarayonida ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganish jarayoni ularning maktabdagi barcha ta'limlari bilan uzviy bog'liqligi muhokama qilinadi. Shu sababli, sinfida ELL bo'lgan o'qituvchi ikkinchi tilni o'rganishning ba'zi asosiy tamoyillarini bilsa, o'quvchilarni o'qitish uchun mutlaqo tayor hisoblandi. Shuningdek, ushbu maqolada, ayniqsa, ELL larda o'qituvchi ma'lumot almashish va ijtimoiy va akademik tilni rivojlantirish uchun vosita bo'lib xizmat qilishi ta'kidlangan. Past darajadagi ta'lim va past sifatli o'zaro ta'sir ko'pincha tilning ma'nosi va maktab mazmunini yaratish bilan band bo'lgan talabalar orasida yomon akademik muvaffaqiyatga olib keladi. Tilning boy o'zaro ta'siri fikrlashni, ijtimoiy munosabatlarni va tildan foydalanishni kengaytiradi. Jonston ogohlantirganidek, biz "o'quvchilarimizga eng yaxshi ta'lim muhitini taklif qilish uchun foydalanadigan til haqida ko'proq o'ylashimiz kerak"

Kalitso'zlar: bashorat qilinadigan, nisbatan, asosli, diqqat, malaka, yuksaltirish, egallash, ajralmas.

Аннотация: В статье раскрывается причина необходимости понимания второго языка и доказывается, что язык нельзя отделить от того, что преподается и изучается в школе. Хотя это справедливо для всех, для ELL это имеет особое значение. Обсуждается, что при изучении содержания учебной программы процесс изучения английского языка как второго неразрывно связан со всем их школьным обучением. По этой причине учитель, у которого в классе есть ELL, лучше всего подготовлен для их обучения, если он или она знает некоторые ключевые принципы изучения второго языка. В этой статье также упоминается, что, особенно в ELL, учитель служит каналом для обмена информацией и поддержки социального и академического языка. Низкий уровень обучения и некачественное взаимодействие часто в сочетании приводят к плохой успеваемости среди учащихся, которые заняты созданием смысла языка и содержания школы. Однако насыщенное языковое взаимодействие стимулирует мышление, социальные отношения и более широкое использование языка. Как предупреждал Джонстон, мы «должны более тщательно продумать язык, который мы используем, чтобы предложить нашим студентам наилучшие условия обучения, на которые мы способны».

Ключевые слова: предсказуемый, относительно, фундаментально, сосредоточиться на, мастерство, поднять, приобретение, неразрывно.

Introduction. In order to be proficient and productive students, English-language learners (ELLs) need many opportunities to interact in social and academic situations. Effective teachers encourage their students' participation in classroom discussions, welcome their contributions, and motivate them by such practices. However, many educators often allow their less proficient students to remain silent or to participate less than their English-fluent peers.

It was considered what classroom teachers could do to more fully engage ELLs in teacher-student interactions, especially during teacher-led question-and-answer sequences. Essentially, teachers can elicit more from the less proficient or reticent students if they consider various responses options and then enlarge their response repertoires in order to encourage students' participation and help develop their language proficiencies.

Literature Review. As second-language acquisition began as an interdisciplinary field, it is hard to pin down a precise starting date. By the 1980s, the theories of S. Krashen had become the prominent paradigm in SLA. In his theories, often collectively known as the Input Hypothesis, Krashen suggested that language acquisition is driven solely by comprehensible input, language input that learners can understand. Krashen's model was influential in the field of SLA and also had a large influence on language teaching, but it left some important processes in SLA unexplained. In the 2000s research was focused on much the same areas as in the 1990s, with research split into two main camps of linguistic and psychological approaches. Van Patten and Benati do not see this state of affairs as changing in the near future, pointing to the support both areas of research have in the wider fields of linguistics and psychology respectively.

There are several reasons why ELLs may struggle to respond appropriately to teachers' prompts and questions. Certainly, not all teacher questions are clearly understood by students, and, if such is the case, teachers should rephrase or clarify queries in order to facilitate student comprehension. Teachers may also not wait long enough for students to consider a question and formulate a response. In addition, while first-language learning is largely motivated by a child's intrinsic desire to socialize, second-language learning often needs more extrinsic influence model of second-language learning identified three motivational components that contribute to student progress: interest from the learners, proficient speakers who support and interact with the learners, and an environment that supports relationships between learners and proficient speakers. Students may not wish to participate if the teacher expects them simply to recite low-level knowledge or if the teacher sets low expectations for the students. Clarity, wait time, higher order thinking, and higher expectations are factors that influence the quality of teacher interactions with all students, but some factors pertain more specifically to the participation of ELLs.

Immigrant students may come from cultures that do not expect students to ask or answer questions during classroom discussions. These students often perceive the teacher to have elevated status and think that, as students, they should respectfully listen — rather than talk — in the company of their teachers. Because U.S. classrooms are often less

formal (e.g., teachers sitting on the floor, students working in groups) than their previous educational environments, immigrant students sometimes take a while to adapt to the typical question-answer sequence that is common there. In addition, language acquisition theory hypothesizes that language learners experience an initial silent period, which is time spent receiving the language as input, prior to developing language-production skills [1].

While classroom discourse events vary, research has indicated that teacher talk dominates classroom communication. Edwards and Mercer documented that teachers perform 76% of classroom talk. Ramirez, Yuen, Ramey, and Merino categorized teacher talk as consisting of explanations, questions, commands, modeling, and feedback. Other studies of teacher discourse in primary grades indicated that teacher talk is often managerial rather than conversational in nature. Forestal noted that 60% of teacher talk involved asking questions, primarily display questions, which expect students to recall information taught previously by the teacher. In one study of effective primary teachers of literacy, Mohr tallied the number of questions asked by the teachers in the study at almost 100 per hour. Therefore, the preponderance of teacher talk and the teacher's use of questions continue as factors in how much classroom talk time is shared with students; both the quantity and quality of such interactions deserve scrutiny. For example, there are differences between direct and indirect instruction; the nature of large-group discussion requires more guidance from the teacher than do small-group interactions, and English-language learners may need different support in their communication efforts than do fluent English speakers. Thus, aspects of teacher-led discussions and discourse patterns warrant our continued attention.[2]

Asking and answering questions are typical interactions and are expected in most classrooms. A very common exchange is referred to as the Initiation-Response-Evaluation (IRE) sequence, similar to what Tharp termed "recitation questioning." However, the IRE routine may not often be supportive of ELLs because it is a convergent process of seeking one right answer. ELLs may not be able to verbalize that answer in a teacher-expected manner. Wells and Chang-Wells recommended that the third component of such exchanges be feedback, rather than evaluation, so that the teacher does more than praise or evaluate the student's response. Such feedback can achieve a variety of goals — it can clarify, connect, and elaborate the verbal interactions between teachers and students and among students themselves.

While students' command of conversational fluency is more readily accomplished, proficiency in academic language appears to take five to seven years. Academic language is certainly more than vocabulary acquisition. Competence in academic English certainly cannot be accomplished without exposure to and practice with the vocabulary and the structures that characterize the language of school. The teacher can model academic language functions, such as seeking information, comparing, problem solving, and evaluating, and then use classroom interactions to guide students' use of academic talk. The opportunity to speak academic language before using it in written work is important for English language learners. It should not be assumed that being able to understand academic language as input is equal to being able to produce it. Teachers can provide the support that students need to acquire this more formal register via their own modeling or think-aloud and then foster the use of similar structures via interactive discussions, allowing students to use academic language in context.

Purpose and Problem Description. The aim of this article to consider the benefits of the second language acquisition, look into the advantages of it and to analyze the difficulties which come across during this process.

The Necessity of the Second Language Learning. To be effective, today's teachers need a broad range of knowledge and skills, including deep content knowledge, pedagogical content knowledge, knowledge of how children and adolescents learn in a variety of settings, skills for creating a classroom community that is supportive of learning for diverse students, knowledge about multiple forms of assessment, and the ability to reflect on practice. To be successful with ELLs, however, teachers need to draw on established principles of second language learning. Language is the medium through which students gain access to the curriculum and through which they display--and are assessed for--what they have learned. To succeed in U.S. schools, students must be able to read academic texts in different subject areas, produce written documents in language appropriate for school (e.g., tests, stories, essays), and understand their teachers and peers--all in English. Therefore, language cannot be separated from what is taught and learned in school. Whereas this is true for everyone, it has special significance for ELLs. Because they are learning English while learning the content of the curriculum, the process of learning English as a second language is inextricably linked with all their school learning. For that reason, a teacher who has ELLs in his or her class is best equipped to teach them if he or she has knowledge of some key principles of second language learning [3].

Conversational language proficiency is fundamentally different from academic language proficiency, and it takes many more years for an ELL to become fluent in the latter than in the former. The first part of this principle articulates the distinction between what Cummins originally called basic interpersonal communicative skills and cognitive academic language proficiency. (He later used the terms conversational and academic language proficiency. Some English learners may use their second language fluently in informal conversations but still experience considerable academic or literacy-related difficulties in school, because language varies according to the context in which it is used. In the context of everyday conversations, speakers derive meaning not only from the words they hear but also from cues in the setting (e.g., facial expressions, gestures such as pointing to items in the environment). Because the content of such conversations is often predictable and focuses on the speaker's personal experiences (e.g., what someone did over the weekend), it is relatively accessible to ELLs. However, as communication moves further away from the immediacy of personal and shared experiences--such as in academic discourse--it increasingly relies on language itself to convey meaning, thereby

becoming more impersonal, more technical, and more abstract [4]. The use of written text, which makes meaning increasingly dependent on language itself, adds another layer of abstraction.

Academic language poses special challenges for learners. In school, learners use language for purposes different from those used in routine conversations. For example, they are expected to argue points of view, draw conclusions, and make hypotheses. Each purpose demands the use of specialized vocabulary and particular language forms. Because of "inexperience with the linguistic demands of the tasks of schooling and unfamiliarity with ways of structuring discourse that are expected in school", most students, but especially ELLs, experience school language as being more complex and cognitively demanding than conversational language. Given all these factors, it is not surprising that it takes second language learners longer to develop fluency in academic English than in conversational English. According to Cummins [5], second language learners develop conversational proficiency within 2 years of initial exposure to the language, but they need 5 to 7 years to develop academic language proficiency comparable to that of a native speaker of the same age.

Classroom teachers who know the difference between conversational proficiency and academic language proficiency are more apt to understand why they need to provide ELLs in their classes with support to successfully complete academic tasks, even when the students appear to be fluent speakers of English. Second language learners must have access to comprehensible input that is just beyond their current level of competence, and they must have opportunities to produce output for meaningful purposes. This second essential understanding highlights the role of linguistic input and output in second language learning. Krashen's input hypothesis posits that to learn a second language, learners need to understand the messages being conveyed to them. A large quantity of input in English will not foster language learning if the learners cannot comprehend it [6].

Originally, developed to explain language learning, this theory has been extended to apply more broadly to academic learning in a second language. As discussed, because ELLs are learning English as a second language while learning academic content in English, their language learning and academic learning cannot be disentangled. Thus, comprehensible input is just as necessary for successfully learning biology, history, or mathematics as it is for learning English as a second language.

Krashen [7] argued that to lead to new learning, the input should be not simply comprehensible but just slightly beyond the learners' current level of proficiency. In other words, the quality and nature of the input--not just the exposure--play a major role in learning a second language. Because the learning of a second language and the learning of content in that language cannot be separated, pushing learners beyond their current knowledge and skill in English is necessary for pushing them beyond their current knowledge of academic content. This essential understanding suggests that to make content comprehensible to ELLs and to foster their development of English, mainstream teachers need to provide students supports for learning.

Input, however, is only part of the equation. Language output is also critical for second language learning. Swain has argued that trying to communicate in a second language requires a level of engagement with the language different from simply listening and that this engagement leads to greater fluency. To express themselves in a second language, learners are pushed to "process language more deeply" than when encountering input. Doing so raises their awareness of gaps in their knowledge of the second language and thus gives them the opportunity to reflect on linguistic form in the context of negotiating meaning. Knowledge of this principle will help teachers understand that they do not serve ELLs well by allowing them to be indefinitely silent. Although ELLs may need time early on to build some confidence in speaking their second language and develop trust in their peers, they should be encouraged to cultivate their ability in English by using it.

References:

1. Adler, M. The paideia proposal. In *The curriculum studies reader*, ed. D. J. Flinders and S. J. Thornton, New York: Routledge-Falmer, 2004.-159p.
2. Au, W. Not playing around: Teaching role-plays in social education. In *Social studies and diversity education: What we do and why we do it*, ed. E. E. Heilman, New York: Routledge, 2010.-292p.
3. Avery, P. G. Teaching tolerance: What research tells us. *Social Education* 66 (5): 2002.-270p.
4. Banks, J. A. Diversity, group identity, and citizenship education in a global age. *Educational Researcher* 37 (3): 2008. - 129p.
5. Cummins, J. (1976) The influence of bilingualism on cognitive growth: a synthesis of research findings and explanatory hypotheses. *Work. Pap. Biling.* 9, 1-43 :
6. Fitchett, P. G., and S. Salas. "You lie—That's not true": Immigration and preservice teacher education. *Action in Teacher Education* 32 (4): 2010.-96p.
7. Krashen, Stephen D. *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Prentice-Hall International, 1988.
8. Maley, A., A. Duff, and F. Grellet. *The Mind's eye*. Cambridge University Press, 1997.-56p.

Authors:

Kodirova Lola Muzafarovna, Gulistan State University, teacher.

UDC 372.881.111.1

THEORETICAL BACKGROUND OF TEACHING LISTENING THROUGH COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING (CLT)

KOMMUNIKATIV TIL O'QITISH (CLT) YORDAMIDA TINGLAB TUSHINISHNI O'RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ АУДИРОВАНИЮ ИСПОЛЬЗУЯ КОММУНИКАТИВНОЕ ПРЕПОДАВАНИЕ ЯЗЫКА (CLT)

Mukhammedova Farogat Ramatillayevna

Gulistan State University, 120100. Syrdarya region, Gulistan city, 4th district

E-mail: farogat71@gmail.com

Abstract: Due to the importance and necessity to communicate in English, in recent decades many countries as well as Uzbekistan higher educational institutions have shifted from traditional grammar-based teaching method to communicative-focused instruction. However, some research has reported that there is still has a gap between schools' language policy and classrooms' practices.

This Article presents attempts to reveal the strategies that would be effective in conducting English classes through listening activities. The advantages and effective outcomes of teaching language through CLT in order to develop students listening skills are discussed. The information about importance and effective ways of CLT is presented. This study explores the understandings and attitudes of English teachers in adopting a Communicative Language Teaching (CLT) approach into their classrooms. It investigates factors that promote or hinder EFL teachers' implementation of this teaching approach into Uzbekistan higher educational institutions English classrooms.

Key words: Listening, communicative language teaching, effective, process, language, English, education.

Annotatsiya: Ingliz tilida muloqot qilishning ahamiyati va zaruriyati tufayli keyingi o'n yilliklarda ko'pgina mamlakatlar hamda O'zbekiston oliy o'quv yurtlari an'anaviy grammatik o'qitish usulidan kommunikativ yo'naltirilgan ta'limga o'tdi. Biroq, ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, maktablarning til siyosati va sinflar amaliyoti o'rtasida hali ham tafovut mavjud.

Ushbu tadqiqot, ingliz tili o'qituvchilarining dars jarayonida talabalarning tinglab tushinish ko'nikmalarini rivojlantirish usullari hamda tinglab tushinish ko'nikmasini rivojlantirishda kommunikativ til o'qitish (CLT) metodini qo'llashning muhim jihatlari va samarasini hamda Ingliz tili o'qituvchilarining o'z mashg'ulotlarida kommunikativ til o'qitish (CLT) yondashuvini qo'llashdagi tushunchalari va munosabatlarini o'rganadi. Shu bilan birga O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari ingliz tili o'qituvchilarining darslarida ushbu o'qitish yondashuvini joriy etishiga yordam beruvchi yoki to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlaydi.

Kalit so'zlar: Tinglab tushinish, kommunikativ til o'rgatish, samarali, jarayon, til, ingliz tili, ta'lim.

Аннотация: Из-за важности и необходимости общения на английском языке в последние десятилетия многие страны, а также высшие учебные заведения Узбекистана перешли от традиционного метода обучения, основанного на грамматике, к коммуникативно-ориентированному обучению. Тем не менее, некоторые исследования показали, что между школьной языковой политикой и классной практикой все еще существует разрыв.

В этой статье представлены попытки выявить стратегии, которые были бы эффективны при проведении занятий по английскому языку посредством аудирования. Обсуждаются преимущества и эффективные результаты обучения языку с помощью CLT для развития у учащихся навыков аудирования. Представлена информация о важности и эффективности CLT. Это исследование описывает понимание и отношение учителей английского языка к внедрению подхода коммуникативного преподавания языку (CLT) в своих классах. В нем исследуются факторы, которые способствуют или препятствуют внедрению учителями EFL этого подхода к обучению в кабинетах английского языка высших учебных заведений Узбекистана.

Ключевые слова: Аудирование, коммуникативное преподавание языка, эффективность, процесс, язык, английский, образование.

Introduction. The teaching of listening comprehension in EFL instruction has received more and more attention in recent years. The listening process plays great importance either in acquisition of L1 or learning of L2, many researchers and classroom teachers are doing research to solve the learners problem in English listening comprehension or selecting the suitable listening materials is one important research brunch.

These days university communicative language courses often include communication strategies (CSs) as part of their curriculum, but how much time is given for students to actively use these strategies in class? Corder, defines CSs as "a systematic technique employed by a speaker to express his (or her) meaning when faced with some difficulty." [1]

Definition. There have been many changes in ideas about syllabus design and methodology over the last 50 years or so. CLT as a promising approach has encouraged a re-evaluation of approaches to syllabus design and methodology. Richards classifies trends in language teaching in the last 50 years into three phases:

Phase 1: traditional approaches (up to the late 1960s)

Phase 2: classic communicative language teaching (1970s to 1990s)

Phase 3: current communicative language teaching (late 1990s to the present). [2]

According to the traditional approaches, grammatical competence was the foundation of language proficiency. Thus, grammar was given a central place in language teaching methodology. A deductive approach to teaching grammar was adopted by language teachers.

Students were provided with detailed grammar rules and then given opportunities for practice. Language learning was essentially understood as constructing a strong knowledge of grammatical patterns and sentence structures. The four skills of language, i.e. speaking, listening, reading, and writing were introduced after a basic grasp of language was constructed through controlled practice and oral drills. Accuracy was given emphasis at the expense of fluency. From the earliest stages of language teaching, teachers highlighted the magnitude of accurate knowledge of grammar, as well as an accurate pronunciation. Learners were discouraged to make errors since it was thought that errors could become a permanent part of student's speech.

Audiolingualism, initiated in North America, and the Situational Language Teaching, initiated in the United Kingdom, are the two methodologies that were based on these assumptions. Syllabuses during this period mainly consisted of word lists and grammar lists that were graded across levels.

Richards and Rodgers portrays a typical audio-lingual lesson as involving the following procedures:

1. Students first hear a model dialog (either read by the teacher or on tape) containing key structures that are the focus of the lesson. They repeat each line of the dialog, individually and in chorus. The teacher pays attention to pronunciation, intonation, and fluency. Correction of mistakes of pronunciation or grammar is direct and immediate. The dialog is memorized gradually, line by line. A line may be broken down into several phrases if necessary. The dialog is read aloud in chorus, one half saying one speaker's part and the other half responding. The students do not consult their book throughout this phase.

2. The dialog is adapted to the students' interest or situation, through changing certain key words or phrases. This is acted out by the students.

3. Certain key structures from the dialog are selected and used as the basis for pattern drills of different kinds. These are first practiced in chorus and then individually. Some grammatical explanation may be offered at this point, but this is kept to an absolute minimum.

4. The students may refer to their textbook, and follow-up reading, writing, or vocabulary activities based on the dialog may be introduced.

5. Follow-up activities may take place in the language laboratory, where further dialog and drill work is carried out. [3]

Situational language teaching proposes that a typical language lesson involve a three phase sequence, known as the P-P-P cycle: Presentation, Practice, and Production.

Presentation: The new topic of the lesson is presented, often by means of a conversation or audio material. The teacher explains the new structure and checks students' comprehension of it. Practice: Students practice using the new structure in a controlled context, through listening or substitution exercises. Production: Students practice using the new structure in different contexts, often using their own content or information, in order to develop fluency with the new pattern [2]

This lesson structure (PPP) proposed by situational language teaching has been extensively used in language teaching materials and still continues to be used in customized forms. However, the view of language learning that underlies this approach to language teaching has been criticized on a number of grounds. As Rutherford notes, PPP views language as a series of products that can be acquired sequentially as accumulated entities. [4]

Yet, foreign language acquisition research has shown that acquisition is a process that is incompatible with teaching seen as the presentation and practice of a series of products. In the same vein, questions the theoretical assumptions of situational language teaching:

The underlying theory for a P-P-P approach has now been discredited. The belief that a precise focus on a particular form leads to learning and automatization (that learners will learn what is taught in the order in which it is taught) no longer carries much credibility in linguistics or psychology. [5]

Chomsky argued that structural linguistic theory was insufficient in explaining the principal characteristic of languages – the creativity and uniqueness of individual sentences. His view of language and language learning moved the focus of American linguistic studies from surface structural features toward a concern with deep semantic structures. Thus, this paradigm shift led the way for the development of more communicative approaches to second language learning. Yet, Chomsky's focus was on the interpretation of sentences. He characterized the linguistic competence as the sentence-level grammatical competence of ideal native speaker. He reacted to this view by proposing the term communicative

competence which referred to the use of language in social context. Communication, therefore, involved negotiation of meaning between speaker and listener, and author and reader. [6]

Meanwhile, British applied linguists highlighted the importance of another fundamental aspect of language – the functional and communicative potential of language that was inadequately addressed in the language teaching theories at that time. Drawing on the work of functional linguists (e.g. John Firth, M. A.K. Halliday) and American sociolinguists (e.g. Dell Hymes, John Gumperz, and William Labov), and philosophers (e.g. John Austin and John Searle). British applied linguists claimed that language teaching needs to focus on communicative proficiency rather than on mere mastery of structures. [7]

In Europe, during the 1970s, with the mounting interdependence of European countries, there were an increasing number of immigrants and guest workers. This situation led the Council of Europe to build up a syllabus for learners based on functional-notional concepts of language use. In this syllabus, a threshold level of language ability was defined for each of the European languages in terms of what learners should be able to do with the language. Language functions were rooted in assessment of learner needs. Subsequently, the term communicative was used to describe programs that adopted a functional-notional syllabus. Since its emergence as essentially a British innovation, CLT has expanded in scope and now is widely utilized as one of the most prominent language teaching methodologies around the world. Despite its apparent popularity, many teachers remain somewhat confused about what exactly CLT is. Accordingly, it is relevant at this point to define and lay out some important characteristics of CLT in light of the existing literature.

There is considerable debate as to appropriate ways of defining CLT, and no single model of CLT is universally accepted as authoritative. Yet, according to CLT starts with a theory of language as communication, and its goal is to develop learners' communicative listening competence. Despite being a simplistic account of CLT, this idea of communicative listening competence is considered to be the main conception of CLT. Communicative listening competence included knowing what to say and how to say it appropriately based on the situation, the participants, and their roles and intentions due to their listening skills. Traditional grammatical and vocabulary syllabuses and teaching methods did not include information of this kind. It was assumed that this kind of knowledge would be picked up informally. [3]

In fact, CLT is not a monolithic and uniform approach to language teaching. In accordance with a classification proposed by Howatt, CLT consists of a 'weak' and a 'strong' version. The weak version of CLT is based on the assumption that the components of communicative listening competence can be identified, and thus systematically taught. [8] From this perspective, CLT can be thought to be an interventionist and analytic approach to language teaching, which means that CLT does not display a fundamental difference from the earlier traditional approaches. This weak version of CLT highlights the significance of providing learners with opportunities to use their English for communicative purposes and, characteristically, attempts to integrate such activities into a wider program of language teaching. Such a version of CLT proposes that instead of teaching the structural properties of language, teachers pay attention to particular notions such as 'possibility', 'possession', as well as language functions such as 'making requests' and 'giving advice.', describes the weak version of CLT as "learning to use English" On the contrary, a strong version of CLT is based on the claim that "language is acquired through communication" In other words, learners do not go through a learning experience in which they acquire the structural properties of a language and then learn to use this structural system in communication. As a matter of fact, they discover the system itself as they learn how to communicate in a language. This version proposes that teachers provide learners with ample opportunities to familiarize themselves with how language is used in actual communication.

Another typical feature of communicative language teaching is that "it gives planned emphasis on functional as well as structural features of language, combining these into a more completely communicative view". [9] Teachers who espouse CLT move beyond teaching structural rules of the target language, and create opportunities for learners to use the target language in a meaningful way. In doing so, they help their learners build up communicative listening competence.

Small group work can also be regarded as an important tenet of CLT. Larsen-Freeman puts forward that activities in a communicative class are commonly carried out by students in small groups. Negotiation of meaning can be accomplished by involving learners in group work in which they can freely interact with each other. Through small group activities, the students are engaged in meaningful and authentic language use rather than in the simply mechanical practice of language patterns. Emphasizing the importance of pair and group work as an indispensable aspect of CLT classroom, Richards argues that carrying out activities in pair and group work will benefit the learners in the following ways:

- They can learn from hearing the language used by other members of the group.
- They will produce a greater amount of language than they would use in teacher fronted activities.
- Their motivational level is likely to increase.
- They will have the chance to develop fluency. [3]

Similarly, it is desirable for a language teacher to present learners with the opportunity to develop strategies for understanding language as it is actually used by native speakers. In this respect, using authentic materials can be helpful for language teachers to expose their students to the target language the way it is used by native speakers. Richards lists the following arguments in favor of the use of authentic sources as the basis of communicative classroom learning:

- They provide cultural information about the target language.
- They provide exposure to real language.

- They relate more closely to learners' needs.
 - They support a more creative approach to teaching. [3]
- Another feature of CLT is "its learner-centered and experience-based view of second language teaching".

It can be summarized the overarching principles of CLT as follows:

- Make real communication the focus of language learning.
- Provide opportunities for learners to experiment and try out what they know.
- Be tolerant of learners' errors as they indicate that the learners are building up their communicative listening competence.

• Provide opportunities for learners to develop both accuracy and fluency.

• Link the different skills such as speaking, reading, and listening together, since they usually occur so in the real world.

- Let students induce or discover grammar rules. [3]

It was adopted the definition and principles of CLT proposed by Richards for the purposes of this thesis. As a final note, it can be maintained that there has been overwhelming agreement among the scholars in the field that the goal of CLT is to develop communicative listening competence. The authors concur that CLT has as its primary objective to help students develop communicative listening competence in the target language. Then the question that emerges is 'what is communicative listening competence?' The following section will review some common concepts dealing with the issue of communicative listening competence.

Communicative listening competence. In his linguistic theories, Chomsky makes a distinction between two aspects of language, namely 'competence' vs. 'performance'. He argues that competence is consisted of the underlying knowledge of the grammatical system. By competence, Chomsky means the shared knowledge of the ideal speaker-listener set in a completely homogeneous speech community. Chomsky affirms that such underlying knowledge enables a user of a language to produce and understand an infinite set of sentences out of a finite set of rules. By performance, he refers to the use of this underlying knowledge to communicate. However, this linguistic model proposed by Chomsky has been harshly criticized for being too simplistic. [10]

They pointed out that this model fails to account for the social aspects of language. Agreeing with Chomsky on competence-performance distinction, most scholars feel that competence should involve, in addition to grammatical sectors, psycholinguistic, sociocultural in Hymes' terms.

Hymes believes that Chomsky's view of competence is too idealized to describe actual language behavior, and therefore his view of performance is an incomplete reflection of competence. He also points out that the theory does not account for sociocultural factors or differential competence in a heterogeneous speech community. Claiming that a linguistic theory must be able to deal with a heterogeneous speech community, differential competence and the role of sociocultural features, offers a broader concept of competence, namely 'communicative listening competence'. He puts forward that native speakers, in addition to linguistic competence, attend to another rule system while speaking, which is labeled as the rules of language use. Compared to Chomsky's view of competence – that of abstract knowledge of grammar, Hymes' theory of what knowing a language involves presents a much more inclusive view.

Competence: Theory and Classroom Practice, Savignon portrays communicative listening competence as having the following elements:

1. Communicative listening competence is a dynamic rather than a static concept. It depends on the negotiation of meaning between two or more people who share to some degree the same symbolic system...
2. Communicative listening competence applies to both written and spoken language, as well as to many other symbolic systems.
3. Communicative listening competence is context specific. Communication takes place in an infinite variety of situations, and success in a particular role depends on one's understanding of the context and on prior experience of a similar kind...
4. There is a theoretical difference between competence and performance. Competence is defined as a presumed underlying ability and performance as the overt manifestation of that ability. Competence is what one knows. Performance is what one does.

5. Communicative listening competence is relative, not absolute, and depends on the cooperation of all the participants. [10]

Sociolinguistic Competence: This term corresponds to the learner's ability to use the language properly in different social contexts. Sociolinguistic competence thus displays the learners' knowledge of going beyond the literal meaning of utterances, as well as recognizing intention beyond those utterances in particular social situations.

Discourse Competence: This competence deals mainly with the ability to organize the ideas in a coherent and smoothly flowing way to ensure unity in meaning. Discourse competence brings to our attention that learners must also be mindful of the discourse patterns of the language that they are learning.

Strategic Competence: Strategic Competence refers to the learners' ability to acquire verbal and non-verbal communication strategies. The strategies are the means by which learners deal with potential breakdowns in

communication which arise from either “limiting conditions in actual communication or insufficient competence in one or more of the other areas of communicative listening competence, and to enhance the effectiveness of communication”. [10]

Conclusion.

While analyzing and investigating different viewpoints, discussions and dilemmas of the researchers we have come to some conclusions. We have analyzed and displayed some interactive methods which we think are really effective in introducing internet.

In order to be a professional English teacher it is vitally important to know the strategies, methods and certain effective tools and techniques of foreign language teaching. New approaches and strategies are being used in English classrooms every day. The ability to teach English through various interactive methods and activities with new technical innovations are the demand of our today’s world. We can see that teachers all around the globe teaching English to their pupils with the latest and most efficient ways. Hence, it is our responsibility to know more information about teaching English and enhancing students’ productivity.

References

1. Corder, S. P. “Error analysis and interlanguage” - Oxford university press, 1981. p. 103
2. Richards, J. C. “Communicative language teaching today”. - New York: Cambridge University Press, 2006. - p. 6
3. Richards, J. C., Rodgers, T. “Approaches and methods in language teaching” (2nd ed.). - New York: Cambridge University Press, 2001. – pp. 64-65
4. Rutherford, W. “Second language grammar: learning and teaching”. - London: Longman, 1987. - p. 26
5. Skehan, P. “Second language acquisition research and task-based instruction”. - Oxford: Heinemann, 1996. - p. 18
6. Savignon, S. J. “Communicative language teaching: State of the art”. – TESOL: Quarterly, 1991. – pp. 261-277
7. Li, X. J. “In defense of the communicative approach”. ELT Journal, 1997. – pp. 2-13.
8. Ellis R. “Task-based language learning and teaching”. - New York: Oxford University Press, 2003. - p. 145
9. Littlewood, W. T. “Communicative language teaching: An introduction.” Cambridge: Cambridge University Press, 1981.- p 89
10. Hymes, D. “Competence and performance in linguistic theory. Language acquisition: Models and methods.”, - London: Academic Press, 1971. – p. 173

Authors:

Mukhammedova Farogat Ramatillayevna, Gulistan State University, senior teacher.

УЎК:801.82:821.512.133-1

MUKIMI’S SOURCE OF LYRICS AND COMPARATIVE ANALYSIS

МУҚИМИЙ ЛИРИКАСИ МАНБАЛАРИ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

ИСТОЧНИКИ ЛИРИКИ МУКИМИ И ИХ СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Пардаев Қўлдош Узақович

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, 100100, Тошкент шаҳар, Яккасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103.

E-mail:kuldashparda@mail.ru

Abstract. In the development of world culture and literary-aesthetic thinking, the field of textual study and literary sources plays an important role. The study of the ancient sources of various epochs, which are carefully kept, and using them for raising the spirituality of the society are one of the important tasks, as well as the analysis and interpretation of the manuscript sources and the discovery of scientific facts of a particular author’s literary heritage are the important aspects to deal with. The manuscript sources of the creativity of Muhammad Aminkhoja Mukimi, the creator of the Kokand literary heritage at the end of the 19th and early 20th centuries, kept in manuscript funds of Uzbekistan, were classified and analyzed in this article. Autograph bayazes (bayoz) written by Mukimi’s hand were studied and commented about the genre and themes of the poet’s works.

Key words: bayaz, manuscript, autograph, literary environment, poet, complex, gazelle, mukhammas (mukhammas), letter, past, version, genre, publication.

Аннотация. Текстология и литературное источниковедение играет важную роль в развитии мировой культуры и литературно-эстетического мышления. Одной из актуальных задач является изучение древних источников разного периода, сохранявшихся веками, и использование их в целях развития духовности общества. Анализ и интерпретация рукописных источников важны еще и тем, что позволяют выявить научные факты литературного наследия определенной творческой личности. В статье классифицируются и анализируются рукописные источники произведений Мухаммада Аминходжи Мукими, представителя кокандской литературной среды конца XIX и начала XX веков, сохранившиеся в рукописных фондах Узбекистана. Были изучены

переписанные начисто (баёз) лично, рукописные произведения Мукими и даны комментарии к жанрам и тематике произведений поэта.

Ключевые слова: баёз (переписанные начисто), рукопись, автограф, литературная среда, поэт, комплекс, газель, мухаммас), письмо, прошлое, вариант, жанр, страница, издание.

Кирриш. Мумтоз адабиётимиз шоирлари ижодини чуқурроқ тадқиқ қилиш учун аввало улар қолдирган адабий меросни тўлиқ тўплаш, шунингдек, дастхатлар ва унга яқин вариантларни аниқлаш зарур. Ўтмишда айрим ижодкорлар асарлари тақдири тўғрисида ўзлари қайғурганлар ва уларни тўплаганлар. Адабиётимиз тарихида XIX аср охири-XX аср бошлари Қўқон адабий муҳитидан етишиб чиққан ижодкорлар адабий мероси алоҳида ўрин тутди. Таассуфки, бу даврнинг етук шоири Муҳаммад Аминхўжа Муқимий (1850-1903) асарлари “Девон” тартибида тузилган эмас. Шундай бўлсада, XX аср бошларида тошбосма усулида (1907, 1910, 1912, 1913 йилларда) “Девон” деб аталган шеърлар мажмуаси нашр қилинган [1]. Аммо бу тўртала тўплам ҳам девон тузиш талабларига риоя этилмаган ҳолда тартибланган. Шунинг учун ҳам мазкур тўпламларни “Девон” деб эмас, балки шеърлар мажмуаси сифатида қабул қилиш мумкин.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Тадқиқотнинг объекти сифатида Муқимий «Асарлар тўплами» ва «Танланган асарлари». Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси қўлёзма фондларидаги шоир асарлари киритилган қўлёзма манбалар олинди. Тадқиқот мавзусини ёритишда киёсий-тарихий, структурал, герменевтик тадқиқ усулларида фойдаланилди.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Муқимий асарлари турли қўлёзма ва тошбосма баёзларда, санъаткорларнинг ён дафтарларида, адабиёт ҳаваскорлари коллекцияларида, айрим парча қоғозларда турли кишилар қўлида сақланиб келинди. Шоир асарларини йиғиш ва нашр этишда профессор Ғ.Каримовнинг хизматлари катта бўлди. У Муқимий “Асарлар тўплами”ни жами тўрт марта (1958, 1960, 1973, 1974 йилларда) чоп эттирди. Афсуски, бу нашрларда Муқимий ижоди тўлиқ ва мукамал ҳолда нашр этилган эмас. Муқимий адабий мероси қўлёзмалари юзасидан А.Шокиров О.Жўрабоевлар илмий изланишлари натижасида шоир шеърлари дастхатлари ҳақида янги маълумотлар қўлга киритилди[2].

Бизнингча, Муҳаммад Аминхўжа Муқимий ижоди қўлёзма манбаларини қуйидагича тасниф этиш мумкин:

а) Муқимий дастхат баёзлари, мажмуалар ва алоҳида варақлардаги шоир дастхатлари.

б) Муқимий замондошлари томонидан тузилган қўлёзма баёзлар ва мажмуалар.

Муқимий қўлёзма дастхат баёзлари, мажмуалар ва алоҳида варақлардаги шоир дастхатлари:

ЎзРФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида.

7521 рақамли қўлёзма баёз. Муқимий дастхат баёзидир. Бу хусусида профессор Ғ.Каримов сўз юритиб, тўпламда 212 та шеър асар бўлиб, шундан 199 таси Муқимийники эканлигини таъкидлайди. Олим бу тўпламни шоирнинг дастхат баёзлари сирасига қўшмаган[3]. А.Шокиров эса тўпламдаги шеърлар ҳажмини 212 та деб 192 таси Муқимийга тегишли эканлигини қайд этади[4].

Кейинги изланишлар натижасида баёзда 212 та эмас, 228 та шеър асар бўлиб, шундан, 208 таси Муқимий қаламига мансублиги аниқланди.

Мазкур баёз XIX аср охирида кўчирилган бошланган. Шоир ўзининг турли қўлёзмаларда тарқоқ ҳолда бўлган асарларини жамлаб, яхлит бир мажмуа ҳолига келтиришни мақсад қилган бўлса-да, бироқ бу иш тугалланмай қолган. Ижодкорнинг яна кўплаб шеърларининг унга қирмай қолиши, қолаверса, баёзнинг охирида анчагини бўш варақлар қолиб кетгани бу фикрни тасдиқлайди.

Баёздаги баъзи шеърлар муаллиф томонидан қайта-қайта таҳрир қилинган. Шунингдек, бир шеърнинг икки уч хил вариантлари ҳам учрайди.

Бундай таҳририй ўзгаришлар қўлёзма баёз саҳифасидаги матнда ҳам, унинг ҳошияларидаги матнда ҳам учраб туради. Мазкур баёзда шоир бирор шеърнинг янги вариантини, баъзи ғазалларнинг қайта ишланган мисраларини, муҳим бир воқеа ҳақидаги таърихларни ҳошияларга ёзган. Худди шундай ҳолни баёзнинг 4^а, 12^а, 11^а, 13^а, 20^а, 44^а, 45^а, 50^б, 52^б, 56^а, 57^а, 58^а, 62^а, 64^а, 76^б-саҳифаларида учратиш мумкин[5].

Мазкур баёз хусусида А.Шокиров ҳам фикр билдириб: “Баёзнинг биринчи саҳифасидан 85^а-саҳифасига қадар текстлар бир қўл билан ёзилганлиги назарга олинганда бў ўзгаришлар бошқа шахс томонидан эмас, шахсан Муқимий томонидан киритилганига шубҳа қолмайди” [6].– деб ёзди. Олим баёзнинг фақатгина 85^а-саҳифасидаги матнни Муқимийнинг замондошларидан бири қўқонлик шоир Муҳсиний кўчириб ёзганлигини бир қанча манбалар таҳлили асосида исботлайди.

Баёзнинг характерли жиҳати шундаки, ушбу манбага таяниб, Муқимий асарлар тўплами нашридаги айрим шеърларнинг аслиятга мувофиқ матнини тиклаш мумкин. Бундан ташқари, баёзда шоирнинг шу пайтгача жамоатчиликка маълум бўлмаган турли жанрларга оид шеърлари учрайди.

1325 рақамли қўлёзма баёз XIX аср охирида Қўқонда тузилган. Унда XV – XIX асрда ижод қилган шоирлардан Навоий, Амирий, Мухйи, Мухаййир, Фурқат, Завкий асарларидан намуналар берилган. Профессор Ғ.Каримов мазкур баёздаги Муқимий шеърлари ҳажмини 120 та деб кўрсатади. Шунингдек, бу тўпламни ҳам

Муқимий дастхат баёзлари каторига қўшмайди. Шунингдек, олим баёздаги Муқимийнинг ўз асарлари устида олиб борган таҳрири борасида фикр юритмайди. Баёз хусусида қуйидагича мулоҳаза билдиради: “Ҳозирги қўлёзмамизнинг (№1325) 264-бетидан 358-бетигача жойлашган бир юз битта шеър “Девон”да (7521-рақамли қўлёзма баёз) қандай тартибда бўлса, худди шундай тартибда, ўзгаришсиз қўчирилган. Бунинг устига у шеърларнинг тексти ҳам бир турли келади, фарқ қилмайди[7].”

Изланишларимиздан маълум бўлишича, баёзда шоир шеърлари 120 та эмас, 127 тадир. №7521- қўлёзма баёздаги 110 та шеър бу тўпلامда шоир таҳриридан сўнг қайта қўчирилган.

9309 рақамли қўлёзма баёз ҳам Муқимий дастхатида қўчирилган. Баёзнинг биринчи саҳифасидаги маълумотга кўра 1893 йил Қўқонда қўчирилган. Баёз ҳақида адабиётшунос Ё.Исҳоқов ҳам қуйидагича фикр билдиради: “Муқимий томонидан тузилган баёзни (№9309) Қўқон баёзчилигининг гўзал намунаси сифатида келтириш мумкин. Муқимий бу баёзни XIX асрнинг охирида дўсти Обиджон Аълам учун тузган[8].” Тўпلامда Жомий, Навоий, Бедил, Гулҳаний, Фазлий, Амирий, Машраб, Хижлат, Муқимий, Қорий, Фурқат, Завқий, Муҳаййир сингари кўплаб шоирлар шеърларидан намуналар берилган. Унда Муқимийнинг 10 та лирик шеъри ҳамда 1 та сатирик характердаги асари мавжуд. Тўпلام охирида бир хужжат илова қилинган бўлиб, унда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи Пўлатжон Қаюмов, шоир Асқарали Ҳамралиев – Чархий, Муқимийнинг жияни Рўзимухаммад Дўстматовлар Обиджон Аълам илтимосига кўра Муқимий томонидан тузилганлигини тасдиқловчи имзо қўйганлар[9]. Бу факт мазкур баёзнинг котиби Муқимий эканлигини кўрсатади.

Ғ.Каримов 9309-рақамли қўлёзма баёз хусусида бундай ёзади: “Китобда учрайдиган Муқимийнинг 10 та асари шоирнинг ўз қўли билан ёзилган автографдирлар, бинобарин улар энг ишончли ва мўътабар хужжат сифатида қабул қилинишлари керак[10].”

688 рақамли қўлёзма баёзда Муқимий шеърлари ўз дастхатида қўчирилган. Унда Жомий, Навоий, Амирий, Муҳйи, Муқимий шеърларидан намуналар учрайди. Баёз қаттиқ, қизил нақшли муқовага олинган. Матнлар Қўқоннинг шалдирок қоғозида жадвал ичида қизил, қора, кўк сиёҳларда қўчирилган. Шеър текстлари майда настаълиқ хатида битилган. Сақланиши яхши эмас, баъзи варақлар йиртилган. Баёз XIX аср охирида Қўқонда тузилган бўлиб, тугалланмай қолган. Унинг бир неча варақлари бўш ҳолда учрайди (127-128-129, 130-131-132-133-бетлар). Тадқиқотчини қалғитадиган томони шундаки, баёз охирида хижрий 1327 йил (милодий 1909 йилда) Соҳиб мулла Обидхон деб имзо қўйилган. Бундан маълум бўладики, кейинчалик Соҳиб мулла Обидхон баёзни турли жанрдаги шеърлар билан тўлдиришни мақсад қилган.

Муқимийнинг фанга маълум дастхатларини мазкур баёздаги шеърлар матни билан қиёслаш натижасида шеърларнинг аксарияти Муқимий дастхатида ёзилганлиги маълум бўлди. Баёзда шоирнинг 39 та шеърий асари бўлиб, шундан: 32 та ғазал, 3 мухаммас, 3 та маснавий ва 1 мураббаъдир (ҳажвий мазмундаги: “Хон акам”, “Баччағар” радифи, “Уруғ”, “Танобчилар”, “Тўй”, “Шикоят безгак”, “Шамол”). Жумладан, “Танобчилар” сатираси матни №7688- баёзда тўлиқ ҳолда 37 байт бўлиб келади. №5736- қўлёзма ва №309, №317-рақамли тошбосма баёзларда эса 33 байт шаклида берилган.

Мазкур баёз Муқимий асарларининг жорий нашрларидаги матнини тиклашда ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қилишини таъкидлаш керак.

Ғафур Ғулом номидаги Фарғона вилоят Адабиёт музейида.

49.4100 рақамли Муқимий “Чўнтак баёз”и бўлиб, унда Машраб, Амирий, Муқимийнинг ғазал, мураббаъ, мухаммаслари мавжуд. Жами 20 та. Мазкур шеърлардан 19 таси Муқимий дастхатида эканлиги аниқланди. Булардан 16 шеър Муқимийнинг ўзиники бўлиб, 3 таси ғазал, 4 мураббаъ ва 9 таси мухаммасдир. Мухаммаслар ичида Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Саққойи Бухорий, Амирий, Фурқат ғазалларига тахмис қилинган. Шеърлар кўкиш, қизғиш фабрика қоғозига қора сиёҳ билан чиройли ва ўртача настаълиқ хатида қўчирилган[11]. Баёз 39 варақ (79 бет). Баёздаги 10 та Муқимий дастнависи ҳақида илк бор адабиётшунос А.Шокиров маълумот берган эди[12].

230.4046 рақамли “Манзумоти форсий”. Қўлёзма мажмуа бўлиб, унда ўндан ортиқ форсий ва туркий адабиёт намояндаларининг ғазал, мухаммас, маснавий, рубоий, муаммо, фард жанридаги шеърий асарлари мавжуд. Матн Қўқон қоғозига чиройли настаълиқ хатида қўчирилган. Қўлёзманинг 73-, 74-, 76-, 77-, 128-, 185-, 189-саҳифаларида Муқимий дастхатлари учрайди.

14.4078 рақамли Абдурахмон Жомийнинг “Ҳафт авранг” қўлёзма китоби бўлиб, 1074 йилда ибн Муҳаммадмуқим Асрорий томонидан қора сиёҳ билан таълиқ хатида қўчирилган. Қўлёзманинг 1-, 88-, 90-, 91-, 92-, 93-, 94-, 95-, 101-, 219-, 220- варақларида Муқимий дастхатлари аниқланди. Улар китоб хошияларида бўлиб, Амирий, Мажруҳ ва Муқимий ижодига тегишли. Мазкур қўлёзмадаги Муқимий дастхатидаги 2 та шеър ҳақида адабиётшунос Ҳ.Зарифов маълумот берган эди[13].

7050 рақамли “Шамсил фи-л қаюид ул-мантиқия” қўлёзма асар Юсуф Байзовий қаламига мансуб эканлиги аниқланди. Унинг 244-варағида Муқимий дастхатида Турсунхўжа эшон вафотига бағишланган таърих жанрида ёзилган бир шеър учрайди. Қўлёзманинг 243 варағида қора сиёҳ билан настаълиқ хатида қуйидагича маълумот берилган: “Мантиқ илмига оид қўлёзма китобдаги “Дар таърихи вафоти Турсунхўжа эшон” сарлавҳали шеър шоир Муқимийнинг ўз дастхати эканлигини тасдиқлайман. Ўзбекистон халқ шоири Асқарали Ҳамроали ўғли Чархий. Хўқанд. 14.02.1978.

Алоҳида варақларда Муқимий дастхати билан ёзилган шеърлар Қўқон Адабиёт музейи жамғармасида 10 дона бўлиб, улар турли воқеа-ходисалар муносабати билан ёзилган таърихлар ва шоирнинг бошқа шеърӣ асарларидан иборат.

Алоҳида варақларда Муқимийнинг 1902 йил декабрда юз берган Андижон зилзиласига таърихи (сақланиш рақами 87/1, нотўлиқ), бир масжид қурилишига таърих (сақланиш рақами 95, хусниҳат), жияни Рўзимухаммад Дўстматовга аталган “Бор эди” радифли мухаммас (тўлиқ), “Учради ногоҳ” радифли (сақланиш рақами 96/2, 4062, нотўлиқ), “Соғиндим” радифли (сақланиш рақами 1139, нотўлиқ, “Қани” радифли (сақланиш рақами 203.4981, тўлиқ), “Айладинг” радифли (сақланиш рақами 109.4136, тўлиқ), “Хикоят” сарлавҳали (сақланиш рақами 203.5881, тўлиқ) ғазаллари шоирнинг дастнавислари сифатида сақланмоқда[14].

Муқимий замондошлари томонидан тузилган қўлёзма баёзлар ва мажмуалар.

ЎзРФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида.

5666 рақамли қўлёзма баёзда Фузулий, Бедил, Жомий, Навоий, Доғий, Завкий, Қорий, Фуркат, Хожа Хофиз, Фузулий, Машраб, Амирий, Фуркат, Зорий, Муқимий сингари шоирларнинг шеърӣ асарлари настаълиқ хатида кўчирилган. Шеърлар ўзбек ва форс-тожик тилида. Баёз қаттиқ муқовага олинган. Шеърлар кизил, қора сиёҳларда ёзилган. Баёзнинг котиби номаълум, 263-варақда 1313 хижрий йил деб қайд қилинган. Бу мелодий ҳисоб бўйича 1895-1896 йилларга тўғри келади. Тўпламда Муқимийнинг 36 асари бор. Улардан 22 таси ғазал (2 таси форс-тожик тилида, 1 та ҳажвий), 10 та мухаммас (1 таси ҳажвий), 4 та мураббаъ ва битта “Саёҳатнома”дир (30 бандлик “Саёҳатнома” асрининг 12 банди берилан. “Саёҳатнома”нинг кучли танкидий руҳдаги бандлари тушириб қолдирилган).

9971 рақамли қўлёзма баёзда Саййидо, Бедил, Абдулла Ансорӣ, Нодим, Ҳижлат, Зорий ва бошқаларнинг турли жанрлардаги асарлари берилган бўлиб, матнлар асосан ўзбек ва форс-тожик тилида. Тузилган жойи ва котиби номаълум. Баёзда Муқимийнинг 1 мухаммаси (“Дариғо мулкимиз” сарлавҳали шеър), 1 та ғазал (“Доғмен” радифли ғазалининг барча мисралари таҳрир қилиниб, ўзгартирилган), 1та мураббаъси бўлиб, фақат бир банди берилган.

4182 рақамли қўлёзма баёзда асосан Нодира ва Нодим Намангонӣ шеърлари берилган. Баёзнинг 146^а-саҳифасида Наманганда хижрий 1314 (мелодий 1896) йилда тузилганлиги қайд этилган. Унда Муқимий қаламига мансуб битта мухаммас бор (“Ашъарҳо дорад” сарлавҳали форс-тожик тилида ёзилган).

6352 рақамли қўлёзма баёзда Фузулий, Навоий, Фуркат, Мухаййир, Муқимий асарларидан намуналар учрайди. Баёз қаттиқ муқовага олинган. Сақланиши яхши. Матнлар қора сиёҳда кўчирилган. Баёзнинг котиби номаълум. Профессор Ғ.Каримов 6352-рақамли баёз ҳақида фикр билдириб: “Муқимийнинг “Баёз”да бошқа манбаларда мутлақо кўрилмаган бешта асари бор. Улар ғазал, мураббаъ формасидаги лирик шеърлардир” [15]. – дейди.

Аслида баёзда Муқимийнинг 5 та эмас, 41 та асари бўлиб, шундан, 25 та ғазал, 10 мухаммас бўлиб, биттаси янги Саққои Бухорийнинг “Намеарзад” радифли ғазалига таҳмис қилинган. 4 та мураббаъ ва иккита “Саёҳтнома”лар матни тўлиқ ҳолда учрайди (“Қўқондан Шохимардонга” 30 банд ва “Қўқондан Фарғонага” 15 банд).

9918 рақамли қўлёзма баёз. Унда Навоий, Фузулий, Машраб, Фуркат, Мухӣ, Насриддин, Муқимий шеърӣ асарлари учрайди. Баёз охириги варағида хижрий 1321 (мелодий 1903) йилда тузилганлиги қайд этилган. Котиби номаълум. Сақланиши яхши. Матнлар қора сиёҳда кўчирилган. Муқимийнинг 6 та асари мавжуд. Улар 3 ғазал, 2 та мураббаъ, 1 та мухаммасдир.

7512 рақамли қўлёзма баёз. Баёз чиройли муқовага олинган бўлиб, варақлари кўк, сарик, қизил рангдадир. Тўпламнинг биринчи саҳифасида “Баёзи Муқимий маа Фуркат” деб қайд этилган. Лекин баёзда Фузулий, Навоий, Амирий, Акмал шеърларидан ҳам намуналар берилган. Баёзнинг котиби номаълум. Охириги саҳифасидаги қайдга кўра Қўқонда хижрий 1314 йилда кўчирилган. Муқимийнинг 15 та шеъри мавжуд. Улар 3 мухаммас, 10 та ғазал, 2 мураббаъ. Шундан, биттаси адабиёт аҳлига маълум бўлмаган 7 байтли “Ўлмасун” радифли ғазал. У Навоийнинг “*Кимса мендек даҳр аро бесабру ором ўлмасун*” – деб бошланувчи ғазалига назира қилинган[16].

12195 рақамли қўлёзма баёз. Тўплам “Мажмауӣ аъшори Муқимий ва Фуркат” деб номланади. Баёз икки қисмдан иборат. Биринчи қисми Муқимий ва бошқа шоирлар шеърӣ асарларидан ташкил топган бўлса, иккинчи қисми Фуркат асарларини ўз ичига олади. Баёздаги маълумотга кўра тўплам 1965 йилда тузилган. Котиби машҳур хаттот Аҳмадҷон Саҳҳобдир. Бу хусусда профессор Ғ.Каримов шундай ёзган эди: “Аҳмадҷон Саҳҳоб (1895-1969) номидан кўриниб турганидек, муқовасоз (саҳҳоб) бўлиб, бутун ҳаётини адабиётга бағишлади, ноёб асарларни йиғиб, қимматбаҳо коллекция тўплади, ўзи ҳам ҳаваскор шоир сифатида шеърлар ёзди” [17]. Баёзда Муқимийнинг 39 та шеъри бўлиб, шундан, 20 мухаммас, 19 та ғазалдир (4 таси янги). А.Турдиалиев ва С.Эшоновалар “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг 2011 йил 22- апрель сонидаги “Муқимийнинг янги топишган шеърлари” сарлавҳали мақоласида мазкур баёз ҳақида фикр билдириб, шоирнинг 1 ғазал, 2 та мухаммасини эълон қилган эди.

12145 рақамли қўлёзма баёз 1907 йил Мухаммад Шоқир томонидан кўчирилган. Сақланиши яхши. Матнлар қора сиёҳда кўчирилган. Унда Фузулий, Навоий, Фуркат, Муқимий шеърӣ асарлари учрайди.

Таъкидлаш жоизки, баёздаги Муқимий шеърларининг матни 7688-рақамли баёздан айнан ўзгаришсиз кўчирилган. Муқимийнинг 21 та асари мавжуд. Шундан, 16 ғазал, 4 та муҳаммас, 1 та мураббаъдир.

9836 рақамли қўлёзма баёз. Унинг биринчи саҳифасига “Ашъори мутафарриқа” (тарқоқ шеърлар) деб ёзилган. Баёз қаттиқ кардон билан муқоваланган. Матнлар қора сиёҳда ёзилган. Варақлар қўқ, сариқ ва қизил рангларда. Шеърлар бетартиб жойлашган бўлиб, бўш жойлар жуда кўп учрайди. Унда Жомий, Ғозий, Муқимий асарларидан намуналар учрайди. Муқимий қаламига мансуб 9 та шеър бўлиб, 5 ғазал, 2 та муҳаммас, 1 мураббаъдир. Бу шеърлар фақат баёзнинг бўш жойларида учрайди. Баёз хусусида А.Шокиров шундай ёзади: “Бу мажмуадаги шеърларни мутолаа қилар эканмиз, 61-саҳифада “Муҳаммаси сайлов” номли шеър эътиборимизни тортди. Саккиз банддан иборат бўлган катта ҳажмдаги (40 мисра) бу асар Муқимийнинг ҳозиргача бизга номаълум сатираси эди. Яна муҳими шундаки, котиб шеърнинг кўчирилган санасини мелодий йил билан “1893 йилинда 18 декабрда ёзилди” деб қайд этган. Котибнинг бу маълумотидан асарнинг 1893 йилда ёки ундан бир оз илгари ёзилганлигини тахмин қилиш мумкин [18].” – деб янги “Муҳаммаси сайлов” шеърини эълон қилган. Биз баёзнинг кўчирилган вақтини 1891 йил деб тахмин қиламиз. Чунки баёз ичидаги “Оҳким, бир дам юзунгни кўрмасам имкон қани”-деб бошланувчи ғазал тагига 1891 йил 13-августда кўчирилди деб имзо қўйилган.

10072 рақамли қўлёзма баёз. Унда Жомий, Лутфий, Шайдо, Амирий, Навоий, Фузулий, Машраб, Муқимий шеърӣ асарларидан намуналар берилган. Матнлар қора сиёҳда кўчирилган. Баёз котиби ва кўчирилган йили аниқ эмас. Тўпламда Муқимийнинг 5 та асари бор. 4 ғазал, 1 та мураббаъдир.

9966 рақамли қўлёзма баёз. Тўплам қаттиқ кардон билан муқоваланган. Баёзнинг биринчи ва охири саҳифасидаги маълумотга кўра 1882 йил Қўқонда Азимжон исмли котиб томонидан китобат қилинган[19]. Унда Амирий, Фузулий, Навоий, Муқимий асарларидан намуналар учрайди. Муқимийнинг 1 та ғазал жанридаги шеъри учрайди.

9098 рақамли қўлёзма баёз. Баёзнинг охири саҳифасида Қажумхон Олимбоев деб имзо қўйилган. Лекин кўчирилган йили аниқ эмас. Тўпламда Фузулий, Навоий, Амирий, Мушфикий, Муқимий шеърӣ асарларидан намуналар берилган. Матнлар қора сиёҳда кўчирилган. Муқимийнинг 1 та муҳаммаси мавжуд.

1429 рақамли қўлёзма баёз. Баёз қаттиқ муқовага олинган. Матнлар қизил, қора сиёҳларда кўчирилган. Баёзнинг кўчирилган йили ва котиби аниқ эмас. Унда Қўқон шоирлари асарлари учрайди. Муқимийдан 6 та шеър берилган. Шундан, 3 муҳаммас, 2 та ғазал, 1 мураббаъдир.

4179 рақамли қўлёзма баёз. Қўлёзма Нодимнинг ён дафтари бўлган, буни баёздаги бир қанча варақларга ёзилган шеърларнинг қоралама нусхалари тасдиқлайди. Баёзга материаллар 1892 йилдан бошлаб кўчирила бошлаган. Унда Муқимийнинг 7 та шеъри учрайди (3 таси ҳажвий мазмунда). Профессор Ғ.Каримов мазкур баёз хусусида бундай ёзади: “У шоир Нодим ижодини ўрганишда асосий манба бўлишидан ташқари, бир томондан, XIX аср иккинчи ярми, XX аср бошлари адабий ҳаётини ўрганишда, иккинчи томондан, Нодим ва Муқимий, Фурқат, Завкий муносабатлари масаласини ёритишда қиймат баҳо материаллар беради[20].”

1821 рақамли қўлёзма баёз. Мазкур баёз энг кекса баёзлардан бўлиб, котиби Муҳаммад Тохирдир. Унда Жомий, Навоий, Бедил, Фурқат, Завкий, Муқимий шеърларидан намуналар учрайди. Тўпламнинг бошида котиб томонидан ёзилган сўз боши бор. Баёзда Муқимийнинг 10 шеъри учрайди. Шундан, 9 ғазал, 1 та муҳаммас. Тўплам Қўқонда 1883 йил китобат қилинган. Мазкур баёзда Муқимийнинг ўз дастхатида ёзилган беш саҳифалик форс-тожик тилида ёзилган тақризи мавжуд. Мазкур тақриз хусусида А.Муродов ва М.Ҳамидовалар ҳам фикр билдирганлар[21].

9019 рақамли қўлёзма баёз. Тўплам хижрий 1321 йилда Қўқонда кўчирилган бўлиб, котиби номаълум. Баёзда Фузулий, Навоий, Котибий, Насриддин, Фурқат, Мухӣи, Муқимий асарлари учрайди. Муқимийнинг олти шеъри берилган. Шундан 3 ғазал, 2 та мураббаъ, 1 муҳаммасдир.

5736 рақамли қўлёзма баёз. Тўпламда Тошкент ва Қўқон шоирларининг шеърӣ асарларидан намуналар берилган. Таъкидлаш жоизки, Муқимийнинг бошқа манбаларда учрамайдиган назмий мактублари матни фақат шу баёзда учрайди. Муқимийнинг турли жанрлардаги 42 та шеъри берилган(иккитаси янги “макайлик” радибли). О.Тўлабоев таъкидлашича: “5736-рақамли баёз Камийнинг биринчи баёзи бўлиши билан бир қаторда, шоир адабий меросининг ҳам биринчи манбаидир. Китобнинг 471-бетидан унинг хижрий 1311 (мелодий 1894) йилда Абдулкарим Камий томонидан тасниф этилгани ҳақида маълумот бор. Ҳажми 472 бет. Баёзда эллиқдан зиёд ўтмишдош ва замондош шоирларнинг шеърларидан намуналар берилади[22].”

7710 рақамли қўлёзма баёз. Тўпламнинг котиби Каримбек Камийдир. Муқоваси қалин, қизил рангда. “Баёздаги шеърлар 13-бетдан бошланади. Баёзда олтмишдан зиёд шоирларнинг форс ва туркийда ёзган шеърлари жамланган... Яъни, баёзда 1895 йил “Туркистон вилоятининг газети”да босилган “Мурабба дар таърифи мактаб” шеъри киритилгани ҳолда, 1902 йил шу газетада эълон қилинган “Яхши” манзумаси учрамайди. Бу – мазкур баёзни 1895-1902 йиллар оралиғида тузилган дейишга асос бўла олади[23].” Баёзда Муқимийнинг 3 та шеърӣ асари бўлиб, улар Жомий, Фурқат, Амирий ғазалларига тахмис қилинган муҳаммаслардир. Лекин бу муҳаммаслар матни тўлиқ берилмаган.

Хулоса. Муқимийнинг дастхат баёзлари шу пайтгача тўлиқ тадқиқ қилинмаган. Жумладан, айрим шеърлар ҳанузгача илмий истифодага олиб кирилган эмас. Шу нуқтаи назардан, Муқимийнинг ўз дастхати билан ёзилган 7521, 1325, 7688, 9309, 49.4100 рақамли қўлёзма баёзлар шоир асарларининг илмий-танқидий матнини

тайёрлашда асосий манба бўлиб хизмат қила олади. Муқимий дастхатида ва замондошлари томонидан тузилган қўлёзма ҳамда тошбосма баёзлардаги шоир асарлари матнининг қиёсий таҳлили натижасида шоир асарларининг аслиятга мувофиқ ва муаллиф матнига яқин вариантларини тиклаш мумкин. Жумладан, “Саёҳатнома”, “Дар мазаммат замона”, “Ҳажви Бектурбой”, “Вексил”, “Дар мазаммати курбақа” каби асарлар матни бунинг далилидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўз ФАШИ, тошбосма. №10119 ; №309 ; №318; №236.
2. Шокиров А. Муқимий ижодида таҳрир масаласи. Адабий мерос. –Т., Фан.1971; Жўрабоев О. Муқимийнинг “Чўнтак баёзи”. Гулистон. –Т., 1999. №2. -59 б.
3. Каримов Ғ. Муқимий ижодий меросининг манбалари. (Муқимий. Асарлар тўплами). – Т., Фан. 1960, II том. - 159 б.
4. Шокиров А. Муқимий дастхат баёзида Фурқат ғазаллари. Адабий мерос –Т., 1988.№4 .-67 б.
5. Шокиров А. Муқимий дастхат баёзида Фурқат ғазаллари. Адабий мерос. –Т., 1988.№4 .-69 б.
6. Шокиров А. Муқимий дастхат баёзида Фурқат ғазаллари. Адабий мерос. –Т., 1988.№4 .-74 б.
7. Каримов Ғ. Муқимий ижодий меросининг манбалари. (Муқимий. Асарлар тўплами). – Т., Фан. 1960, II том. - 164 б.
8. Исҳоқов Ё. Баёз ва баёзчилик тарихи (Нашрга тайёрловчи О.Қосимхўжаев). Ўзбек адабиёти тарихи масалалари. – Т.:Фан, 1976.- 96 б.
9. Каримов Ғ. Муқимий ижодий меросининг манбалари. (Муқимий. Асарлар тўплами). – Т., Фан. 1960, II том. - 162 б.
10. Жўрабоев О. Муқимийнинг “Чўнтак баёзи”. Гулистон. –Т., 1999. №2. -60 б.
11. Шокиров А. Муқимийнинг янги топилган автографлари. Адабий мерос. –Т., 1971. №2 .-267 б.
12. Зарифов Ҳ. Муқимий. Ҳаёти ва ижоди ҳақида материаллар. – Т., Фан.1955. – 44 б.
13. Жўрабоев О. Муқимий дастнавислари ҳақида. Адабиёт кузгуси. – Т., 2000.№5.-11 б.
14. Каримов Ғ. Муқимий ижодий меросининг манбалари. (Муқимий. Асарлар тўплами). – Т., Фан. 1960, II том. - 166 б.
15. Ҳамидова М. Қўлёзма баёзлар – адабий манба сифатида. -Т., Фан. 1981.- 148 б.
16. Каримов Ғ. Муқимий. (Асарлар тўплами). -Т., Адабиёт ва санъат нашриёти. 1974.-Б.456.
17. Шокиров А. Адабий мерос. – Т., 1976.№ 5- 128 б.
18. Ҳамидова М. Қўлёзма баёзлар – адабий манба сифатида. -Т., Фан. 1981.- 152 б.
19. Каримов Ғ. Муқимий ижодий меросининг манбалари. (Муқимий. Асарлар тўплами). – Т., Фан. 1960, II том. - 231 б.
20. Муродов А. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. –Т., Фан. 1971.- 211 б.; Ҳамидова М. Қўлёзма баёзлар – адабий манба сифатида. -Т., Фан.1981.-52 б.
21. Тўлабоев О. Каримбек Камийнинг ҳаёт ва ижод йўли. фил.ф.н.дисс-сия. 2010.- 128 б.
22. Тўлабоев О. Каримбек Камийнинг ҳаёт ва ижод йўли. фил.ф.н.дисс-сия. 2010.- 140 б.

References:

1. O'z FASHI, toshbosma. №10119; №309; №318; №236.
2. Shokirov A. Muqimiy ijodida tahrir masalasi. Adabiy meros. –T., Fan.1971; Jo'raboev O. Muqimiyning "Cho'ntak bayozi". Guliston. –T., 1999. №2. - 59 b.
3. Karimov G'. Muqimiy ijodiy merosining manbalari. (Muqimiy. Asarlar to'plami). T., Fan. 1960, II tom. - 159 b.
4. Shokirov A. Muqimiy dastxat bayozida Furqat g'azallari. Adabiy meros –T., 1988.№4 .-67 b.
5. Shokirov A. Muqimiy dastxat bayozida Furqat g'azallari. Adabiy meros. –T., 1988.№4 .-69 b.
6. Shokirov A. Muqimiy dastxat bayozida Furqat g'azallari. Adabiy meros. –T., 1988.№4 .-74 b.
7. Karimov G'. Muqimiy ijodiy merosining manbalari. (Muqimiy. Asarlar to'plami). T., Fan. 1960, II tom. - 164 b.
8. Is'hoqov Yo. Bayoz va bayozchilik tarixi (Nashrga tayyorlovchi O.Qosimxo'jaev). O'zbek adabiyoti tarixi masalalari. – T.:Fan, 1976.- 96 b.
9. Karimov G'. Muqimiy ijodiy merosining manbalari. (Muqimiy. Asarlar to'plami). T., Fan. 1960, II tom. - 162 b.
10. Jo'raboev O. Muqimiyning "Cho'ntak bayozi". Guliston. –T., 1999. №2. - 60 b.
11. Shokirov A. Muqimiyning yangi topilgan avtografllari. Adabiy meros. –T., 1971. №2 .-267 b.
12. Zarifov H. Muqimiy. Hayoti va ijodi haqida materiallar. – T., Fan.1955. – 44 b.
13. Jo'raboev O. Muqimiy dastnavislari haqida. Adabiyot kuzgusi. – T., 2000.№5.-11 b.
14. Karimov G'. Muqimiy ijodiy merosining manbalari. (Muqimiy. Asarlar to'plami). T., Fan. 1960, II tom. - 166 b.
15. Hamidova M. Qo'lyozma bayozlar – adabiy manba sifatida. -T., Fan. 1981.- 148 b.
16. Karimov G'. Muqimiy. (Asarlar to'plami). -T., Adabiyot va san'at nashriyoti. 1974.-B.456.
17. Shokirov A. Adabiy meros. – T., 1976.№ 5- 128 b.
18. Hamidova M. Qo'lyozma bayozlar – adabiy manba sifatida. -T., Fan. 1981.- 152 b.
19. Karimov G'. Muqimiy ijodiy merosining manbalari. (Muqimiy. Asarlar to'plami). T., Fan. 1960, II tom. - 231 b.
20. Murodov A. O'rta Osiyo xattotlik san'ati tarixidan. –T., Fan. 1971.- 211 b.; Hamidova M. Qo'lyozma bayozlar – adabiy manba sifatida. -T., Fan.1981.-52 b.
21. To'laboev O. Karimbek Kamiyning hayot va ijod yo'li. fil.f.n.diss-siya. 2010.- 128 b.
22. To'laboev O. Karimbek Kamiyning hayot va ijod yo'li. fil.f.n.diss-siya. 2010.- 145 b.

Муаллиф:

Пардаев Қўлдош Узақович – Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети доценти, филология фанлари доктори.

Ijtimoiy - iqtisodiy fanlar

UDK 1(09).297.16

THE ROLE OF KALTAMINOR CULTURE IN THE PAST OF KHOREZM OASIS

XORAZM VOHASINING O'TMISHIDA KALTAMINOR MADANIYATINING TUTGAN O'RNI

РОЛЬ КАЛТАМИНОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОШЛОМ ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА

Nazarov Obid Rahimovich

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV-mavze.

E-mail: o.nazarov@mail.ru

Abstract. The study of the history and narration of the peoples inhabiting the Khorezm oasis is primarily due to the fact that the history of this region in Central Asia has a special culture. It was in this region that the first cultural sites were located many centuries ago. One of the most important issues today is the study of the history and archeology of the peoples who lived and live in the Khorezm oasis and adjacent territories. Khorezm plays an important role not only in the history of Uzbekistan, but also in the Central Asian region as a historical and cultural region in which agriculture and urban culture have long been developed, and at the same time borders on the territory inhabited by nomadic tribes. There are complex processes of historical and cultural development that require special study and generalization, which is important not only for Uzbekistan, but also for the history of Central Asia as a whole. It is no coincidence that this region is in the center of attention of historians, archaeologists, ethnographers, as well as representatives of other areas. It is necessary to study, analyze and draw conclusions about the dynamics of the socio-economic foundations of the formation and development of a sedentary lifestyle in the Khorezm region. Based on this goal, the following tasks were identified: to study the emergence of the first culture in the Khorezm region; Finally, a study of the formation of a sedentary lifestyle in the Khorezm region in the Bronze and Iron Ages; Analysis of the details of the settlements of the Bronze Age and Iron Age in Khorezm; The questions of the analysis of the emergence and development of urban culture in the Khorezm region are considered.

Keywords: Ancient Khorezm, Kaltaminor, Amirabad, Archaeological monuments, Kat, Takir, Oks, Yaksart, Scrapers, Plates, Shells, Eagle Castle.

Аннотация. Изучение истории и повествования народов, населяющих Хорезмский оазис, в первую очередь связано с тем, что история этого региона в Средней Азии имеет особую культуру. Именно в этом регионе много веков назад были расположены первые культурные объекты формируется. Одним из важнейших вопросов сегодня является изучение истории и археологии народов, живших и проживающих в Хорезмском оазисе и прилегающих территориях. Хорезм играет важную роль не только в истории Узбекистана, но и в Центрально-Азиатском регионе как историко-культурный регион, в котором издавна развито сельское хозяйство и городская культура, и в то же время граничит с территорией, населенной кочевыми племенами. Существуют сложные процессы историко-культурного развития, требующие специального изучения и обобщения, что важно не только для Узбекистана, но и для истории Центральной Азии в целом. Неслучайно этот регион находится в центре внимания историков, археологов, этнографов, а также представителей других областей. Необходимо изучить, проанализировать и сделать выводы о динамике социально-экономических основ формирования и развития оседлого образа жизни в Хорезмской области. Исходя из этой цели, были определены следующие задачи: изучить возникновение первой культуры в Хорезмской области; Наконец, исследование формирования оседлого образа жизни в Хорезмской области в бронзовом и железном веках; Анализ деталей поселений эпохи бронзы и железа в Хорезме; Рассмотрены вопросы анализа возникновения и развития городской культуры в Хорезмской области.

Ключевые слова: Древний Хорезм, Калтаминор, Амирабад, Археологические памятники, Кат, Такир, Окс, Яксарт, Скрепки, Плиты, Ракушки, Орлиный замок.

Kirish. Xorazm vohasida yashovchi xalqlar tarixi hamda tarixini bayon etish masalalari o'rganish birinchi navbatda, O'rta Osiyoda ushbu mintaqa tarixining alohida madaniyatga egaligi bilan bog'liqdir. Aynan mana shu mintaqada O'rta Osiyoning boshqa hududlariga nisbatan ko'plab asrlar avvalroq ilk madaniyat manzilgohlari vujudga kelgan hisoblanadi. Xorazm vohasi va unga yondosh hududlarda yashagan hamda yashayotgan xalqlarning tarixi, arxeologiyasini tadqiq etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Xorazm qadimdan dehqonchiligi va shahar madaniyati rivojlangan, ayni vaqtda, ko'chmanchi chorvador qabilalar yashagan hududga chegaradosh bo'lgan tarixiy-madaniy viloyat sifatida nafaqat O'zbekiston, xususan Markaziy Osiyo mintaqasi tarixida muhim o'rin tutadi. Bu yerda maxsus o'rganish va umumlashtirishni taqozo etuvchi tarixiy-madaniy taraqqiyotning murakkab jarayonlari sodir bo'lganki, bu muammo nafaqat O'zbekiston uchun emas balki butun Markaziy Osiyo tarixi uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Shu boisdan ushbu mintaqa tarixchilar, arxeologlar, etnograflar va shuningdek, boshqa soha vakillarining ham diqqat markazida ekanligi tasodifiy emas.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar

Xorazm mintaqasida o'troq turmush tarzining shakllanishi va rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari dinamikasini o'rganish, tahlil qilish va shu asosda xulosalar berish zarur. Shu maqsaddan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilab olindi: Xorazm mintaqasida ilk madaniyatni vujudga kelishini o'rganish; va nihoyat Xorazm mintaqasida o'troq turmush tarzining shakllanishini bronza va temir davri doirasida o'rganish; Xorazmdagi bronza va temir davri manzilgohlari tafislotlarini tahlil etish; Xorazm mintaqasidagi shaharsozlik madaniyati vujudga kelishi va takomillashuvini tahlil qilish masalalari o'rin olgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Xorazm mintaqasi o'zining arxeologik maskanlari, tarixi va madaniyati bilan ko'pgina tarixchi, arxeolog- tadqiqotchilarni o'ziga jalb etadi. Xorazm hududidagi ilk o'troq turmush tarzi manzilgohlarini o'rganishda 1937 yilda tashkil etilgan va 40 yil davomida mutassil ravishda Sergey Pavlovich Tolstov rahbarlik qilgan Xorazm arxeologiya ekspeditsiyasining ulkan rolini so'z bilan ifodalash qiyin. Unda qatnashgan xodimlarning tirishqoqligi va tashabbuskorligi bu ekspeditsiyani tarix fanining yirik ilmiy guruhiga aylantirdi.

Xorazmning o'troq turmush tarzi madaniyatlarini o'rganishda S.P.Tolstovning [1] alohida o'rni bor ekanligini ta'kidlab o'tish lozim. S.P.Tolstovning “Древний Хорезм” (Qadimgi Xorazm), “Последамдревнохорезмийскойцивилизации” (Xorazmning qadimiy madaniyati izlari bo'ylab), “По древнем дельтам Окса и Яксарты” (Oks va Yaksartning qadimiy daltalari bo'ylab) kabi asarlari juda muhim fundamental asarlar hisoblanadi. Bu tadqiqotlarda Xorazm tarixini davrlarga bo'lish hamda ijtimoiy tuzumi, xo'jaligi va madaniyati asoslari yoritib berilgan hisoblanadi.

Yirik arxeolog olim Ya.G'ulomov [2] ham o'zining tadqiqotlarida Xorazmning qadimiy madaniyati tarixi, uning vujudga kelish omillari va shart-sharoitlariga baho berib o'tgan hisoblanadi. Bu tadqiqotchi olim o'zining asarlarida Xorazmda o'troq-dehqonchilik madaniyatining vujudga kelishi, sug'orish inshootlarining barpo etilishi va sug'orma dehqonchilikning rivojlanish dinamikasi, Xorazmda bronza va temir davrlarida o'troq turmush tarzining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari to'g'risida qimmatli ma'lumotlarini tahlil etish maqsad qilib qo'yilgan.

Chunki, O'rta Osiyodagi hech bir hudud shu vaqtgacha Xorazmdek boy arxeologik materiallar bergan emas. Bu albatta, vohani muntazam va keng ko'lamda o'rganish natijasi bo'lib, biroq shu o'rinda shuni yoddan chiqarmaslik kerakki, jonsiz sahrolar o'tmishdagi odam turmushi haqidagi dalillarni yaxshiroq va ko'proq saqlab qoladi. Shuning uchun ham Xorazm arxeologik yodgorliklari sahro sharoitida saqlanib qolishi tufayli qo'lga kiritilgan. Shu bois biz Xorazm vohasining arxeologik durdonasi hisoblangan Kaltaminor madaniyati haqida so'z yuritishni lozim topdik.

Sababi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2018 yil 28 dekabrda Parlamentga qilgan Murojaatnomasida ham tarix, tarixiy merosga munosabat masalasiga e'tibor qaratib, “Oldimizga qo'ygan ulkan vazifalarni amalga oshirishda biz uchun kuch-qudrat manbai bo'ladigan milliy g'oyani rivojlantirishimiz zarur. Xususan, milliy o'zligimizni anglash, vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlashimiz lozim. O'tmishga berilgan baho, albatta, xolisona, eng muhimi, turli mafkuraviy qarashlardan holi bo'lishi zarur”, deb ta'kidlab o'tdilar. [3]. Shu bois, Xorazm mintaqasida o'troq turmush tarzining shakllanishi va rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari dinamikasini o'rganish, tahlil qilish va shu asosda xulosalar berish lozim. Shu maqsaddan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilab olindi. Xorazm

mintaqasida ilk madaniyatni vujudga kelishini o'rganish; Xorazm mintaqasida o'troq turmush tarzining shakllanishi bronza va temir davri doirasida o'rganish; Xorazmdagi bronza va temir davri manzilgohlari tafislotlarini tadqiq etish hamda Xorazm mintaqasidagi shaharsozlik madaniyati vujudga kelishi va takomillashuvi tahlil qilish ko'zda tutilgan.

Albatta kaltaminorliklarning dastlabki hayot tarzi vositasi hisoblangan o'z mehnat qurollarini faqat tosh va suyaklardan yasaganlar. Makonning qatlamida chaqmoqtoshdan qilingan son-sanoqsiz buyumlar, eng muhimi, turli maqsadlar uchun ishlatilgan jajji, ingichka, pichoqsimon plastinkalar (qirg'ichlar, taroshlagich, nishlar, suyakdan qilingan katta qurollarga o'rnatiladigan tig'lar) e'tiborga loyiqdir. Sababi bunday plastinkalardan bir uchli, faqat bir tomoniga ishlov berilgan nayza uchlarini tayyorlaganlar, shuningdek, ikki tomonidan silliqilgan, uch burchakli ingichka nayzalar uchraydi. Katta qurollarni (masalan, trapetsiya shaklidagi katta toshbolta) silliqilgan toshdan yasalgan. Shuningdek makonda bezak buyumlari asosan chetdan keltirilgan chig'anoqlardan va toshdan ishlangan. Chig'anoqdan yasalgan silindr shaklidagi mayda marjon va chig'anoqdan yoki silliqilgan tosh plastinkalardan qilingan, bir uchi teshik tuxum shaklidagi ziraklar ayniqsa xarakterli bo'lgan [4].

Bundan tashqari kaltaminorliklar xo'jaligi asosan baliq (ko'proq cho'rtan va laqqabaliqlar) iste'mol qilingan. Makonning madaniy qatlamida baliq suyaklari to'lib-toshib yotadi. Baliqchilikdan tashqari, ovchilik ham muhim tirikchilik vositalaridan bo'lgan. Qobon, bug'u, suvda yashovchi qushlarning suyaklari ham ko'p uchraydi.

Shuningdek, Kaltaminorliklarning turar joylari ayniqsa diqqatga sazovor bo'lib, rejali tuxum shaklini eslatadigan yog'och va qamishdan ishlangan bu ulkan (24x17 m) inshoot qachonlardir baland qum tepa ustiga qurilgan edi. Binoning umumiy markazga ega bo'lgan uchta sinchi bo'lib, ular markazda – bosh o'choqning atrofida, uyning chekkasida va har ikkalasining o'rtasida joylashgan

Kaltaminorliklarning uyida, bolalarni ham qo'shib hisoblaganda 100 – 120 kishidan iborat urug'dosh jamoa istiqomat qilgan. Oila o'choqlarning barqaror emasligiga, bir joydan ikkinchi joyga ko'chirib yurilganligiga va mohiyat e'tibori bilan o'choq emas, balki gulxan ekanligiga qaraganda, bu vaqtda oila xo'jalik-turmush jihatidan urug'dan ajralib chiqmagan. O'chmay yonib turadigan muqaddas o'choq ijtimoiy hayotning markazi hisoblangan. Makonning chap tomonidagi bo'linmalarida gulxanlar yo'qligining boisi shuki bu joyda jamoa urf-odati bajarilgan va marosimiy raqslarga tushilgan. Nihoyat, bu bo'linmaning chekkasidagi kichik gulxanlar xuddi andamanliklar uyidagi singari, bu yerning bo'ydoq yigitlar joyi ekanligidan darak bersa kerak: chunki ular oila o'chog'ida pishirilgan ovqatni iste'mol qilganlar, gulxanlarda esa, aftidan, sovuq kechalari isingan bo'lsalar kerak degan xulosaga kelingan.

Makonning butun maydonida bir-biridan baravar masofada diametri 50 – 70 sm keladigan yumaloq yuzagina chuqurchalar bor. Ular juda ko'p bo'lib, bu chuqurchalar gulxan yoqilgan hamda uning atrofida ayrim oilalar joylashgan va ovqatlanagan. Har bir o'choq chuqurining atrofida va ichida, kuldan tashqari, qurollar, ro'zg'or anjomlari va asosan oshxona jihozlari deb ataladigan topilgan. Oshxona qoldiqlari asosan baliq suyaklaridan iborat bo'lib, ular butun maydondagi madaniy qatlamda juda ko'p miqdorda uchraydi.

Uy anjomlari asosan ochiq gulxanlarda pishirilgan kulolchilik idishlardan iborat. Ular o'tga chidamli dag'al loydan qo'lda ishlangan bo'lib. Tagi dumaloq turli xildagi idishlardir. Bularning ba'zilar ancha qalin ishlangan bo'lib, tarkibiga ko'p miqdorda dresva aralashgan. Bu idishlarning ko'pchiligining sirt tomoni bosma yoki chizma naqshlar bilan bezatilgan. Bezaklar asosan halqa-halqa qilib, idishning yuqori qismiga solingan .

Kaltaminorliklarning xo'jaligida ovchilik va moddiy turmush jihozlari chaqmoqtoshdan yasalgan mikrolitoid va suyak buyumlardan iborat bo'lgan. Toshidan ishlangan buyumlar o'zining turli –tumanligi bilan ajralib turadi. Ular ichida ko'proq suyak va yog'och qurollar qadaladigan uzunchoq to'g'nog'ichlar ham mavjud bo'lgan.

Xullas, Kaltaminor madaniyati yodgorliklarini boshqa madaniyatlar bilan taqqoslab ko'rilganda Kaltaminor madaniyatining unga muvofiq keladigan Shimoli-sharqiy Evropa, Uralbo'yi va Janubi-g'arbiy Sibir neoliti va eneoliti madaniyati yodgorliklariga yaqinlashib kelishini aniqlashda S.P.Tolstovning xizmatlari va xulosalari beqiyosdir [5].

Kaltaminor madaniyatiga oid ikkinchi makon 1946-yilda A.I.Terenojkin [6] tomonidan Buxoro vohasidan Shimol tomondagi Quljuqtov tog' etaklari hududida topilgan. Makon katta tog' ustida joylashgan bo'lib, Quljuqtov makonida topilgan kulolchilik buyumlari va toshdan ishlangan buyumlar kaltaminorda topilgan shunday buyumlarga juda ham o'xshaydi. Shuningdek, A.A.Farmozov tomonidan G'arbiy

Qozog'istonda so'nggi Kaltaminor tipiga kiruvchi makon tekshirilgan bo'lib, uning qadimiy madaniy qatlamida topilgan suyaklarning ko'pchiligi uy hayvonlariniki ekanligi aniqlangan [7].

Shunday qilib, Afanasev-Kaltaminor madaniyati tarqalgan hududini belgilash mumkin. Demak, Prikamye va Quyi Obdan boshlab to Minusinsk o'lkasi va O'rta Osiyo hududining katta qismini o'z ichiga olgan Sharqiy Turkistongacha bo'lgan taxminiy etnik aloqalarni belgilash mumkin.

O'rta Osiyo bilan Sharqiy Eron o'rtasidagi taxmin qilingan aloqalar yangi eradan avvalgi I va, ehtimol, II ming yillikda bo'lmagan, chunki o'sha davrda bu o'lkalar o'rtasida istiqomat qilgan aholida hind-evropa etnik-lingvistik elementi ustun bo'lganligi aniq. Aloqalar yangi eradan avvalgi IV – III ming yilliklarda, ya'ni Kaltaminor madaniyatini yaratgan xalqlar bu aloqalarning vositasichisi bo'lgan, deb taxmin qilingan davrda mavjud bo'lgan degan xulosaga kelingan.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Kaltaminor madaniyati insoniyat tarixida chuqur iz qoldirgan madaniyat o'choqlaridan biri hisoblanadi. Sababi bu madaniyatning taraqqiyoti uch bosqichdan iborat bo'lib, shu tariqa har bir bosqich o'ziga xos xususiyati bilan ajralib turishi va voha tarixida o'troq hayot shaklining yuzaga kelishida muhim omillardan biri hisoblangan. Xorazmdagi Kaltaminor, Tozabog'yop, Amirobod hamda aholi yashaydigan turarjoylar madaniyatlarida o'troq turmush tarzining rivojlanishi bosqichlarini va ularning o'sih dinamikasini ko'rishimiz mumkin. Bu esa bizda qadimda Xorazm hududida vujudga kelgan ibtidoiy madaniyat vujudga kelish omillari, shart-sharoitlari, rivojlanish bosqichlari, turmush tarzi, hunarmandchiligi to'g'risida yetarlicha tasavvur hosil qilishga imkon yaratadi. Xorazmda o'troq turmush tarzi manzilgohlari O'zbekistonning boshqa hududlari kabi aynan bir davrda rivojlandi deb aytishga to'liqligicha asosimiz bor. Chunki bronza davrida vatanimizning boshqa hududlari (Buxoro vohasi-Zamonbobo; Surxon vohasi –Sopollitepa) da ham o'troq turmush tarzi manzilgohlari shakllandi va taraqqiy topdi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. С.П.Толстов,По следам древнехорезмийской цивилизации. Издательство АН СССР, Москва,1948г. – 80 с.
- 2.Я.Ф. Гуломов, Хоразм суғорилиш тарихи (Қадимги замонлардан ҳозиргача) ЎзССР ФА нашриёти. Тошкент – 1959. -196 б.
- 3.<https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-olij-mazhlisga-murozhaatnomasi>
4. С. П. Толстов. По следам древнехорезмийской цивилизации. Издательство АН СССР, Ленинград.1948г. – 140 с.
5. С.П. Толстов, Древний Хорезм, Издание МГУ Москва —1948г. -140 с.
6. А.И. Тереножкин, Археологическая разведка в западной части Узбекистана, ВДИ, 1947. – 120 с.
7. А.А. Фармозов, Об открытии кельтеминарской культуры в Казахстане, Вестник КазФАН, 1945.г. – 160 с.

References:

- 1) С.П.Толстов, Posledam drevne xorezmiyskoy sivilizatsii. Izdatelstvo AN SSSR Moskva,1948g. – 80 с.
- 2) Ya.G.Gulyamov, History of Khorezm irrigation (from ancient times to the present) Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR. Tashkent - 1959. Gulyamov Y.From the history of irrigation of ancient Khoprasm. Tashkent. -1956.-196 б.
- 3)<https://www.un.int/uzbekistan/news/address-president-republic-uzbekistan-shavkat-mirziyoyev-olij-majlis>
- 4) S.P.Tolstov. In the wake of drevnexorezmiyskoy sivilizatsii. Izdatelstvo AN SSSR, Leningrad.1948 g. – 140 с.
- 5) S.P.Tolstov, Drevniy Khorezm, Izdanie MGU Moskva —1948.g. -140 с.
- 6) A.I.Terenojkin, Archaeological intelligence in the western part of Uzbekistan, VDI, 1947. – 120 с.
- 7) A.A.Farmozov, Ob otkrytii kelteminarskoy kultury v Kazaxstane, Vestnik KazFAN, 1945.g. – 160 с.

Muallif:

Nazarov Obid Raximovich, Guliston davlat universiteti “Tarix” kafedراسи dotsenti, Tarix fanlari nomzodi.

UDK 372.891

STUDYING GEOGRAPHY TO FOREIGN

XORIJDA GEOGRAFIYA TA'LIMI

ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИИ ЗА РУБЕЖОМ

Zikirov Ixtiyor Yakubovich, Djurayev Mansur Egamberdiyevich, Tovbayev G'ofur Zulkaynar o'g'li

Guliston davlat Universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze

E-mail: gofurtovbayev92@gmail.com

Abstract: This article describes the current state of teaching geography in developed and developing countries, provides examples of teaching methods and techniques. In particular, the relevance and necessity of oral-practical teaching methods in many developed countries of the world have been studied and analyzed in detail. Didactic learning technology, collaborative learning technology, problem-modular learning technologies, especially highly effective educational technologies in the process of natural geographic learning in Uzbekistan in combination with technological learning. If methods are used, the goals of developing students' knowledge and skills related to the subject and the environment are acquired. If the system of formation of ecological culture is not fully implemented, the worldview of young people in the field of ecology and nature protection will be narrow, their knowledge will be shallow and will negatively affect the quality of basic education. The main content of the lessons should be the promotion of environmental knowledge in teaching the natural geography of Uzbekistan, the environmental education of students, the development of their environmental consciousness and worldview.

Keywords: method, geographical education, gymnasium, global problem, game method, experimental method.

Аннотация: В данной статье описано современное состояние преподавания географии в развитых и развивающихся странах, приведены примеры методов и приемов обучения. В частности, подробно изучены и проанализированы актуальность и необходимость устно-практических методов обучения во многих развитых странах мира. Дидактическая технология обучения, технология совместного обучения, проблемно-модульные технологии обучения, особенно высокоэффективные образовательные технологии в процессе естественно-географического обучения в Узбекистане в сочетании с технологическим обучением. Если используются методы, цели развития знаний учащихся и приобретаются навыки отношения к предмету и окружающей среде. Если система формирования экологической культуры не будет реализована в полной мере, мировоззрение молодежи в области экологии и охраны природы будет узким, их знания будут неглубокими и негативно скажутся на качестве базового образования. Основным содержанием уроков должно стать пропаганда экологических знаний при обучении естественной географии Узбекистана, экологическое воспитание учащихся, развитие их экологического сознания и мировоззрения.

Ключевые слова: метод, географическое образование, гимназия, глобальная проблема, игровой метод, экспериментальный метод.

Kirish. Yoshavlodga ta'lim – tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan ko'nikma, malaka, bilimlarni shakllantirishda vlatsiyosatining ustivor vazifalaridan hisoblanadi. Ana shu ustivor vazifalarni amalga oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Jamiyat taraqqiyotining muhim sharti kadrlarni tayyorlash tizimining mukammal bo'lishi, zamonaviy iqtisod, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalar asosida yuksalish bilan belgilanadi.

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar

Binobarin davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, "Avvalo maktablarda o'quv yuklamasi va darslar sonini qayta ko'rib chiqish, o'quvchilarni faqat yodlashga emas, balki fikrlashga chorlaydigan metodika yaratish zarurligini ta'kidladi. Bu borada Finlyandiya tajribasi misol qilib keltirildi. Ushbu mamlakat umumiy

savodxonlik, tabiiy fanlar va matematika bo'yicha dunyoda eng ilg'orlardan biri hisoblanadi. Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o'zgarmaydi", – dedi Shavkat Mirziyoyev[1]. Tadqiqot uchun xorijiy davlatlarda geografiya ta'limi va uning ilg'or g'oyalarini O'zbekiston olib kirish va amlga joriy etish jarayonlari ob'ekt sifatida olindi. Tadqiqot jarayonida kuzatish, tavsiflash, komponent tahlil metodlaridan foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Keyingi o'n yilliklarda geografiya o'qituvchilarini tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi ancha yuqori pog'onaga ko'tarildi. Hozirgi kunda geografiya ta'limi jahonning ko'pgina mamlakatlarida 3 ta yo'nalishda olib borilmoqda.

1. Barcha o'quvchilar uchun yagona o'quv rejasi va dasturi asosida (Sharqiy Yevropa va sobiq ittifoq o'rnida vujudga kelgan) davlatlardir.

2. Bir necha asosiy fanlar qatorida ayrim kurslarni fakultativ tarzida o'rganish (AQSh, Buyuk Britaniya, Yevropaning ko'pchilik mamlakatlarida).

3. Barcha o'quvchilar uchun o'rganish majburiy bo'lgan fanlar qatorida qo'shimcha fakultativ mashg'ulotlar (Filippin, Fransiya, Yaponiya va ko'pchilik mamlakatlarida) o'tkazish.

Birinchi guruhga kiruvchi mamlakatlarda geografiya ta'limi asosan tabiiy va iqtisodiy geografiya kurslaridan tashkil topgan. Shahar va qishloq joylardagi barcha maktablarda yagona o'quv rejasi asosida o'tkaziladi.

Ikkinchi guruh mamlakatlarida geografiya bilimlari maxsus fanlar tarzida emas, balki integratsiya (birikma) tarzida bo'lib, boshqa fanlar, kurslar tarkibiga qo'shib ketgan. Bunda geografiyani chuqur o'rganishni hohlovchilar maxsus fakultativ mashg'ulotlar orqaligiga o'z bilimlarini oshirishlari mumkin.

Shu tufayli ham bu guruhdagi davlatlarda geografiya ta'limi bo'yicha yagona davlat rejasi yo'q, har bir o'qituvchi maktab joylashgan sharoit nuqtai nazaridan kelib chiqib, o'quv programmasini tuzishi mumkin. Masalan: AQSh da 1700 dan ortiq okrug mavjud bo'lib, ularning barchasida o'ziga xos bo'lgan geografik ta'lim mavjud va bir-biriga o'xshamaydigan programmalar bo'yicha ish yuritiladi.

Uchinchi guruh mamlakatlarida geografiya majburiy o'rganiladigan fanlar qatoriga kirmaydi va uni fakultativ mashg'ulotlar orqali o'rganish asosiy o'rin egallaydi. Umuman olganda Yevropa va Amerikaning rivojlangan mamlakatlarida barcha o'quvchilar uchun majburiy bo'lgan fanlar qatorida, xilma-xil murakkablikdagi fakultativ kurslar turi keng tarqalgan. [2-3]

Jahon tajribasida 3 bosqichli ta'lim tizimi asosiy hisoblanadi, ya'ni: boshlang'ich maktab 1-4 sinf, o'rta bosqich 5-9 sinf, yuqori bosqich 10-12 sinf.

Har bir bosqichda geografiya ta'limi o'ziga xos maqsadga ega. Masalan, birinchi bosqich matablarida geografiya ta'limining asosiy maqsadi atrof-muhitni o'rganish. Ikkinchi bosqichda o'z mamlakatining xo'jalik hayotini o'rganish, zarur kasblar haqida ma'lumotlar olish, ta'limiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Uchinchi bosqichdagi maktablarda insoniyatning global muammolarini va jahon xo'jaligini o'rganishdan iborat.

Jahon tajribasida geografiya o'qitishning ahvoli muhim emas. Shu tufayli uni o'quvchilarga o'rgatish bo'yicha 2 fikr tarafdorlari bor.

Birinchi yo'nalish tarafdorlarining fikri o'quv rejalarida geografiyani mustaqil fan sifatida muntazam o'qitishni amalga oshirish bo'lsa, ikkinchi yo'nalish tarafdorlari geografiyani boshqa o'quv fanlari bilan integratsiya tarzida o'qitishni isbotlab berishga urinadilar.

O'quv fanlarini birlashtirish borasida AQSh jahonda etakchi bo'lib, 40-50 yillardagi ta'lim islohotida ko'pgina fanlar qatori geografiya majburiy o'rganiladigan fanlar qatoridan chiqarib tashlandi va tarix, jamiyatshunoslik bilan birlashtirildi. Geografiyani bunday o'qitish o'quvchilarga talay qiyinchiliklarni tug'dirdi. Natijada geografiya ta'limining sifati juda pasayib o'quvchilar zarur ko'nikma va malakalarga ega bo'lmay qoldilar. Masalan, Michigina universitetining geografiya fakultetida o'qitish uchun ariza bergan 400 o'quvchining yarmi geografiyani faqat boshlang'ich sinflarda o'rganganlari ma'lum bo'ldi. Shu tufayli ham hozirgi kunda AQSh da geografiyani mustaqil fan sifatida tiklash uchun kurash ketyapti.

Jahonning ko'pgina mamlakatlarida fanlarni o'rganish ixtiyoriy bo'lib, o'quvchilar hohish istaklari ostida amalga oshiriladi. Bu gruppaga kiruvchi mamlakatlarda majburiy fanlar soni 7-8 tadan oshmaydi.

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 1 ***

Masalan, Finlyandiya va Shvetsiyada fin va shved tili, iqtisod va sotsiologiya, biologiya, ximiya, ingliz tili, din va sport majburiy fan hisoblanadi.

Fin mamlakatlarida 9 yillik majburiy ta'limdan keyin sinfsiz gimnaziyalar keng tarqalgan. Bunday gimnaziyalarda o'quvchi yoki o'quvchilar guruhi o'ziga yillik o'quv rejasi tuzadi. Bunday gimnaziyalarda o'quv rejalari kurs rahbarlari va ma'muriyat tomonidan tasdiqlanadi.

Gimnaziyada o'quv yili 6 davrga bo'linadi. Har bir davr 6 haftadan iborat bo'lib, kurslar 32 soatdan tashkil topadi. Har bir kursdan bittadan fan kunig 1 soatdan o'qiladi. Gimnazist kuniga 4-7 soat o'qiydi. Sport darslari mashg'ulotdan keyin o'tkaziladi. Har bir davr yakunida o'quvchilar bilimi baholanadi. Agar o'quvchi qoniqarsiz baho olsa, u shu kursni qaytadan tanlaydi.

Deyarli ko'pchilik mamlakatlarda geografiya ta'limi tizimi davlatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy tizimi bilan bog'liq.

Tabiiy va iqtisodiy geografiyani o'rganish asos qilib olingan sobiq Sobiq ittifoq va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida tabiat va xo'jalikning rivojlanish qonuniyatlari, jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, atrof-muhit muammolari geografiya ta'limining asosini tashkil qiladi.

Rivojlangan g'arb mamlakatlari geografiya ta'limida ta'limning ruhiy jabhalari asosiy o'rin egallagan. O'quchi ruhiyati, uni bilish faoliyatini o'rganishga katta e'tibor beriladi. Geografiya ta'limi tadqiqotlari psixologlar ishtirokisiz deyarli amalga oshirilmaydi.

Geografiya ta'limida turli matnlar, o'yinlar, imitatsiya keng qo'llaniladi. Masalan, o'quvchi biror kompaniya prezidenti sifatida fikrlaydi, ish yuritadi, biror muammoni hal qiladi, o'zi xulosalar chiqaradi. Umuman bunday ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarni kelgusi hayotga, ya'ni ishbilarmonlikka tayyorlashdan iborat.

Turli mamlakatlardagi geografiyadan o'quv darsliklari va qo'llanmalarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ularda bitta kursni o'qish uchun bir necha qo'llanma chiqqariladi. Ko'pchilik hollarda ular qiziqarli ma'lumotlarga boy bo'lib, axborot xususiyatiga ega. Bunday qo'llanmalarda matn 20-40 foizni, tasvir 20 foizni, statistika 20 foizni, savol va topshiriqlar 20 foizni tashkil qiladi.

Kitobdagi tasvirlar nihoyatda sifatli. Quyi sinflar qo'llanmalarida esa deyarli xarita yo'q, ular o'rinni xarita sxemalar egallagan. Matnda raqamli sonlar deyarli uchramaydi, mavjudlari ham taqqoslash xarakteriga ega bo'lib, ular eng past, eng yuqori, eng kichik, eng baland, eng uzun kabi tarzlarda berilgan.

Mavzu yoki bilimdan keyin qo'yiladigan savollar va topshiriqlar mavzu mazmunini aks ettirmasligi ham mumkin. Qo'yiladigan savollarning aksariyati muammoli topshiriqlar, diskussiya savollari, amaliy o'yinlar tarziad berilgan. O'quvchilar uchun chiqarilgan geografiya darsliklarida kompyuter bilan ishlash uchun maxsus savollar, qiziqarli topshiriqlar, matematik statistika usullari, turli o'yinlar, testlar tarzida geografik bilimlarni egallashga keng o'rin berilgan. O'quvchilar ularni mustaqil bajarish jarayonida tadqiqotchi rolini o'ynaydilar. Demak, geografiya darsligi kapitalistik mamlakatlar geografiya ta'limi metodikasida eng etakchi o'rinni egallaydi.

Shu jumladan bugungi kunda geografiya ta'limi ayrim rivojlangan davlatlar misolida ko'rib chiqamiz.

Buyuk Britaniyada geografiya ta'limi. Angliya geografiya ta'limi kuchli tomonlari quyidagilardan iborat:

-ta'limning nazariy tomonlarini kuchaytirish, ya'ni unda hozirgi zamon geografik tadqiqot metodlarini ko'proq o'rgatish;

-geografiya ta'limi jarayonida psixologik-pedagogik tadqiqot metodlaridan unumli foydalanish, o'quvchilarni nipotezalar tuzishga o'rgatish;

Darslarda turli mazmundagi eksperimentlar uyushtirish, ya'ni tasavvur, tushuncha va turli xil qarashlarni shakllantirish metodlariga keng o'rin berilgan. Biror usulni sinash, ta'limni uyushtirish shakllari ancha zaif. O'rganilayotgan muammoni muallif fikri asosida va unga qarshi asosda o'rganish. 5-8 sinflarda geografiyadan haftada 2 soat ajratilgan. Bu sinflarda asosiy Yevropa va Yevropadan tashqari mamlakatlar geografiyasi o'rganiladi. Topografiya va kartografiya asoslari bo'yicha ham bilimlar beriladi. O'quvchilar diqqatiga bir necha variantdagi darsliklar tavsiya etiladi. "Mamlakatlar va xalqlar", "Yer va inson", "Yangi geografiya", "Yer bilimi" va hokazo. 9-10 sinflarda geografiya mustaqil fan sifatida o'rganilmaydi desa ham bo'ladi. Ayrim "Yerlardagina" qiziquvchi o'quvchilar bilan Yevropa va Germaniya geografiyasi chuqur o'rganiladi. Bu kurslarda mamlakatlar iqtisodiy, siyosiy va davlat tuzumiga oid bilimlar etakchi o'rinni egallaydi. Keyingi paytlarda geografiya, tarix, sotsiologiya iqtisod bilimlari birgalikda birlashgan kurslar orqali o'qitishga e'tibor kuchaymoqda. Gimnaziyada (11-13 sinflar) ayrim joylardagina geografiya qisman mustaqil

fan sifatida o'qitiladi. Ba'zi geografik bilimlar birlashgan kurslar turkumidagi fanlarad ham beriladi. Yuqori sinflarda geografiya fanlarida mujassam muammolarni o'rganishga ko'proq e'tibor beriladi. Masalan, "Insoniyatning ko'payishi", "Ocharchilik muammolari", "Transport muammosi", "Sanoat markazlarida inson hayoti", "Sanoat ekonomikasi".

Fransiya mamlakatida geografiya ta'limi. Fransiya maktablarida geografiya ta'limi birmuncha yaxshi yo'lga qo'yilgan. Geografiya o'qitishning maqsadi va vazifalari juda aniq belgilab qo'yilgan. Fransiya geografiya programmasi ikki bosqichli maktablarga mo'ljallangan. Shuni qiziqki Fransiyada sinflar teskari hisob bilan yuritiladi. 1-bosqich maktab 6,5,4,3 (o'quchilar yoshi 11-15 gacha). Oliy ma'lumot olish faqat litseylarda amalga oshiriladi. 2-bosqich, 2,1 va bitiruvchi (15-17 yosh) sinflardan iborat: Geografiya ta'limi 6-sinfдан boshlanadi, bunda "umumiy geografiya va Afrika materigi" o'rganiladi. 5-sinfda Amerika, Osiyo, Avstraliya, Antarktida, 4-sinfda Yevropa (Fransiyadan tashqari), 3-sinfda Fransiya geografiyasi o'qitiladi. Litseyda o'qishni davom ettirish 2,1 va bitiruvchi sinflarga to'g'ri keladi. 2-sinfda geografiya programmasi kollejdagi (6-5-4-3) bilim va ko'nikmalar chuqurlashtiriladi.

Litseyning 1-sinfida Fransiya geografiyasi bo'yicha o'quchilar 2-bosqich matabida olgan bilimlarni chuqurlashtiriladi. Bitiruvchi sinflarda to'rtta yirik davlat – AQSh, Rossiya, Xitoy, Yaponiya geografiyasi chuqur o'rganiladi. Fransiya geografiyasini darsliklarining ustun tomoni shundaki, ular muammoli qilib yozilgan. Barcha muammolar "inson-tabiat" mazmunidan kelib chiqadi. [4]

Boshqa mamlakatlarda geografiya. Finlyandiya maktablarida ham geografiya ta'limi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, geografiya o'qitilishi rivojlangan kapitalistik mamlakatlarga qaraganda bir muncha yuqori pog'onada turadi. Ta'lim ikki bosqidan iborat: 1-bosqich 9-yillik majburiy umumta'lim xalq maktabi, 2-bosqich gimnaziyalardan iborat. Birinchi bosqich maktabda geografiya ta'limi 3-sinfdan boshlanadi va 9-sinfda tugaydi, 3-4 sinflarda o'z mamlakati va qo'shni shimoliy davlatlarning tabiati va xo'jaligiga oid ma'lumotlar beriladi. Gimnaziyaning birinchi yilida geografiya majburiy fan sifatida o'rganiladi, boshqa sinflarda esa o'quvchilar hohishiga ko'ra maxsus kurs sifatida o'rganishi mumkin. Finlyandiya o'quv rejasi tez-tez almashinib turadi.

Vengriya maktablarida geografiya ta'limi 7- yil davom qiladi. 4 yil asosiy (5-8 sinf) va 3 yil (9-10-11 sinf gimnaziyada). Darslar haftada 2 soat. Geografiya ta'limi jarayonida 65% vaqt yangi mavzuni bayon qilishga, 3% ekskursiyalarga, 29% amaliy mashg'ulotlarga ajratiladi. Keyingi paytlarda Vengriya gimnaziya maktablarida geografiyaga ajratilgan soatlar kamaytirilishi kuzatilmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda xalq maorifiga keyingi yillarda katta e'tibor berilmoqda. Masalan, Osiyoning ko'pgina mamlakatlarida 1985 yilgacha xalq ta'limi uchun ajratilgan mablag' 20 barobardan ortiq o'sdi. Ayniqsa, Malayziya, Saudiya Arabistoni, Iordaniya, Singapur, Janubiy Koreya, Tailand, Suriya, Hindiston, Pokiston, Turkiya kabi mamlakatlarda xalq maorifi rivojlanishi ancha yuqori bo'ldi.

Osiyodagi ko'pchilik mamlakatlarda bolalar 5-7 yoshdan boshlab maktabga bora boshlaydilar. Bangladesh, Birma, Livan, Pokiston, Shrilankada maktabga 5 yoshdan boradilar. Osiyodagi ko'pchilik mamlakatlarda majburiy ta'lim 5 yildan 10 yilgacha, o'rta maktabda o'qishni davom ettirish esa 4-yildan 8 yilgacha. Geografiya o'quv programmalari ko'pchilik mamlakatlarda bir xil bo'lib, mamlakatning tabiiy va iqtisodiy geografiyasini o'rganishdan boshlanadi. Keyingi paytlarda rivojlanayotgan mamlakatlarda o'quv dasturlari geografiya darsliklari mamlakat xalq xo'jaligi ehtiyojlarini e'tiborga olgan holda tuzilmoqda va yaratilmoqda. [5]

Chet el davlatlari geografiya ta'limida eng ko'p qo'llaniladigan usullar quyidagilar hisoblanadi:

-*evristik suhbat metodi*. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarni ko'proq bilim olishga, kichik tadqiqotlar qilishga o'rgatishdan iborat. Kartinalar, turli xil hujjatlar, vositalar asosida muammoli savollar o'quvchilar diqqatiga havola etiladi. Bunday usul ko'proq AQSh, Buyuk Britaniya, Yangi Zelandiya, G'arbiy Yevropa davlatlarida keng tarqalgan;

-*tarqatma kartochkalar* usulida turli chizmalar, jadvallar, xaritalar turlicha xatoliklarga yo'l qo'yib tuziladi va tarqatiladi, o'quvchilar yo'l qo'yilgan o'sha xatolarni mustaqil topishlari talab qilinadi. Turli xil misol va masalalar echish ham o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish tufayli ulardan keng qo'llaniladi. O'quvchilarda ishbilarmonlik, uddaburonlik hislatlarini shakllantirish uchun ham ko'proq misol va masalalardan foydalaniladi. Tayyor mahsulotni qayerlarda sotish, transport hujjatlarni aniqlash, mehnat resurslaridan unumli foydalanish kabi misol va masalalar echishsiz amalga oshmaydi;

-*matnlar*, ya'ni javoblar to'g'ri noto'g'ri tarzda aralashtirib berilishi shulardan to'g'rilarni raqamlar bilan belgilab ajratish keng tarqalgan usullardan hisoblanadi;

-statistik manbalar bilan ishlash, kartografik qo‘llanmalardan foydalanish, matematik modellashirish keng tarqalgan o‘qitish usullari hisoblanadi. Ayniqsa diskussiya, tortishuvlar kapitalistik mamlakatlar geografiya ta’limida keng tarqalgan [3].

Xulosalar:

1. O‘zbekistonda geografiya ta’limi keskin islohotlarga muhtoj.
2. Geografiya ta’limining rivojlangan mamlakatlar misolida tashkil etish mamlakatimizdagi yosh avlodni zamonaviy bilimlarni egallashiga zamin yaratadi deb hisoblaymiz.
3. Davlat ta’lim standartlarini rivojlangan g‘arb mamlakatlari ta’lim standartlariga moslashtirish orqali geografiya ta’limi berilsa nafaqat malakali, balki raqobatbardosh kadrlar yetishib chiqishida turtki bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo‘yicha 30-oktabr 2020-yildagi videoselektor yig‘ilishidagi so‘zlagan nutqidan. www.president.uz
2. Qurbonniyozov R. O‘zbekiston geografiyasi qiziqarli mashq va masalalar. Toshkent “O‘qituvchi” 1997 y. 112-bet.
3. Ochilov M., Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi “Nasaf”, 2000. 67, 93 bet.
4. Baratov P. “O‘zbekiston tabiiy geografiyasi”, 7-sinf maktab darsligi va dasturi. 78-79 bet.

References:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish masalalari muhokamasi bo‘yicha 30-oktabr 2020-yildagi videoselektor yig‘ilishidagi so‘zlagan nutqidan. www.president.uz
2. Qurbonniyozov R. O‘zbekiston geografiyasi qiziqarli mashq va masalalar. Toshkent “O‘qituvchi” 1997 y. 112-bet.
3. Ochilov M., Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi “Nasaf”, 2000. 67, 93 bet.
4. Baratov P. “O‘zbekiston tabiiy geografiyasi”, 7-sinf maktab darsligi va dasturi. 78-79 bet.

Mualliflar:

Zikirov Ixtiyor Yakubovich – Guliston davlat universiteti “Ekologiya va geografiya” kafedrasida o‘qituvchisi.

Djurayev Mansur Egamberdiyevich – Guliston davlat universiteti “Ekologiya va geografiya” kafedrasida o‘qituvchisi.

Tovbayev G‘ofur Zulkaynar o‘g‘li – Guliston davlat universiteti “Ekologiya va geografiya” kafedrasida o‘qituvchisi.

CONTENTS

PEDAGOGY

Karshibaev Khazratkul Kilichievich, Sadullaeva Oydin Temur qizi. ACADEMIC INDEPENDENCE AND PROBLEMS OF INTEGRATED PLANNING OF SCIENCE CLASS IN BIOLOGICAL DISCIPLINES.....	3
Mamatov Dilmurad Narmuratovich. OUTSOURCE IN EDUCATION AS A PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP MECHANISM.....	7
Safarova Nafisa Sulaymonovna. THE USE OF BRAINSTORMING IN MEDICAL CHEMISTRY CLASSES.....	11
Abduqodirov Akmalxo'ja Muzaffar o'g'li, Usmonova Hulkar Shavkat qizi. PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF GOOD HABITS IN THE CHILDREN OF PARENTS IN THE FAMILY.....	15
Kushieva Nodira Khabibjanovna. CONTINUED PROFESSIONAL EDUCATION: CLUSTER APPROACH IN THE INSTITUTE OF EDUCATIONAL PROCESSES.....	17
Fayzieva Shoira Ayubovna. THE IMPORTANCE OF INFORMATION AND PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF YOUNG GENERATIONS IN AN INFORMED SOCIETY.....	21
Mirzaev Djamshid Turdialievich. THE IMPACT OF THE INTERNET AND SOCIAL NETWORKS ON MODERN YOUTH.....	25
Xo'jaboyeva Zilola Solijon qizi. USE OF PARTNERSHIP PEDAGOGY TO ACHIEVE THE EFFECTIVENESS OF MATHEMATICAL EDUCATION IN PRIMARY SYSTEM.....	27
Nuraliyeva Nargiza Bozorboyevna. PRIMARY EDUCATION THROUGH CONTINUOUS TRAINING FORMATION OF TEACHERS 'CREATIVE ACTIVITY.....	30
Karimova Malika Abdi-Xafizovna. RELEVANCE AND CONTENT OF THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK OF PART-TIME STUDENTS IN MODERN EDUCATION.....	35
Xushboqov Botir Xushboqovich. DEVELOPING THE CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS.....	41
Tojiev Mamarajab, Akkulova Yulduz Alimovna. SELECTION AND USE OF MODERN TEACHING METHODS IN MATHEMATICS LESSONS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS.....	44
Rustamova Gulmira Yoryigit qizi. TRIZ AS A TOOL FOR DEVELOPING THE MATHEMATICAL SKILLS OF PRESCHOOL CHILDREN.....	47
Taniberdiev Akbarjon Abduganievich. METHODOLOGY OF CREATION AND USE OF E-LEARNING RESOURCES.....	52

PHILOLOGY

Yodgorov Hamid Ergashevich, Muhudullaev Farrux Farhod o'g'li. PHONETIC ECONOMY IN POETIC TEXT.....	56
Babaeva Sevara. THE EMERGENCE OF ARTISTIC THINKING IN THE COMPONENTS OF ISAJAN SULTAN'S NOVEL "FREE".....	59
Ermatov Ixtiyor Rizakulovich. EQUONYMS AND THEIR RELATION TO THE TERMINOLOGICAL SYSTEM.....	64
Egamberdieva Kamola Ibroximovna. ZULFIYA KUROLBOY KIZI'S WORKS REVEALING WORLD LITERATURE.....	68
Kodirova Lola Muzafarovna. THE NECESSITY OF UNDERSTANDING OF SECOND LANGUAGE LEARNING FOR TEACHERS OF ELLs.....	73
Mukhammedova Farogat Ramatillaevna. THEORETICAL BACKGROUND OF TEACHING LISTENING THROUGH COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING (CLT).....	77
Pardaev Qo'ldosh Uzaqovich. MUKIMI'S SOURCE OF LYRICS AND COMPARATIVE ANALYSIS.....	81

SOCIAL-ECONOMICAL SCIENCES

Nazarov Obid Rahimovich. THE ROLE OF KALTAMINOR CULTURE IN THE PAST OF KHOREZM OASIS.....	87
Zikirov Ixtiyor Yakubovich, Djurayev Mansur Egamberdiyevich, Tovbayev G'ofur Zulkaynar o'g'li. STUDYING GEOGRAPHY TO FOREIGN.....	91

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA

Karshibayev Khazratkul Kilichiyevich, Sadullayeva Oydin Temur qizi. AKADEMIK MUSTAQILLIK VA BIOLOGIYA FANLARIDAN O'QUV MASHG'ULOTLARINI KOMPLEKS LOYIHALASHTIRISH MASALALARI.....	3
Mamatov Dilmurad Narmuratovich. TA'LIMDA AUTSORSING DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEKANIZMI SIFATIDA.....	7
Сафарова Нафиса Сулаймоновна. ТИББИЙ КИМЁ ДАРСЛАРИДА АҚЛИЙ ХУЖУМ УСУЛИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ.....	11
Abduqodirov Akmalxo'ja Muzaffar o'g'li, Usmonova Hulkar Shavkat qizi. OILADA OTA-ONALAR FARZANDLARIDA YAXSHI ODATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK SHART SHAROITLARI.....	15
Kushiyeva Nodira Khabibjanovna. UZLUKSIZ KASBIY TA'LIM: TA'LIM JARAYONLARI INSTITUTIDA KLASSTER YONDASHUVI.....	17
Файзиева Шоира Аюбовна. АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА ЁШ АВЛОДЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА АХБОРОТ ВА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ.....	21
Mirzayev Djamshid Turdialievich. INTERNET VA IJTIMOYIY TARMOQLARNING ZAMONAVIY YOSHLARGA TA'SIRI.....	25
Xo'jaboyeva Zilola Solijon qizi. BOSHLANG'ICH SIFLAR MATEMATIKA TA'LIMI SAMARADORLIGIGA ERISHISHDA HAMKORLIK PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISH.....	27
Nuraliyeva Nargiza Bozorboyevna. UZLUKSIZ MALAKA OSHIRISH ORAQALI BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINI KREATIV FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH.....	30
Karimova Malika Abdi-Xafizovna. ZAMONAVIY TA'LIMDA SIRTQI BO'LIM TALABALARINING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHNING DOLZARBLIGI VA MAZMUNI.....	35
Xushboqov Botir Xushboqovich. BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH.....	41
Тожиев Мамаражаб, Аккулова Юлдуз Алимовна. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИНИ ТАНЛАШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	44
Рустамова Гулмира Ёрйигит қизи. ТРИЗ МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ МАТЕМАТИК ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА.....	47
Taniberdiyev Akbarjon Abduganiyevich. ELEKTRON TA'LIM RESURSLARINI YARATISH VA FOYDALANISH METODIKASI.....	52

FILOLOGIYA

Ёдгоров Ҳамид Эргашевич, Мухудуллаев Фаррух Фарход ўғли. ПОЭТИК МАТНДА ФОНЕТИК ТЕЖАМЛИЛИК.....	56
Babayeva Sevara. ISAJON SULTONNING "OZOD" ROMANI KOMPONENTLARIDA BADIY TAFAKKURNING YUZAGA CHIQUISHI.....	59
Эрматов Ихтиёр Ризакулович. ЭКВОНИМЛАР ВА УЛАРНИНГ ТЕРМИНОЛОГИК ТИЗИМГА МУНОСАБАТИ.....	64
Egamberdiyeva Kamola Ibroximovna. ZULFIYA QUROLBOY QIZI ASARLARIDA JAHON ADABIYOTIGA XOS JIHATLARNING NAMOYON BO'LISHI.....	68
Kodirova Lola Muzafarovna. ELL (ENGLISH LANGUAGE LEARNING) O'QITUVCHILARINING IKKINCHI TILNI O'RGANISHNI TUSHUNISH ZARURATI.....	73
Mukhammedova Farogat Ramatillayevna. KOMMUNIKATIV TIL O'QITISH (CLT) YORDAMIDA TINGLAB TUSHINISHNI O'RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	77
Пардаев Қўлдош Узакович. МУҚИМИЙ ЛИРИКАСИ МАНБАЛАРИ ВА ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ.....	81

IJTIMOYIY - IQTISODIY FANLAR

Nazarov Obid Rahimovich. XORAZM VOHASINING O'TMISHIDA KALTAMINOR MADANIYATINING TUTGAN O'RNI.....	87
Zikirov Ixtiyor Yakubovich, Djurayev Mansur Egamberdiyevich, Tovbayev G'ofur Zulkaynar o'g'li. XORIJDA GEOGRAFIYA TA'LIMI.....	91

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

Каршибаев Хазраткул Киличиевич, Садуллаева Ойдин Темур кизи. АКАДЕМИЧЕСКАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ КОМПЛЕКСНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО БИОЛОГИИ.....	3
Маматов Дилмурад Нармуратович. АУТСОРС В ОБРАЗОВАНИИ КАК МЕХАНИЗМ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА.....	7
Сафарова Нафиса Сулаймоновна. ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА МОЗГОВОГО ШТУРМА НА ЗАНЯТИЯХ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ.....	11
Абдукодиров Акмалхужа Музаффар угли, Усмонова Хулкар Шавкат кизи. ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ХОРОШИХ ПРИВЫЧЕК У ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ.....	15
Кушиева Нодира Хабибджановна. НЕПРЕРЫВНОЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД В ИНСТИТУТЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ.....	17
Файзиева Шоира Аюбовна. ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МОЛОДЫХ ПОКОЛЕНИЙ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ.....	21
Мирзаев Джамшид Турдалиевич. ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА И СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА СОВРЕМЕННУЮ МОЛОДЕЖЬ.....	25
Хужабоева Зилола Солижонкизи. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПАРТНЕРСКОЙ ПЕДАГОГИКИ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ.....	27
Нуралиева Наргиза Бозорбоевна. НАЧАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ЧЕРЕЗ НЕПРЕРЫВНОЕ ОБУЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ.....	30
Каримова Малика Абди-Хафизовна. АКТУАЛЬНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ-ЗАОЧНИКОВ В СОВРЕМЕННОМ ОБУЧЕНИИ.....	35
Хушбоков Ботир Хушбокович. РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ.....	41
Тожиев Мамаражаб, Аккулова Юлдуз Алимовна. ВЫБОР И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ОБЩИХ СРЕДНИХ ШКОЛАХ.....	44
Рустамова Гулмира Ёрйигит кизи. ТРИЗ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ.....	47
Танибердиев Акбаржон Абдуганиевич. МЕТОДОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБУЧАЮЩИХ РЕСУРСОВ.....	52

ФИЛОЛОГИЯ

Ядгаров Хамид Эргашевич, Мухудуллаев Фаррух Фарход угли. ФОНЕТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ.....	56
Бабаева Севара. ПРОИСХОЖДЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ В СОСТАВЛЯЮЩИХ РОМАНА ИСАДЖАНА СУЛТАНА "СВОБОДНЫЙ".....	59
Эрматов Ихтиёр Ризакулович. ЭКВОНИМИ И ИХ ОТНОШЕНИЕ К ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ.....	64
Эгамбердиева Камола Иброхимовна. ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЗУЛЬФИИ КУРОЛБОЙ КИЗИ, РАССКАЗЫВАЮЩИЕ МИРОВУЮ ЛИТЕРАТУРУ.....	68
Кодирова Лола Музафаровна. НЕОБХОДИМОСТЬ ПОНИМАНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ВТОРОГО ЯЗЫКА ПРЕПОДАВАТЕЛЯМИ ELL (ENGLISH LANGUAGE LEARNING).....	73
Мухаммедова Фарогат Раматиллаевна. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ АУДИРОВАНИЮ ИСПОЛЬЗУЯ КОММУНИКАТИВНОЕ ПРЕПОДАВАНИЕ ЯЗЫКА (CLT).....	77
Пардаев Кулдош Узакович. ИСТОЧНИКИ ЛИРИКИ МУКИМИ И ИХ СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ.....	81

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Назаров Обид Рахимович. РОЛЬ КАЛТАМИНОРСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОШЛОМ ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА.....	87
Зикиров Ихтиёр Якубович, Джураев Мансур Эгамбердиевич, Товбаев Гофур Зулкайнар угли. ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИИ ЗА РУБЕЖОМ.....	91

**“Guliston davlat universiteti axborotnomasi” ilmiy jurnali
mualliflari diqqatiga!**

1. “Guliston davlat universiteti axborotnomasi” ilmiy jurnali quyidagi sohalar bo'yicha ilmiy maqolalarni o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi:

- Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari (fizika, biologiya, qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish texnologiyalari).
- Gumanitar - ijtimoiy fanlar (pedagogika, filologiya, ijtimoiy-iqtisodiy fanlar).

2. E'lon qilinadigan maqolalarga bo'lgan asosiy talablar: ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi; maqolaning hajmi: adabiyotlar ro'yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 9-10 betgacha; maqola nomi, annotatsiya (180-200 ta so'z) va tayanch so'zlar (8-10 ta) ingliz, o'zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida UDK, mavzu, muallifning F.I.O.(to'liq yozilishi kerak), tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning E-mail, annotatsiya (namunaga qarang) berilib, keyin matn keltiriladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro'yxati (kiril va lotin imlosida, namunaga qarang) albatta keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e'lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,5; abzats 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap tomon 3 sm, o'ng tomon 1,5 sm.

Namuna:

UDK 581.14

REPRODUCTION CHARACTERISTICS OF *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE) IN THE ARID ZONES OF UZBEKISTAN

O'ZBEKISTONNING QURG'OQCHIL MINTAQASIDA *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE)NING
REPRODUKTSIYASI

РЕПРОДУКЦИЯ *GOBELIA PACHYCARPA* (FABACEAE) В АРИДНОЙ ЗОНЕ УЗБЕКИСТАНА

Botirova Laziza Axmadjon qizi¹, Karimova Inobatxon²

¹Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, IV mikrorayon.

²Andijon qishloq xo'jaligi instituti, 150100. Andijon shahri, Uvaysiy ko'chasi 12-uy.

E-mail: liliya_15@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the reproduction processes of 3 populations of *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.) Bunge in the arid zones of Uzbekistan. While studying the reproductive biology of plants the works of Sasyperova I.F. (1993), Ashurmetov A.A. and Karshibaev H.K. (2002) were used. Seed production of plants was defined according to the methods of Ashurmetov A.A. (1982) and Zlobin Yu.A. (2002). Reproduction strategies of species were determined by Ramenskiy –Grime system. (Abstract 180-200 ta so'zdan kam bo'lmashligi kerak).

Keywords: *Goebelia pachicarpa*, reproduction, reproduction strategy, seed productivity, dissemination, seed and vegetative reproduction, diaspore, seed renewal (8-10 ta).

Annotatsiya. Ushbu maqola *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.) turining 2 ta populyatsiyasida.....(180-200 ta so'zdan kam bo'lmashligi kerak)

Tayanch so'zlar: *Goebelia pachicarpa*, reproduksiya, (8-10 ta).

Аннотация. Данная статья посвящена к двум популяциям *Goebelia pachicarpa* (C.A.Mey.).....(180-200 шт.)

Ключевые слова: *Goebelia pachicarpa*, репродукция, 8-10 шт.

Matn keltiriladi:

Kirish. Muammoning dorzarbligi asoslanadi va maqsad ko'rsatiladi (maqolaning maqsadi ... aniqlash, ishlab chiqish, tavsiya berish, tasdiqlash, baholash, yechimini topish, ...).

Tadqiqot ob'ekti va qo'llanilgan metodlar...

Olingan natijalar va ularning tahlili...

Xulosa, rahmatnoma (majburiy emas) ketma-ketlikda keltiriladi.

5. Foydalanilgan adabiyotlarga havola to'rtburchak qavsda [1], jadval va rasmlarga havolalar esa dumaloq qavslarda keltiriladi (1-jadval), (2-rasm). Jadval va rasmlar matndan keyin berilishi lozim. Ularning umumiy soni 5 tadan oshmasligi kerak.

6. Adabiyotlar ro'yxati matnda kelishi bo'yicha keltiriladi, masalan [1], [2],

*** GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI ***

*** Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022. № 1 ***

Adabiyotlar ro'yxati: (adabiyotlar nomi asl (original) holda keltiriladi)

Kitoblar: Muallif, nomi, shahar, nashriyot, yil va betlar keltiriladi (Namuna: 1. Иванов И.И. Лекарственные средства. - М.: Медицина, 1997. - 328 с.)

Maqolalar: Muallif, maqola nomi // Jurnal nomi, yil, №, betlar. (2. Каримова С.К. Адир минтақасининг лола турлари. // Ўзб. биол. журн., 2009. - № 2. - Б. 10-18.)

Avtoreferatlar: Muallif, nomi: doktorlik. diss. avtoreferati, shahar, yil, betlar. (3. Ходжаев Д.Х. Влияние микроэлементов на урожайность хлопчатника: Автореф. дисс... д-ра биол.наук.- Москва, 1995. - 35 с.)

Tezislar: Mualliflar, nomi // To'plam nomi, shahar, yil va betlar. (4. Каршибаев Х.К., Ахмедов Г.А. Биологические исследования видов янтaka // Материалы Респуб. науч. конф. "Кормовые растения Узбекистана". - Гулистан, 2006. - С. 15-17.)

7. Adabiyotlar ro'yxati qo'shimcha lotin imlosida takror keltiriladi:

References:

1. Ivanov I.I. Lekarstvennie sredstva. - M.: Medisina, 1997. - 328 s. (in Russian)

2. Karimova S.K. Adir mintaqasi lola turlari // O'zb. biol.URN, 2009.-№ 2. - B. 10-18.

3. Xodjaev D.X. Vliyanie mikroelementov na uroжайnost xlopchatnika: Avtoref. diss... d-ra biol. nauk.- Moskva, 1995. - 35 s. (in Russian)

4. Karshibaev X.K., Ahmedov G.A. Bioekologicheskie issledovaniya vidov yantaka // Materiali Respub. nauch. konf. "Kormovie rasteniya Uzbekistana". - Gulistan, 2006. - S. 15-17. (in Russian)

8. Tahririyat fizik o'lchovlarni keltirishda xalqaro tizim (SI), biologik ob'ektlarni nomlashda xalqaro Kodeks nomenklaturasidan foydalanishni tavsiya etadi. Butun sondan keyingi sonlar nuqta bilan ajratiladi (0.2).

9. Tahririyatga maqolaning elektron varianti topshiriladi. Maqolaning so'ngi betida hamma mualliflarning imzosi bo'lishi shart. Qo'lyozmaga ish bajarilgan tashkilotning yo'llanma xati, tasdiqlangan ekspertiza akti, taqrizlar ilova qilinadi. Maqolaning oxirgi betida mualliflar to'g'risidagi ma'lumotlar keltiriladi. Masalan:

Mualliflar:

Botirova Laziza Axmadjon qizi – Guliston davlat universiteti Dorivor o'simliklar va botanika kafedrasini mudiri, b.f.n., dotsenti. E-mail: liliya_15@mail.ru

Karimova Inobatxon - Andijon qishloq xo'jaligi instituti tadqiqotchisi. E-mail: inobat_90@inbox.ru

10. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo'lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Maqola jurnalda maxsus hisobga (Guliston davlat universiteti Moliya vazirligi G'aznachiligi x/r. 23402000300100001010, INN 201122919, MFO 00014. Markaziy bank XKKM Toshkent sh. BB STIR 200322757, ShXR 400110860244017094100079001 axborotnoma uchun) mehnatga haq to'lashning bazaviy hisoblash miqdorida (270 000 so'm) to'lov amalga oshirilgandan keyin chop etiladi. Jurnalda anjuman tezislari va ma'ruzalari chop etilmaydi. **E'lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko'chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**

11. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o'zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko'rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Manzil: O'zbekiston Respublikasi, 120100, Guliston shahri, 4-mavze, Guliston davlat universiteti, Asosiy bino, 4-qavat, 423-xona.

Web site: www.guldu.uz

E-mail: guldu-vestnik@umail.uz

Muharrirlar: Y.Karimov, R.Sh. Axmedov

Terishga berildi: 2022-yil 10-mart. Bosishga ruxsat etildi: 2022-yil 31-mart.

Qog'oz bichimi: 60x84, 1/8. F.A4. Shartli bosma tabog'i 6,25. Adadi 100.

Buyurtma № _____. Bahosi kelishilgan narxda.

"Universitet" bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: 120100, Guliston shahri, 4-mavze, Guliston davlat universiteti,

Asosiy bino, 4-qavat, 423-xona. Tel.: (67) 225-41-76